

PROCJENA STANJA PRIRODE
I UPRAVLJANJA PRIRODNIM
RESURSIMA U

BOSNI I HERCEGOVINI

► **SAŽETAK ZA DONOSITELJE ODLUKA**

2024

UNIVERZITET U SARAJEVU

**PROCJENA STANJA PRIRODE I UPRAVLJANJA
PRIRODNIM RESURSIMA U
BOSNI I HERCEGOVINI
SAŽETAK ZA DONOSITELJE ODLUKA**

Urednici: Senka Barudanović, Mersudin Avdibegović, Milan Mataruga, Mirjana Milićević, Rifat Škrijelj,
Dženan Bećirović, Dalibor Ballian, Radoslav Dekić, Biljana Lubarda, Sandra Kobajica, Josip Jurković,
Goran Trbić, Azrudin Husika i Gordana Đurić

Sarajevo, 2024.

Financijska potpora

IKI - Inicijativa za klimu Njemačkog federalnog ministarstva za okoliš, zaštitu prirode i nuklearnu sigurnost (eng. International Climate Initiative)

Međunarodna provedba nacionalnih procjena ekosustava

UN Environment Programme World Conservation Monitoring Centre (UNEP-WCMC)

Provedba projekta u BiH

Univerzitet u Sarajevu

Institucionalni partner

Federalno ministarstvo okoliša i turizma

Koordinatorica projekta

Senka Barudanović

Supredsjedatelji Procjene

Mersudin Avdibegović, Milan Mataruga, Mirjana Milićević i Rifat Škrijelj

Koordinatori poglavlja

Dženan Bećirović, Almir Peštek, Dalibor Ballian, Radoslav Dekić, Biljana Lubarda, Sandra Kobajica, Josip Jurković, Mirza Čengiđ, Goran Trbić, Azrudin Husika i Gordana Đurić

Autori

Senka Barudanović, Mersudin Avdibegović, Milan Mataruga, Mirjana Milićević, Rifat Škrijelj, Dženan Bećirović, Dalibor Ballian, Radoslav Dekić, Biljana Lubarda, Sandra Kobajica, Josip Jurković, Goran Trbić, Azrudin Husika i Gordana Đurić

Naziv(i) izdavača i sjedište

Univerzitet u Sarajevu, Obala Kulina-bana 7/II, Sarajevo

Podaci o izdanju

Elektronsko izdanje

Urednici

Senka Barudanović, Mersudin Avdibegović, Milan Mataruga, Mirjana Milićević, Rifat Škrijelj, Dženan Bećirović, Dalibor Ballian, Radoslav Dekić, Biljana Lubarda, Sandra Kobajica, Josip Jurković, Goran Trbić, Azrudin Husika i Gordana Đurić

Recenzenti

Akad. prof. dr. Mirko Pejanović, emer.
Prof. dr. sc. Svjetlana Stanić-Koštroman

Lektor/korektor

Prof. dr. Mehmed Kardaš

Prevoditelj

Prof. dr. Mehmed Kardaš

Dizajn

Alaa Marouf

Tehničko uređenje publikacije

Mr. sci. Ena Hatibović, doc. dr. Armin Macanović

Fotografije na prvoj stranici

Doc. dr. Armin Macanović

Mjesto i godina izdavanja: Sarajevo, 2024

Sjedište

Sarajevo

Odlukom Senata Univerziteta u Sarajevu broj 01-17-9/23 od 26.10.2023. godine, ovaj specijalni dodatak znanstvenoj monografiji je dobio univerzitetsku saglasnost.

ISBN ISBN 978-9958-600-99-9

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 59874054

Izjava o odricanju odgovornosti

Izveštaj je izradio Univerzitet u Sarajevu, kao dio projekta: "Podrška donošenju odluka i izgradnji kapaciteta za podršku IPBES putem nacionalnih procjena ekosistema" (eng. Supporting decision making and building capacity to support IPBES through national ecosystem assessments), uz tehničku podršku Inicijative za procjenu nacionalnih ekosistema (NEA) pri UNEP-WCMC. Finansijsku podršku pružila je Međunarodna klimatska inicijativa (IKI) Saveznog ministarstva zaštite životne sredine, prirode, nuklearne sigurnosti i zaštite potrošača Savezne Republike Njemačke. Sadržaj ovog izvještaja ne odražava nužno stavove ili politike Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (UNEP), Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) i njihovih partnera, uključujući Mrežu za biološku raznolikost i usluge ekosistema (BES-Net), niti Vlade Njemačke. Upotreba termina i prezentacija materijala u ovom izvještaju ne implicira izražavanje bilo kakvog mišljenja UNEP-a ili doprinosnih organizacija, urednika ili izdavača o pravnom statusu bilo koje zemlje, teritorije, gradske oblasti ili njenih vlasti, o određivanju njenih granica ili označavanju njenog imena. Spominjanje komercijalnog entiteta ili proizvoda u ovom izdanju ne implicira odobrenje od strane UNEP-a ili UNESCO-a.

Zahvalnica

U ime Federalnog ministarstva zaštite okoliša i turizma i Univerziteta u Sarajevu, želimo zahvaliti svim autorima koji su radili na izradi Procjene stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH (PSP BiH). Također, želimo izraziti priznanje svim sudionicima koji su pomogli u oblikovanju PSP BiH i dali doprinose na različitim radionicama, uključujući radionicu za razvoj scenarija i radionice za reviziju poglavlja. Ti su inputi bili neizmjenljivo važni za prikupljanje lokalnog znanja stanovništva BiH, koje su krajnji korisnici Procjene. Također, izražavamo zahvalnost svim autorima i recenzentima koji su dodatno osigurali čvrstoću Procjene. Zahvaljujemo pojedincima, agencijama, institucijama i organizacijama civilnog društva koje su pružile podatke i informacije kako bi podržale razvoj Procjene. Želimo zahvaliti UNESCO-u na podršci uključivanju lokalnog i tradicionalnog znanja u Procjenu. Na kraju, odajemo priznanje osoblju Federalnog ministarstva zaštite okoliša i turizma, kao i osoblju Univerziteta u Sarajevu koje je marljivo i neumorno radilo na podršci autorskim timovima, upravljanju bazama podataka, omogućavanju niza obuka, organizaciji radionica za sudionike, uređivanju rezultata projekta, promociji projekta i svim ostalim aktivnostima povezanim s dokumentacijom Procjene. Razvoj PSP BiH financiran je kroz Federalno ministarstvo zaštite okoliša, zaštitu prirode, nuklearnu sigurnost i zaštitu potrošača SR Njemačke, Međunarodnu klimatsku inicijativu (IKI) uz globalni nadzor projekta od strane Programa Ujedinjenih naroda za okoliš - World Conservation Monitoring Centra (UNEP-WCMC). Projektni i autorski tim izražava iznimnu zahvalnost osoblju UNEP-WCMC-a koje je tijekom svih ovih godina neumorno i kontinuirano pomagalo u razvoju PSP BiH.

Preporučeni način citiranja

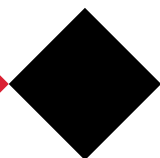
Barudanović, S.; Avdibegović, M.; Mataruga, M.; Milićević, M.; Škrijelj, R.; Bećirović, Dž.; Ballian, D.; Dekić, R.; Lubarda, B.; Kobajica, S.; Jurković, J.; Trbić, G.; Husika, A. i Đurić, G. (2024): Procjena stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH: Sažetak za donositelje odluka. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo. pp 1-74.

SADRŽAJ

POPIS SLIKA, TABELA I GRAFIKONA	6
POPIS POKRATA	8
PREDGOVOR	10
1. UVOD	12
2. ODGOVORI NA KLJUČNA PITANJA I KLJUČNI NALAZI PROCJENE STANJA PRIRODE I UPRAVLJANJA PRIRODNIM RESURSIMA U BOSNI I HERCEGOVINI	16
3. IZVRŠNI SAŽETCI ŠEST POGLAVLJA PROCJENE STANJA PRIRODE I UPRAVLJANJA PRIRODNIM RESURSIMA U BOSNI I HERCEGOVINI	31
3.1. Poglavlje 2	32
3.2. Poglavlje 3	38
3.3. Poglavlje 4	42
3.4. Poglavlje 5	50
3.5. Poglavlje 6	54
4. PRILOG	60
4.1. Prilog 1 - Sudionici na projektu	60
4.2. Prilog 2 - IPBES-ov konceptualni okvir	65
4.3. Prilog 3 - Stupnjevi pouzdanosti i usuglašenosti znanja	66
4.4. Prilog 4 - Grupe ekosustava	67
4.5. Prilog 5 - Tipologija koristi od prirode i pritisaka na prirodu	70
5. REFERENCE	72

POPIS SLIKA, TABELA I GRAFIKONA

SLIKE

Slika 1. Prokoško jezero (Foto: Macanović)	16
Slika 2. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od stvaranja i održavanja staništa (Bećirović et al., 2023)	17
Slika 3. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od sprečavanja i ublažavanja rizika od prirodnih katastrofa i kriznih događaja (Bećirović et al., 2023)	18
Slika 4. Tradicionalne čarape od vune, selo Lukomir (Foto: Šoljan)	23
Slika 5. Zagađenje kao izravni pritisak na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)	24
Slika 6. Planina Prenj - endemni razvojni centar (Foto: Macanović)	31
Slika 7. <i>Pinus heldreichii</i> H. Christ (Foto: Mataruga)	33
Slika 8. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od prirode kroz osiguranje hrane za ljude i životinje (Bećirović et al., 2023)	34
Slika 9. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od prirode kroz opskrbu ljekovitim resursima (Bećirović et al., 2023)	35
Slika 10. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od regulacije količine i protoka slatkih voda (Bećirović et al.)	36
Slika 11. <i>Moltkia petraea</i> (Tratt.) Griseb. (Foto: Lubarda)	39
Slika 12. ArcelorMittal Zenica - Koksara (Foto: UG Eko forum Zenica)	44
Slika 13. Klimatske promjene kao izravni pritisak na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)	45
Slika 14. Ekonomski neizravni pritisci na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)	47
Slika 15. Kulturalni i religijski neizravni pritisci na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)	48
Slika 16. Koristi od prirode - tradicionalno sušenje ljekovitih biljaka (Foto: Hatibović)	56
Slika 17. Shematski prikaz IPBES-ovog konceptualnog okvira (prilagođeno iz: Díaz et al., 2015)	65
Slika 18. IPBES-ov model stupnja pouzdanosti podataka (prilagođeno iz: IPBES, 2018)	66
Slika 19. Geografska distribucija grupa ekosustava u BiH (Stupar et al., 2022)	69
Slika 20. Tipologija koristi od prirode (prema Díaz et al., 2018)	70

TABELE

Tabela 1. Stanje i trendovi koristi od prirode (Bećirović et al., 2023)	19
Tabela 2. Trend ključnih komponenti ekosustava koje doprinose različitim tipovima koristi (Bećirović et al., 2023)	22
Tabela 3. Pregled intenziteta i trendova izravnih pritisaka po grupama ekosustava u BiH (Stupar et al., 2022)	25
Tabela 4. Pregled intenziteta i trendova neizravnih pritisaka po grupama ekosustava u BiH (Stupar et al., 2022)	26
Tabela 5. Grupe ekosustava (Stupar et al., 2022)	67
Tabela 6. Tipologija pritisaka na prirodu (prema IPBES, 2018)	71

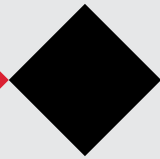
GRAFIKONI

Grafikon 1. Putanja indeksa održivosti razvojnih scenarija "integralno upravljanje" i "uobičajene prakse"	23
Grafikon 2. Gubitak tradicionalnih i lokalnih znanja (Barudanović et al., 2023)	28
Grafikon 3. Prepoznavanje 18 tipova koristi od prirode u razgovorima s lokalnim zajednicama (Barudanović et al., 2023)	32
Grafikon 4. Prepoznavanje izravnih (D1-D5) i neizravnih (I1-I5) pritisaka na prirodu u Bosni i Hercegovini (Barudanović et al., 2023)	42
Grafikon 5. Prihvatljivost razvojnih scenarija	52

POPIS POKRATA

Oznaka	Puni naziv
BD BiH	Brčko distrikt Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
EK	Evropska komisija
ESAP	Strategija zaštite okoliša BiH (eng. Enviromental Strategy and Action Plan)
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FHMZ	Federalni hidrometeorološki zavod
IKI	Inicijativa za klimu Njemačkog federalnog ministarstva za okoliš, zaštitu prirode i nuklearnu sigurnost (eng. International Climate Initiative)
ILK	Tradicionalna i lokalna znanja (eng. Indigenous and local knowledge)
IPBES	Međuvladina znanstveno-politička platforma o bioraznolikosti i uslugama ekosustava (eng. The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services)
ITPGRFA	Međunarodni sporazum o biljnim genetičkim resursima za hranu i poljoprivredu (eng. International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture)
IUCN	Međunarodna unija za očuvanje prirode i prirodnih resursa (eng. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources)
K (NCP)	Koristi od prirode (eng. Nature's Contributions to People)
VAT	Višedisciplinarni autorski tim
NBSAP	Nacionalna strategija i akcijski plan za bioraznolikost (eng. National Biodiversity Strategies and Action Plan)
NŠP	Nedrvni šumski proizvodi
RS	Republika Srpska
SDG	Ciljevi održivog razvoja (eng. Sustainable Development Goals)
UNBiH	United Nations Bosnia and Herzegovina
UNEP- WCMC	Program ujedinjenih naroda za okoliš (eng. United Nations Environment Programme) - Svjetski monitoring centar za očuvanje prirode (eng. World Conservation Monitoring Centre)
VT	Vodno tijelo

PREDGOVOR

Priroda Bosne i Hercegovine oduvijek je ljudima na ovim prostorima pružala mnogostruke koristi i dobre uvjete za život. Međutim, današnji globalni i lokalni pritisci ostavljaju sve veći trag na njeno stanje, a time i na kvalitetu života u Bosni i Hercegovini.

Svrha je publikacije *Sažetak za donositelje odluka* odgovoriti na ključna pitanja i prenijeti ključne poruke nastale kroz pripremu *Procjene stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u Bosni i Hercegovini*, koja predstavlja analizu suvremenih domaćih znanstvenih i stručnih znanja o stanju biološke raznolikosti, različitim tipovima koristi od prirode, trendovima izravnih i neizravnih pritisaka te scenarijima i opcijama za održivo upravljanje prirodom u Bosni i Hercegovini.

Procjena stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima je javno dostupna publikacija u formi znanstvene monografije u šest poglavlja, koja se bave navedenim aspektima prirode u Bosni i Hercegovini.

Priprema *Procjene* je pokrenuta 2019. godine, nakon potpisivanja Sporazuma između UNEP-WCMC-a (*World Conservation Monitoring Centre*, Cambridge, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske) i Univerziteta u Sarajevu, a financirana je sredstvima Međunarodne inicijative za klimu (IKI, Federalna vlada Njemačke). *Procjenu* je pripremio Višedisciplinarni autorski tim od 100 autora, koji dolaze s javnih sveučilišta u Bosni i Hercegovini, uz stručnu i znanstvenu potporu Projektnog tima, te savjete članova Projektnog odbora, kao predstavnika institucija odgovornih za politiku upravljanja prirodom u BiH (Prilog 1).

Procjena stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u Bosni i Hercegovini je pripremljena prema metodologiji IPBES-a (UN Međuvladine

platforme za bioraznolikost i usluge ekosustava), čija je BiH članica od samoga osnivanja 2012. godine. Konceptualni okvir IPBES-a (Prilog 2) razmatra odnos prirode i čovjeka na različitim prostornim razinama, a u funkciji prošlog, sadašnjeg i budućeg vremena. *Sažetak za donositelje odluka* je složeni sintezni dokument nastao kroz analizu ukupnih višedisciplinarnih znanja o navedenim aspektima prirode u BiH, prikupljenih tijekom četiri godine rada Višedisciplinarnog autorskog tima. U prvom dijelu *Sažetak za donositelje odluka* odgovara na pet ključnih pitanja postavljenih u početnom konceptualnom dokumentu 2019. godine (www.procjenaprirode.ba). U drugom dijelu *Sažetak za donositelje odluka* prenosi ključne poruke koje proizlaze iz analiziranih znanja. U trećem dijelu *Sažetak za donositelje odluka* prenosi izvršne sažetke pojedinih poglavlja *Procjene*, sa stupnjem pouzdanosti i usuglašenosti znanstvenih i stručnih znanja (Prilog 3) i informacijom o broju poglavlja i sekcije u kojoj je data materija široko obrađena.

Ideja vodilja *Procjene stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u Bosni i Hercegovini*, kao i *Sažetka za donositelje odluka* je očuvanje i održiva upotreba bogatstva i raznolikosti ekosustava, vrsta i gena u Bosni i Hercegovini (Prilog 4).

Pripremom *Procjene stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u Bosni i Hercegovini* i *Sažetka za donositelje odluka* Višedisciplinarni autorski tim otvara mogućnost uspostave trajnog dijaloga između donositelja odluka i znanstvene zajednice u cilju održivog upravljanja prirodom u Bosni i Hercegovini.

UVOD

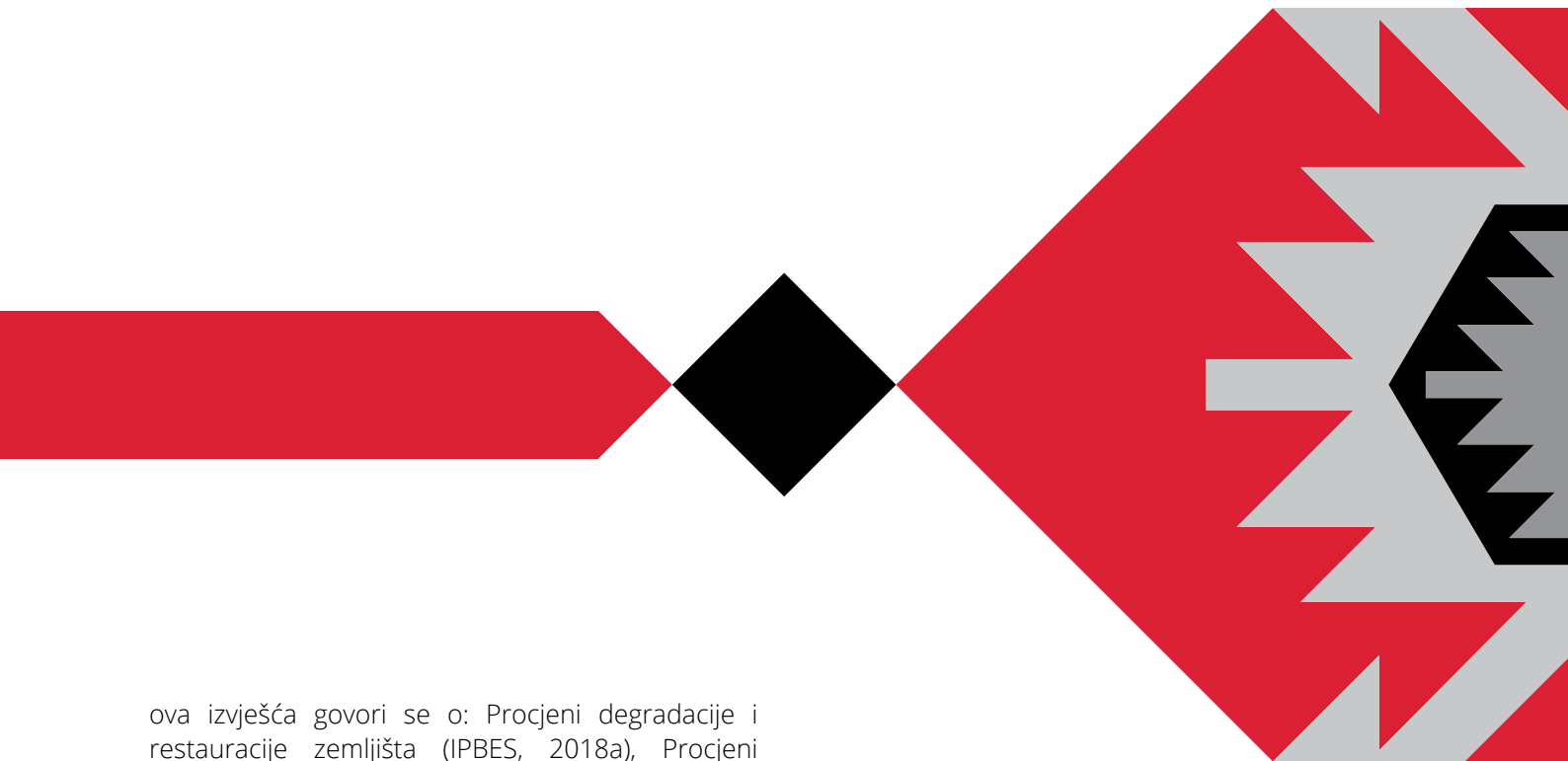
Ova se *Procjena* temelji na principima i metodama definiranim Međuvladinom platformom za bioraznolikost i usluge ekosustava (eng. *The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* - IPBES), kao međunarodnim tijelom čija je Bosna i Hercegovina članica od 2012. godine. Države članice IPBES-a su prepoznale povezanost kvalitete života ljudi s koristima od prirode i izrazile potrebu za novim saznanjima o značaju prirode za ljudsku populaciju.

Priroda i njen doprinos ljudima imaju fundamentalni značaj za ljudsku populaciju i budući razvoj. Bogatstvo biološke raznolikosti, osiguranje kontinuiteta funkcija i kvalitete usluga ekosustava predstavljaju osnovu za razvoj gospodarstva i preduvjet za kvalitetan život ljudi širom svijeta. S druge strane, rast ljudske populacije, zagađenje zraka, vode i zemljišta, širenje invazivnih vrsta te stalno povećanje korištenja resursa uzrokuju gubitak prirodnih staništa, gubitak biološke raznolikosti i klimatske promjene. Jasno je da spomenute promjene u prirodi utječu na kvalitetu ljudskog života. Nasuprot tome, očuvana priroda i biološka raznolikost doprinose održivom razvoju i smanjenju siromaštva, regulaciji klime, smanjenju učinka stakleničkih plinova, te održavanju kvalitete zraka, vode i hrane. U cilju kompletiranja podataka o stanju biološke raznolikosti za potrebe donošenja što kvalitetnijih odluka o održivom korištenju prirodnih resursa, Međuvladina platforma za biološku raznolikost i usluge ekosustava (IPBES) nastoji uspostaviti i ojačati dijalog između znanstvene zajednice i donositelja

političkih odluka. Tijekom proteklih 50 godina 60% ekosustava na globalnoj razini je degradirano i često prekomjerno korišteno, a pritisci se na prirodu povećavaju usprkos sve većem broju inicijativa koje se odnose na borbu protiv gubitka biološke raznolikosti (Leadley et al., 2013; MA, 2005). Prema brojnim ranijim procjenama, stanje prirode (biološka raznolikost i ekosustavi) se pogoršava širom svijeta, što se navodi i u Izvješću o Globalnoj procjeni bioraznolikosti i usluga ekosustava (IPBES, 2019). Ova procjena daje četiri ključne poruke:

1. **Priroda i njen vitalni doprinos ljudima, koji zajedno predstavljaju bioraznolikost i usluge ekosustava, propadaju širom svijeta.**
2. **Izravni i neizravni pokretači promjena intenzivirani su tijekom posljednjih 50 godina.**
3. **Ciljevi za očuvanje i održivo korištenje prirode i postizanje održivosti ne mogu se ispuniti trenutnim trendovima, a ciljevi za 2030. godinu i dalje se mogu postići samo kroz transformativne promjene u ekonomskim, društvenim, političkim i tehnološkim čimbenicima.**
4. **Priroda se može očuvati, obnoviti i koristiti na održiv način, dok se drugi globalni društveni ciljevi istovremeno ostvaruju kroz hitne i usklađene napore koji podstiču transformativne promjene.**

Pored naprijed navedene procjene, u prethodnih deset godina, zahvaljujući aktivnostima brojnih znanstvenika iz cijelog svijeta, kroz IPBES-

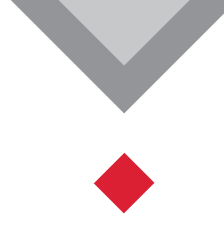

ova izvješća govori se o: Procjeni degradacije i restauracije zemljišta (IPBES, 2018a), Procjeni oprašivača, oprašivanja i proizvodnje hrane (IPBES, 2016), Procjeni održivog korištenja divljih vrsta (IPBES, 2022a), Procjeni stanja i kontroli invazivnih stranih vrsta (IPBES, 2023), te brojnim tematskim i regionalnim procjenama bioraznolikosti i ekosustavskih usluga. Shodno globalnim i regionalnim procjenama (MEA, 2005) i Procjena stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH predstavlja kritičku ocjenu dostupnih znanja o stanju prirode, na osnovi kojih bi se donosile odluke o složenim, za prirodu i društvo važnim, javnim pitanjima. Na prvom mjestu, kao svrhu ove Procjene treba istaći potrebu utvrđivanja stanja i trendova biološke raznolikosti, stanja i trendova ekosustavskih usluga, uzročno-posljedične povezanosti između pritisaka i trendova, te njihova utjecaja na kvalitetu života ljudi. Procjena analizira stanje znanja o dosadašnjim, trenutnim i budućim međudjelovanjima ljudi i prirode u BiH, uključujući uočavanje potencijalnih važnih prekretnica, povratnih veza i elemenata održivosti, kada su ta međudjelovanja u pitanju. Cilj je donositeljima odluka staviti na raspolaganje znanstveno utemeljene argumente za donošenje odluka u pravcu održivog korištenja prirodnih resursa, poslije čega se očekuje da će znanstvena zajednica dobiti precizna usmjerenja i potporu za provedbu političkih i društveno relevantnih budućih istraživanja.

Strateški ciljevi za očuvanje biološke raznolikosti pružaju sveobuhvatni okvir za aktivnosti usmjerene ka zaustavljanju gubitka biološke raznolikosti na globalnoj razini. Realizacija ovih ciljeva zahtijeva jaku bazu znanja i jače međudjelovanje znanstvene zajednice i donositelja odluka. Nažalost, to međudjelovanje je još uvijek nedovoljno, kako na globalnoj, tako i na razini BiH. U tom smislu, Procjenu stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH treba razumjeti i kao mogućnost za:

- jačanje kapaciteta za unapređenje međudjelovanja znanstvene zajednice i donositelja odluka,
- prepoznavanje nedostataka u postojećim i generiranje novih znanja koja se odnose na prirodu i prirodne resurse,
- razvoj i korištenje instrumenata, alata i metodologija za potporu upravljačkim procesima kroz primjenu rezultata Procjene u sektorskim politikama.

Važna korist od Procjene odnosi se na identifikaciju trenutnih nedostataka u kapacitetima i znanju (kako u znanstvenoj zajednici, tako i kod donositelja

odluka), kao i analizu opcija za njihovo rješavanje na relevantnim razinama. Pored navedenog, Procjena nudi korisne informacije interesnim stranama iz javnog i privatnog sektora, te civilnom društvu.

Važna dodatna vrijednost Procjene ogleda se u činjenici da se u BiH prvi put primjenjuje potpuno nova metodologija, zasnovana na IPBES-ovom konceptualnom okviru (Díaz et al., 2015; Prilog 2) koji inicira dijalog između znanstvene zajednice i donositelja odluka (eng. Science-policy interface). Konceptualni okvir je kreiran na način da osigurava usporedivu strukturu s drugim procjenama koje IPBES provodi na različitim prostornim razmjerama, na različite teme i u različitim regijama. Primjena konceptualnog okvira zahtijeva interdisciplinarnu suradnju, a osigurava zajedničku terminologiju koja se koristi u IPBES-ovim procjenama. Također, ovdje se uz analizu znanstvenih (empirijskih) znanja (gdje se zaključci donose na osnovi sinteze prikupljenih informacija) koriste i tzv. tradicionalna i autohtona znanja (eng. Traditional and indigenous knowledge).

Osnovna su polazišta u izradi Procjene bila da prirodu Bosne i Hercegovine karakterizira visok stupanj raznolikosti, da stanje prirode u BiH ovisi o intenzitetu djelovanja izravnih pritisaka (degradacija staništa, prekomjerno korištenje, zagađenje, klimatske promjene, invazivne vrste) i neizravnih pritisaka (društvene aktivnosti i pojave koje rezultiraju izravnim pritiscima na prirodu), te da buduće stanje prirode u BiH ovisi o uravnoteženom upravljanju materijalnim, nematerijalnim i regulatornim koristima od prirode.

Procjena je imala za cilj dati odgovore na sljedeća pitanja:

- A. Koliko i na koji način priroda i korištenje prirodnih resursa doprinose: 1. osiguranju sredstava za život, 2. kvaliteti života i 3. održivom razvoju u BiH?
- B. Kakvi su status, trendovi i budući scenariji stanja prirode i korištenja prirodnih resursa u BiH?
- C. Koji razvojni (proizvodnja i potrošnja dobara, potrebe za energijom, turizam itd.) i društveni pritisci (demografska kretanja, sociopolitički

proces i itd.) i na koji način, izravno i neizravno, utječu na stanje i trendove prirode i prirodnih resursa u BiH?

D. Koje su postojeće i potencijalne opcije za unapređenje različitih sektorskih politika, intervencija, investicija i upravljačko-institucionalnih aranžmana za veći doprinos prirode i prirodnih resursa održivom razvoju BiH?

E. Koje nedostatke u praksi i znanju treba otkloniti kako bi se unaprijedio proces donošenja odluka u cilju poboljšanja stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH?

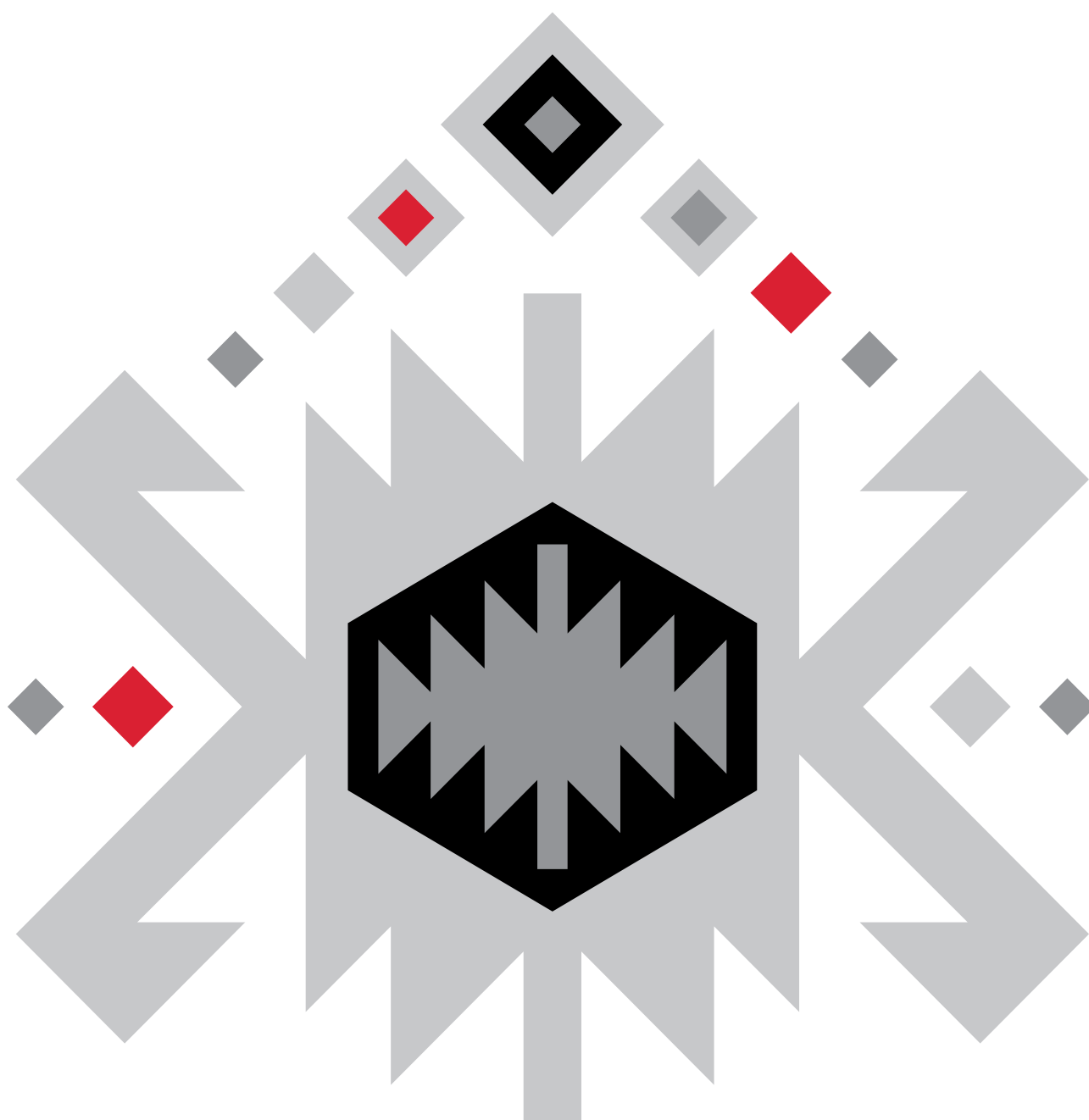
Nakon izrade Koncepta Procjene, tokom implementacije projekta, definisano je dodatno pitanje:

F. Da li je metodološki okvir za procjenu stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u Bosni i Hercegovini efikasan?

U pripremu ovoga dokumenta bilo je uključeno više od 100 autora (Prilog 1) sa širokim rasponom znanja i vještina iz različitih znanstvenih oblasti (prirodnih, društvenih, tehničkih i višedisciplinarnih), koji su na temelju prikupljenih postojećih podataka, prateći strukturu i metode IPBES-a, provodili odgovarajuće analize, kreirali ključne poruke i identificirali nedostajuća znanja. Procjena se temelji na znanstvenim i drugim relevantnim činjenicama i odnosi se na period posljednjih 50 godina, s akcentom na znanja stečena nakon 2000. godine, te na geografsko područje u granicama Bosne i Hercegovine. Procjena vrednuje osnovne uzroke i posljedice promjena u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti s ciljem potpore održivom upravljanju prirodnim resursima i dobroj kvaliteti života. Procjena stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH može proizvesti višestruke ekonomske, ekološke i socijalne koristi stanovništvu BiH. Na osnovi postojećih znanja o bogatstvu biološke raznolikosti i uslugama ekosustava, te kroz razvoj znanstveno-političkog dijaloga i participatorno donošenje odluka, očekuje se razvoj naprednijeg

pristupa u upravljanju prirodnim resursima. Takav pristup rezultirao bi višestrukim koristima za ljude u BiH, kao što je: očuvanje prirode i prirodnih resursa, unapređenje opće kvalitete života, sigurnost opskrbe hranom i vodom, ublažavanje i sprečavanje prirodnih nepogoda, otvaranje novih radnih mjesta u sferi zelene ekonomije, zaustavljanje migracijskih tokova iz ruralnih područja i sl. Svakako, ne treba zanemariti ni doprinos aktivnosti na zaštiti biološke raznolikosti i usluga ekosustava u BiH, svjetskoj i europskoj biokulturološkoj baštini. Kroz odgovore

na ranije definirana pitanja ovdje se prezentiraju ključne poruke za donositelje odluka. Detaljna obrazloženja, dokazi i uporišta predstavljena u Sažetku za donositelje odluka (eng. Summary for Policymakers - SPM) mogu se (prema referenci broja poglavlja i broja sekcije) pronaći u cjelovitom dokumentu Procjene.

Slika 1.
Prokoško jezero
(Foto: Macanović)

ODGOVORI NA KLJUČNA PITANJA I KLJUČNI NALAZI PROCJENE STANJA PRIRODE I UPRAVLJANJA PRIRODNIM RESURSIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

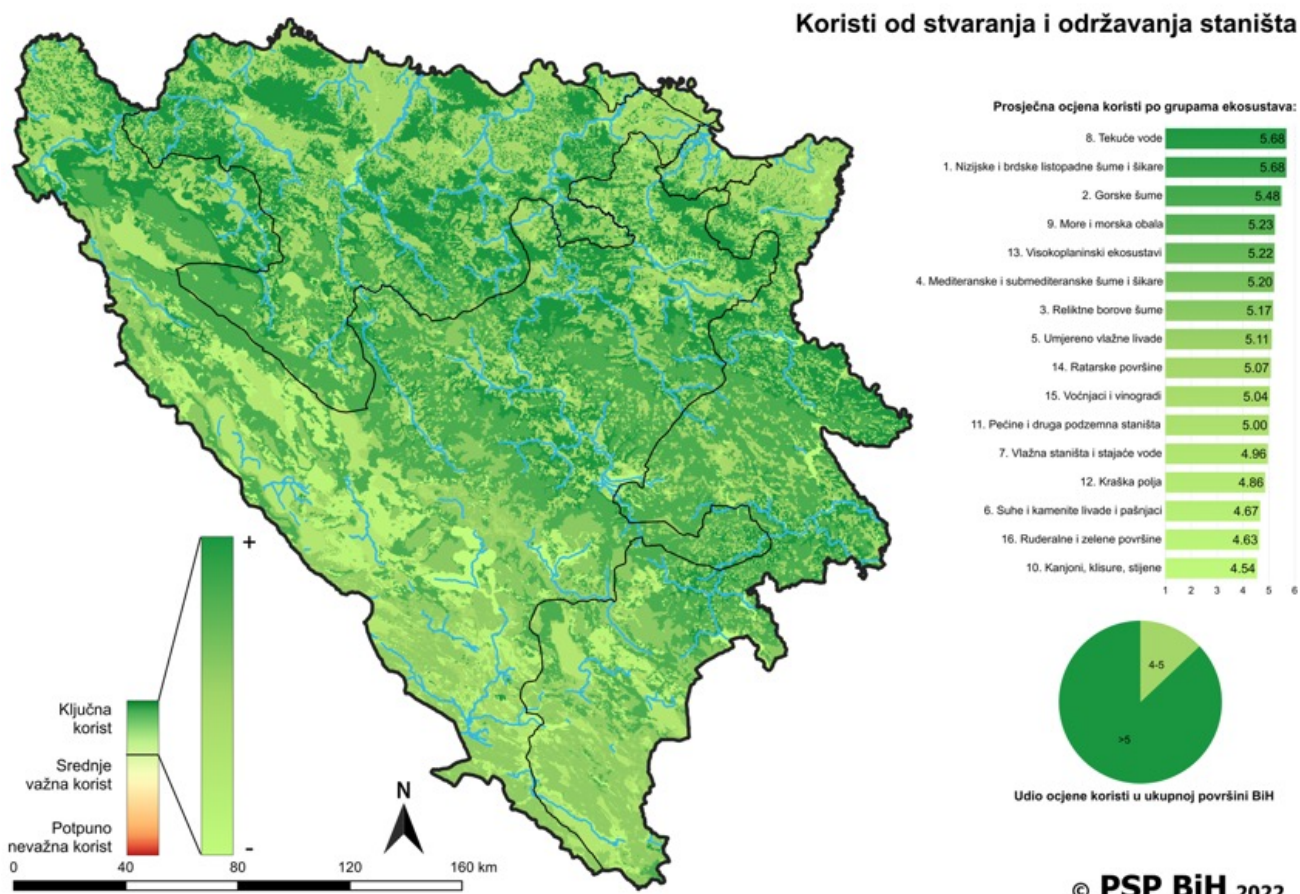
A|?

Koliko i na koji način priroda i korištenje prirodnih resursa doprinose: 1. osiguranju sredstava za život, 2. kvaliteti života i 3. održivom razvoju u BiH?

A. Biološka raznolikost i prirodni resursi u Bosni i Hercegovini osiguravaju ljudima uvjete za egzistenciju, unapređenje kvalitete života i održivi razvoj, pružajući mnogobrojne i raznolike koristi regulirajućeg, materijalnog i nematerijalnog karaktera.

Raznolikost ekosustava, vrsta i gena u Bosni i Hercegovini kontinuirano regulira ekološke procese, opskrbljuje ljude hranom i materijalima te podržava kvalitetu života kroz nematerijalne koristi (Prilog 5). Za razumijevanje doprinosa prirode kvaliteti življenja u suvremenoj nauci se upotrebljava koncept "koristi od prirode" (eng. Nature's Contributions to People - NCP), koji omogućava sustavan prikaz informacija o tome kako biološka raznolikost i prirodni resursi doprinose kvaliteti življenja ljudi kroz regulirajuće, materijalne i nematerijalne koristi. NCP koncept obuhvata i ranije osmišljeni pristup "ekosustavske usluge". Istraživanja o koristima od prirode još uvijek su u početnoj fazi, kako u Bosni i Hercegovini, tako

i na globalnoj razini, jer se radi o relativno novom konceptu. U slučajevima gdje ne postoje dostupni podaci i relevantna istraživanja, moguće je, na osnovi ekspertnih znanja, procijeniti i vrednovati koristi od prirode te analizirati njihovu vezu s različitim područjima ljudskog djelovanja (industrija, poljoprivreda, zaštita okoliša, ruralni razvoj i slično) (Slika 2). Utjecaj biološke raznolikosti i prirodnih resursa na kvalitetu življenja u opskrbi materijalnim resursima je izražen kako u ruralnim, tako i u urbanim područjima, a posebno kroz razvoj industrije. Regulirajuće i nematerijalne koristi od prirode igraju važnu ulogu u unapređenju ambijentalnog i zdravstvenog konteksta svakodnevnoga života građana Bosne i Hercegovine.

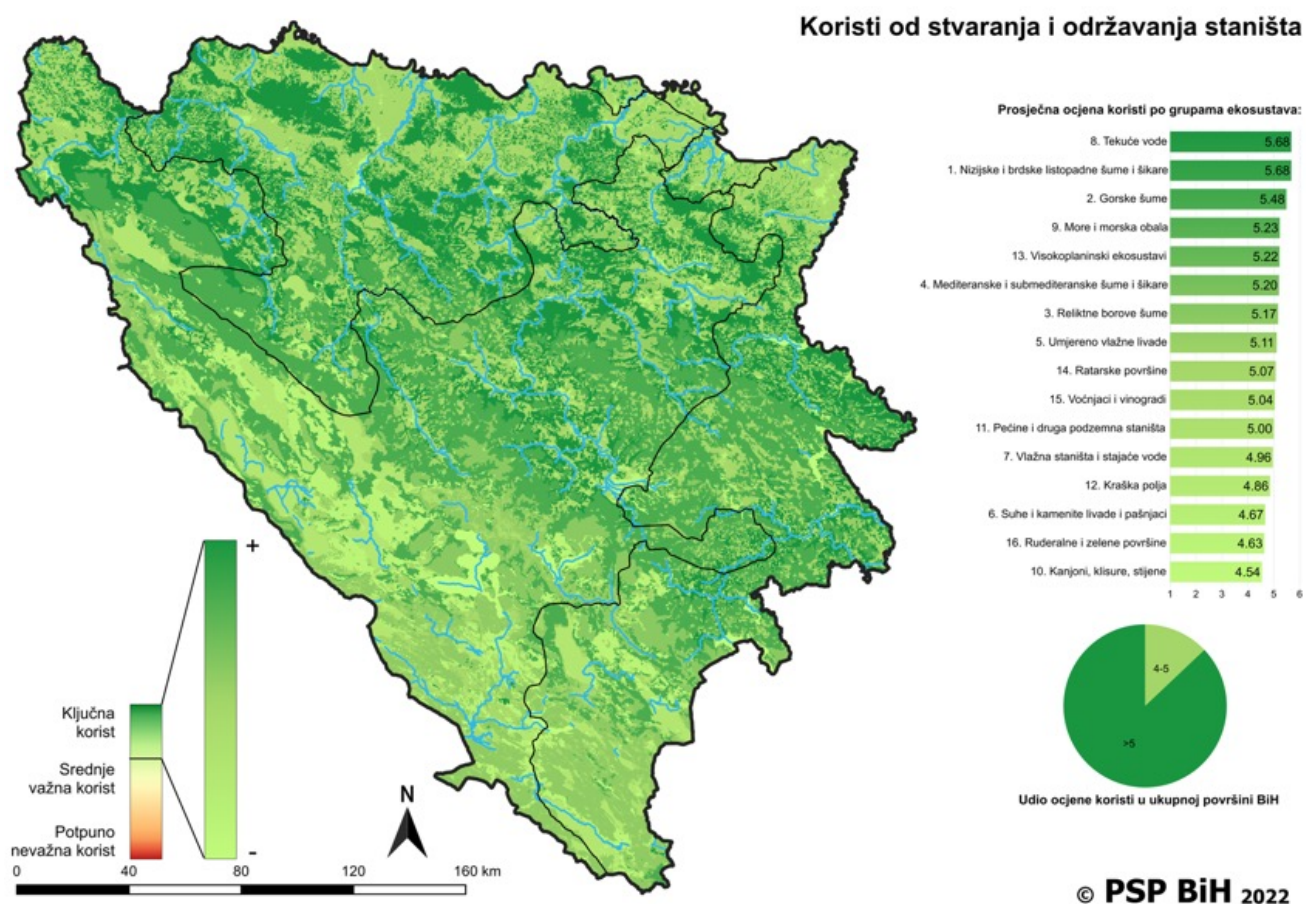

Slika 2. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od stvaranja i održavanja staništa (Bećirović et al., 2023)

A.2. Regulirajuće koristi od prirode održavaju stabilnost i kvalitetu okoliša podržavajući prilagođavanje cjelokupnog društva i gospodarstva Bosne i Hercegovine ekološkim, ekonomskim i energetske izazovima (Prilog 5).

Koristi od prirode regulirajućeg karaktera su, kao i materijalne i nematerijalne koristi, rezultat ekosustavskih funkcija i međudjelovanja vrsta u ekosustavu. Pravilnim funkcioniranjem ekosustava oblikuju se povoljni okolišni čimbenici kojima se unapređuje kvaliteta života ljudi. Ovom je Procjenom identificiran značajan nedostatak specifičnih istraživanja usmjerenih na bolje razumijevanje pojedinih tipova regulirajućih koristi od prirode. Ipak, brojni izvori dokazuju ulogu bioraznolikosti u stvaranju i održavanju raznolikosti staništa, očuvanju

genetskog materijala i potpomaganju migracijskih procesa. Izražena je korist od procesa oprašivanja, održavanja kvalitete zraka, te održavanja količine i kvalitete vode. Ekosustavi su važni regulatori kvalitete i zaštite zemljišta, služe kao tzv. "zelena infrastruktura" za preveniranje i ublažavanje posljedica kriznih događaja i prirodnih katastrofa (Slika 3). Ekosustavi imaju nezaobilaznu ulogu u primarnoj proizvodnji organske materije, kao i njenoj razgradnji, u skladištenju ugljika i regulaciji svih drugih okolišnih procesa.

Slika 3. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od sprečavanja i ublažavanja rizika od prirodnih katastrofa i kriznih događaja (Bećirović et al., 2023)

A.3. Raznolikost ekosustava, vrsta i gena ima nezamjenjivu ulogu u ublažavanju klimatskih promjena i prilagođavanju Bosne i Hercegovine na njih, te u drugim koristima od prirode. Međutim, trendovi pritisa ukazuju na smanjenje raznolikosti, što vodi trendu opadanja većine koristi od prirode.

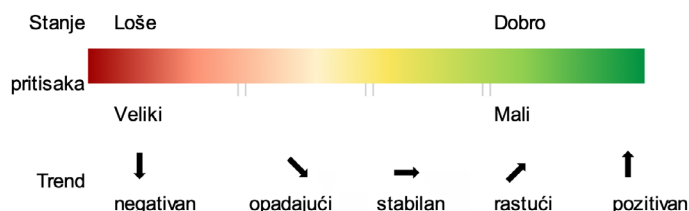
Uloga ekosustava dolazi do punog izražaja u kontekstu prilagodbe na klimatske promjene koje, iako predstavljaju globalni izazov, već imaju izražene negativne učinke na lokalnoj razini. Ekološki stabilni i otporni ekosustavi imaju pozitivne učinke u procesu prilagođavanja na klimatske promjene na lokalnoj razini. Današnje stanje ekosustava i trendovi

pritisa vode opadanju trendova koristi od prirode (Tabela 1). Neophodna je transformacija strateškog, upravljačkog i operativnog pristupa u klimatski osjetljivim sektorima s ciljem efikasnog ublažavanja učinaka klimatskih promjena na društvo i prirodu u Bosni i Hercegovini.

Tabela 1. Stanje i trendovi koristi od prirode (Bećirović et al., 2023)

	Tipovi koristi od prirode	Glavne grupe ekosustava za datu korist	Stanje ključnih komponenti	Intenzitet i trend		Stanje i trend koristi od prirode
				Izravni pritisci	Neizravni pritisci	
REGULIRAJUĆE	1 Koristi od stvaranja i održavanja staništa	1-16		→	→	→
	2 Koristi od procesa oprašivanja	1,4,5,6,12,14,15		→	→	→
	3 Koristi od reguliranja kvaliteta zraka	1,2,3,4,12,14,15		↑	→	↘
	4 Koristi od reguliranja klimatskih procesa	1,2,3,4,8,9,13,16		↑	→	↘
	5 Koristi od reguliranja procesa acidifikacije mora	8,9		↑	↑	↑
	6 Koristi od reguliranja količine i protoka slatkih voda	13		↑	→	↘
	7 Koristi od reguliranja kvaliteta slanih i slatkih voda	2		↑	→	↘
	8 Koristi od reguliranja procesa formiranja i zaštite zemljišta	1,2,3,4,7,12,13,14,15,16		↑	→	↘
	9 Koristi od sprečavanja i ublažavanja rizika od prirodnih katastrofa i kriznih događaja	1,2,3,4,7,8,14,15,16		↑	→	↘
	10 Koristi od reguliranja procesa razgradnje organske materije	2,5,7		→	→	→
MATERIJALNE	11 Koristi od prirode kroz osiguranje hrane za ljude i životinje	1,5,6,8,9,12,14,15		↑	→	↘
	12 Koristi od prirode kroz osiguranje energije	1,2,8		↑	↑	↑
	13 Koristi od prirodnih materijala i sirovina	2,14,15		→	→	→
	14 Koristi od prirode kroz opskrbu ljekovitim resursima	3,4,5,6,13,14,15		→	↓	→
NEMATERIJALNE	15 Koristi od prirode kroz podršku procesima učenja i generiranje znanja	2,8,9,14		↑	↑	↓
	16 Koristi od prirode kroz podršku fizičkom i psihološkom iskustvu, zdravlju i dobrobiti ljudi	1,2,3,8,9,13,14,15,16		↑	→	↘
	17 Koristi od prirode kroz podršku razvoju identiteta pojedinaca i zajednica	1,4,8,9,14,15,16		↑	→	↘
	18 Održavanje opcija za osiguranje koristi od prirode za buduće generacije – održivost prirodnog naslijeđa	1-16		→	→	→

LEGENDA

A.4. Raznolikost ekosustava, vrsta i gena izvor je različitih proizvoda, materijala i sirovina koji služe kao osnova za lokalni razvoj i unapređenje kvalitete življenja te doprinose kreiranju ambijenta za održivi gospodarski rast.

Koristi od prirode materijalnog karaktera su "proizvodi" ekosustavskih procesa koji se, kao prirodni resursi, upotrebljavaju za različite svrhe s ciljem zadovoljenja egzistencijalnih potreba ili izgradnje infrastrukture. Materijalne koristi utječu na dostupnost i sigurnost dovoljnih količina zdrave hrane kroz aktivnosti u poljoprivredi i prirodnim ekosustavima iz kojih se koriste razni jestivi i ljekoviti resursi. Ekosustavi imaju važnu ulogu u osiguranju energije za ljude u Bosni i Hercegovini, što je izraženo kroz upotrebu drveta na tradicionalni način, ali i kroz potencijale za diversifikaciju energetske izvora proizvodnjom energije na osnovi poljoprivredne i šumske biomase. Ekosustavi daju značajne izvore za industrijsku proizvodnju i vrlo često služe za kreiranje proizvoda koji su prepoznatljivi i konkurentni na međunarodnim tržištima. Materijalne koristi od prirode su važne za generiranje gospodarskih aktivnosti, posebno u ruralnim područjima, i čine značajnu osnovu za održiv i društveno pravedan rast gospodarstva u Bosni i Hercegovini.

A.5. Biološka raznolikost i tradicionalna znanja o upotrebi prirodnih resursa predstavljaju važan dio kulturnog identiteta društva u Bosni i Hercegovini te doprinose očuvanju i unapređenju zdravlja, kvaliteti življenja i razvoju ekonomije kroz set nematerijalnih koristi (Prilog 5).

Nematerijalne koristi od prirode djeluju na subjektivno ili psihološko stanje pojedinaca i cjelokupne društvene zajednice, kao i na njihovu kvalitetu života. Znanje o biološkoj raznolikosti i prirodnim resursima je važan dio formalnog obrazovnog procesa u Bosni i Hercegovini i sve je izraženija potreba da se podučava i generira znanje o modalitetima njihova održivog korištenja s ciljem dugoročnog očuvanja. Tradicionalna i lokalna znanja i prakse predstavljaju značajno uporište za očuvanje i održivu upotrebu biološke raznolikosti. Međutim, uz promjenu načina življenja i napuštanje ruralnih krajeva dolazi do gubitka kulturnog i tradicionalnog odnosa čovjeka i prirode u BiH. Bogatstvu tradicionalnih znanja se ne posvećuje dovoljna pozornost znanstvene i stručne javnosti, ali ni prostor u formalnom obrazovanju najmlađih, što

onemogućava prijenos i očuvanje ovih znanja. Bosna i Hercegovina ima prirodnu osnovu i potencijale za razvoj turizma, ali i izražene izazove za primjenu principa održivosti u stvaranju ekonomske dobiti. Društvo u Bosni i Hercegovini ima rastući trend svijesti o potrebi očuvanja prirode, ali i izazove koji prate razvoj ekonomija u tranziciji.

A.6. Informacije o monetarnim i nemonetarnim vrijednostima biološke raznolikosti i prirodnih resursa u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu generirane, što onemogućava vrednovanje i praćenje ukupnog prirodnog kapitala.

Ekonomsko vrednovanje biološke raznolikosti, kroz analizu ekosustavskih usluga i koristi od prirode, predstavlja uobičajenu praksu u razvijenim zemljama. Kroz ovaj se proces dobijaju informacije o društvenoj vrijednosti pojedinih komponenti i aspekata prirode, koje su razumljive širokom rasponu aktera, te se omogućava njihova jednostavnija integracija u ekonomske analize pri strateškom ili razvojnom planiranju. Ekonomsko vrednovanje koristi od prirode treba imati značajniju ulogu u upravljačko-gospodarskim aktivnostima i postati sastavni dio svih planova u sektorima odgovornima za upravljanje biološkom raznolikošću i prirodnim resursima. Uvažavanje rezultata ekonomskog vrednovanja je moguće kroz višedisciplinarni pristup i izmjene postojećih propisa, odnosno načina na koji se planovi kreiraju. Na ovakav bi se način stvorile pretpostavke za kreiranje i dugoročnu provedbu mjera koje u obzir uzimaju stanje i vrijednost prirodnog kapitala i uvažavaju interese najšire skupine korisnika.

B. Bosnu i Hercegovinu karakterizira visok stupanj ekosustavske, specijske i genetičke raznolikosti, sa trenutnim trendovima ugrožavanja biološke raznolikosti i narušavanja održivoga korištenja prirodnih resursa. Sadašnji trendovi mogu biti zaustavljeni integralnim upravljanjem bioraznolikošću i koristima od prirode.

B.1. Bosnu i Hercegovinu karakterizira visok stupanj ekosustavske, specijske i genetičke raznolikosti u odnosu na europski prosjek.

Specifičnost geografske pozicije BiH i njene klimatske karakteristike, raznolikost reljefa, geološke podloge i zemljišta, uvjetuju bogatstvo živog svijeta na ovim prostorima. Na vertikalnom i horizontalnom profilu Bosne i Hercegovine se uočava mozaik šire rasprostranjenih i specifičnih pejzaža. Mediteranski, submediteranski, mediteransko-montani, gorski, brdski, peripanonski i panonski su šire rasprostranjeni pejzaži. Visokoplaninski, reliktno-refugijalni, močvarni pejzaži i kraška polja čine specifičnu grupu pejzaža. Različite pejzaže u BiH tvori preko 250 literaturno opisanih ekosustava na razini biljnih zajednica. Šumski ekosustavi se prostiru od najnižih nadmorskih visina do granica visoke šume na dinarskim planinama. Od Panonske nizije, preko brdskih, gorskih i planinskih pašnjaka i livada, do toplih i suhih hercegovačkih livada i kamenjara nalaze se staništa brojnih endemičnih i rijetkih vrsta. Najveće bogatstvo endemične i reliktno flore se nalazi u kanjonima i klisurama naših rijeka. Posebno osjetljivi ekosustavi močvara i bara imaju trend smanjenja površine. Raznolikost je na razini vrsta također visoka. Raznolikost riba Bosne i Hercegovine ogleda se u prisustvu 118 vrsta i podvrsta. Morsku ihtiofaunu čini 12 taksona riba sa hrskavičavim skeletom i približno 210 predstavnika riba sa koštanim skeletom. Prema starijim literaturnim izvorima, u Bosni i Hercegovini živi 23 vrste vodozemaca, 34 vrste i 37 podvrsta gmazova, 351 vrsta ptica, 91 vrsta kopnenih sisavaca, 6.105 kopnenih beskrležnjaka te 127 vrsta morskih beskrležnjaka. BiH se odlikuje izuzetnim florističkim bogatstvom taksona vaskularnih biljaka te, prema poznatim navodima, floru viših biljaka

čini 4.403 taksona u rang vrsta (3.317) i podvrsta (1.086). Dostupne reference o mahovinama u BiH daju podatke za nešto više od 560 vrsta jetrenjača i mahovina. Lišajevi u Bosni i Hercegovini broje prema posljednjim podacima 648 vrsta. Prema analiziranim literaturnim izvorima i procjenama istraživača gljiva u BiH, njihov broj premašuje 2.000 vrsta. Cijanobakterije i alge u Bosni i Hercegovini su zastupljene sa 2.373 vrste (1.859 slatkovodnih i terestričkih te 514 marinskih vrsta). Genetička raznolikost se također karakterizira visokim vrijednostima. BiH je zemlja podrijetla dviju pasmina pasa: bosanskohercegovačko-hrvatski pastirski pas - tornjak i bosanski oštrodlaki gonič - barak. Prisutne su i pasmine bosanskohercegovačkog brdskog konja te dvije autohtone pasmine goveda (buša i gatačko govedo). U BiH se uzgajaju brojne autohtone sorte biljaka koje se koriste u ishrani.

B.2 Rastući trendovi svih tipova izravnih i neizravnih pritisaka negativno utječu na stanje i kapacitet biološke raznolikosti da dugoročno pruža koristi regulirajućeg, materijalnog i nematerijalnog karaktera. Razvojni procesi i ekonomski izazovi predominantno usmjeravaju postupke korištenja biološke raznolikosti i prirodnih resursa u Bosni i Hercegovini dovodeći do gubitka prirodnih staništa i povremenog stanja degradiranosti ključnih komponenti u skoro svim grupama ekosustava. Takvo je stanje posljedica relativno visokog intenziteta i rastućeg trenda svih tipova izravnih i neizravnih pritisaka (Tabela 2). Kao posljedica, sve su vidljiviji i učestaliji opadajući trendovi koristi od prirode povezani sa smanjenjem kapaciteta ekosustava da reguliraju okolišne procese, smanjenom mogućnošću za proizvodnju materijalnih resursa i, konačno, pogoršanjem uvjeta za život pojedinaca i cjelokupnog društva.

Tabela 2. Trend ključnih komponenti ekosustava koje doprinose različitim tipovima koristi (Bećirović et al., 2023)

Glavne grupe ekosustava		Intenzitet i trend pritiska na ekosustav		Trend pojedinih kategorija koristi od prirode po grupama ekosustava			Trend stanja ključnih komponenti ekosustava
		Izravni pritisci	Neizravni pritisci	Regulirajuće koristi	Materijalne koristi	Nematerijalne koristi	
1	Nizijske i brdske listopadne šume i šikare						
2	Gorske šume						
3	Reliktne borove šume						
4	Mediterranske i submediteranske šume i šikare						
5	Umjereno vlažne livade						
6	Suhe i kamenite livade i pašnjaci						
7	Vlažna staništa i stajaće vode						
8	Tekuće vode						
9	More i morska obala						
10	Kanjoni, klisure, stijene						
11	Pećine i druga podzemna staništa						
12	Kraška polja						
13	Visokoplaninski ekosustavi						
14	Ratarske površine i umjetne livade						
15	Voćnjaci i vinogradi						
16	Ruderalne i zelene površine						

Legenda

		pritisci			koristi od prirode			
Intenzitet								
Trend					Kontinuirana degradacija	Povremena degradacija	Nema promjene	Povremeno unapređenje

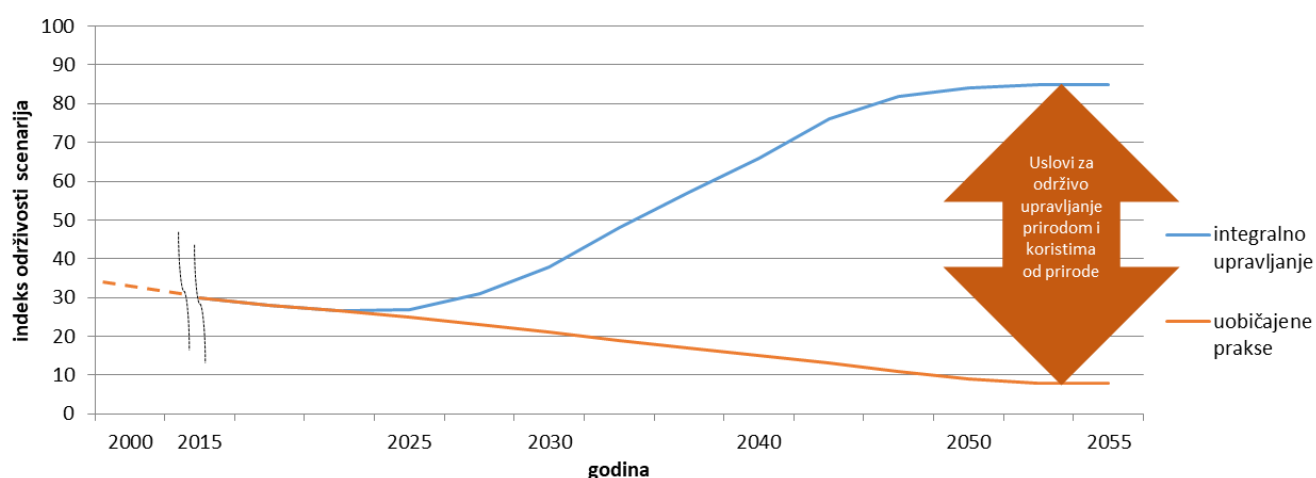
B.3. Upravljanje biološkom raznolikošću i prirodnim resursima moguće je usmjeriti u pravcu promicanja i primjene integralnog, međusektorskog i višedisciplinarnog pristupa s ciljem zaustavljanja negativnih trendova pritiska. Način upravljanja materijalnim koristima utječe na trendove regulirajućih i nematerijalnih koristi od prirode. Negativni trendovi u prirodi su izravna posljedica pritiska na materijalne koristi od prirode. Pritisci su rezultat primjene postojećih praksi i odluka donesenih u uvjetima složenih društveno-ekonomskih

realiteta u Bosni i Hercegovini. Posljedica pritiska je kontinuirano narušavanje stanja biološke raznolikosti na ekosustavskoj, specijskoj i genetičkoj razini. Znanstvenoistraživački rezultati iz različitih oblasti, izvješća prema međunarodnoj razini, kao i opća pojava narušenosti funkcija ekosustava ukazuju na izostanak primjene znanstveno utemeljenih rješenja za dostizanje dugoročne održivosti biološke raznolikosti i koristi od prirode u Bosni i Hercegovini. Stanje biološke raznolikosti u budućnosti može biti analizirano kroz dva potencijalna scenarija (Grafikon 1):

A. Scenarij kontinuiteta uobičajenih praksi korištenja prirode, koji s velikom vjerojatnošću vodi smanjenju kapaciteta ekosustava da pružaju sve tipove koristi od prirode i doprinose ekonomskim i društvenorazvojnim procesima u Bosni i Hercegovini.

B. Scenarij integralnog upravljanja prirodom i koristima od prirode u pravcu klimatske neutralnosti, koji, uz uvažavanje učinkovitih međunarodnih praksi i unapređenje kapaciteta, s velikom vjerojatnošću vodi očuvanju i oporavku biološke raznolikosti i koristi od prirode.

S obzirom na potencijale konsolidiranja i bolje iskorištenosti postojećih institucionalnih, znanstvenih i finansijskih kapaciteta, integriranja zaštite bioraznolikosti u aktivnosti koje vode prema klimatskoj neutralnosti, lakše integracije u sektorske politike i pristup fondovima za Bosnu i Hercegovinu, kao zemlju Zapadnog Balkana sa kandidatskim statusom za EU, integralna (višesektorska) primjena EU pravne tekovine bi mogla doprinijeti promjeni sadašnjih trendova bioraznolikosti i koristi od prirode.

Grafikon 1. Putanja indeksa održivosti razvojnih scenarija "integralno upravljanje" i "uobičajene prakse"

Slika 4.
Tradicionalne čarape
od vune, selo Lukomir
(Foto: Šoljan)

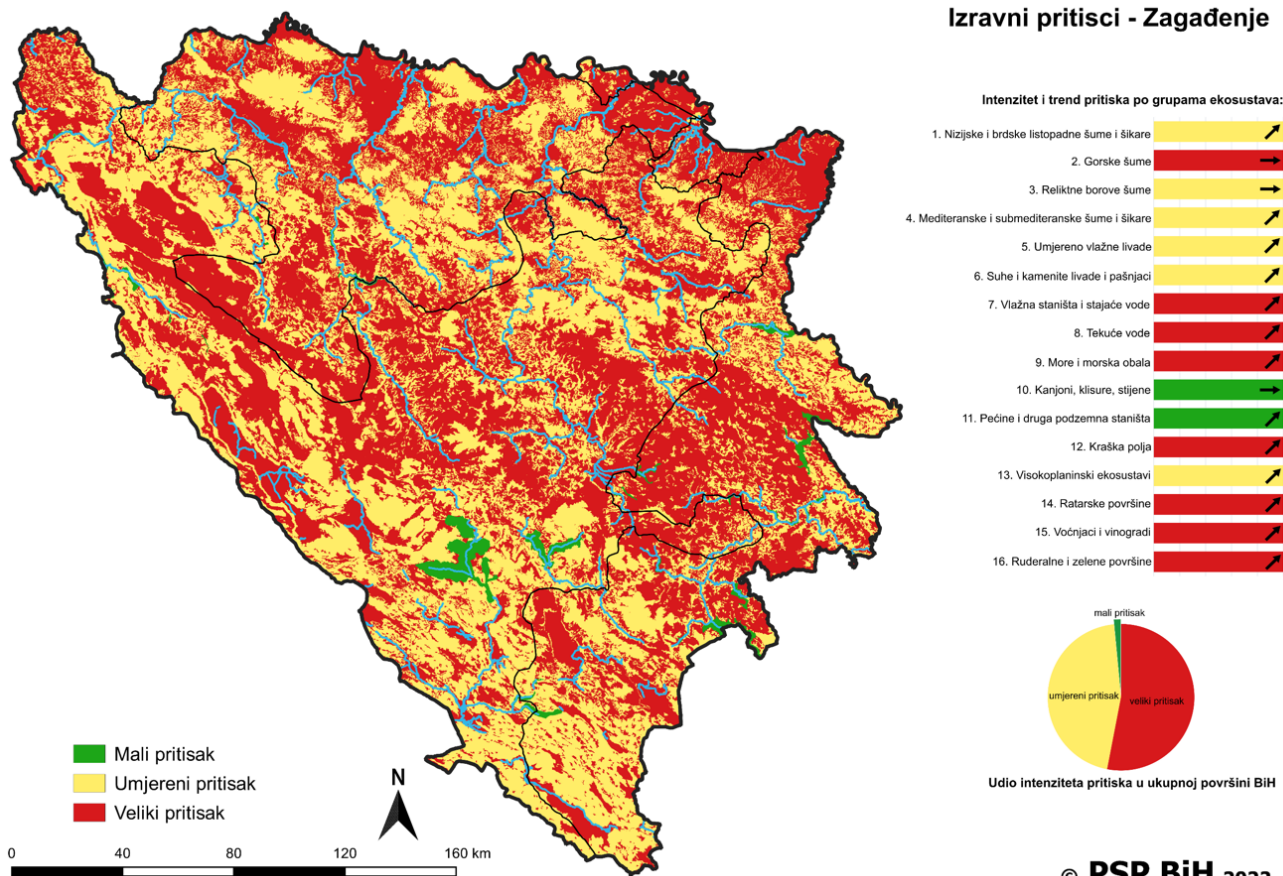
Koji razvojni (proizvodnja i potrošnja dobara, potrebe za energijom, turizam itd.) i društveni pritisci (demografska kretanja, sociopolitički procesi itd.) i na koji način, izravno i neizravno, utječu na stanje i trendove prirode i prirodnih resursa u BiH?

C. Na stanje i trendove prirode i prirodnih resursa u BiH, izravno i neizravno, negativno i sve izraženije utječu mnogobrojni razvojni i društveni pritisci.

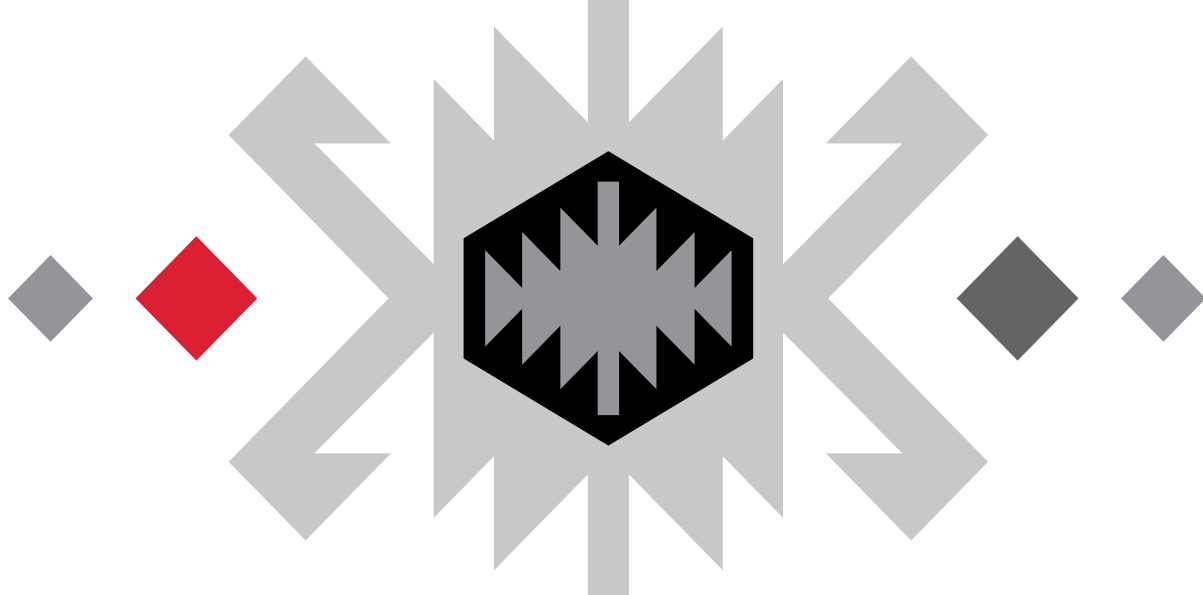
C.1. Trend gubitka biološke raznolikosti i koristi od prirode u BiH je posljedica djelovanja različitih tipova izravnih i neizravnih pritisaka koji su u porastu i međudjelovanju. Izravni pritisci djeluju na licu mjesta, a uzrokovani su društvenim stanjem, tokovima i pojavama, odnosno neizravnim pritiscima na bioraznolikost i koristi od prirode. Među izravnim pritiscima se ističe konverzija staništa koja podrazumijeva gubitak prirodnih staništa i širenje ekosustava jednostavne strukture a niskih kapaciteta za pružanje koristi od prirode. Prekomjerna eksploatacija obuhvata svako korištenje prirodnih resursa koje nadmašuje mogućnosti prirodnog obnavljanja raznolikosti i/ili resursa iz ekosustava. Zagađenje zraka, zemljišta i vode je posljedica ljudskih aktivnosti, koja smanjuje

zdravlje i otpornost kopnenih i vodenih ekosustava, odnosno vrsta koje u njima žive (Slika 5). Pod utjecajem prethodnih pritisaka i rastućih učinaka klimatskih promjena invazivne strane vrste sve lakše prodiru u degradirane i poljoprivredne ekosustave i utječu na stanje autohtone bioraznolikosti. Neizravni pritisci potječu iz: stanja i kapaciteta institucionalnog okvira za učinkovitu primjenu pravnog okvira, ekonomskih prilika svih slojeva društva u periodu tranzicije kroz koji BiH prolazi, demografskih procesa, s naglaskom na napuštanje ruralnih područja, napuštanja ranijih kulturno-religijskih normi u promijenjenim društvenim okolnostima i limitiranih znanstveno-tehnoloških kapaciteta društva za pronalaženje i primjenu boljih standarda u očuvanju biološke raznolikosti i održivu upotrebu koristi od prirode.

Izravni pritisci - Zagađenje

Slika 5. Zagađenje kao izravni pritisak na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)

Izravni pritisci se intenzivno manifestiraju u okolišu i imaju negativno i sve izraženije djelovanje na stanje biološke raznolikosti i koristi od prirode u Bosni i Hercegovini.

Konverzija staništa uzrokuje smanjenje površina prirodnih staništa utjecajem čovjeka kroz izgradnju infrastrukture i energetske kapaciteta, nepropisno odlaganje otpada te sve učestaliju pojavu erozije i klizišta. Prirodni procesi poput sukcesije vegetacije, požara i raznih oblika degradacije također utječu na stanje prvenstveno poljoprivrednih i šumskih površina. Imajući u vidu da su gospodarske aktivnosti u BiH u velikoj mjeri ovisne o korištenju prirodnih resursa, evidentiran je relativno visok intenzitet pritiska na stanje biološke raznolikosti

kroz prekomjerno iskorištavanje resursa u skoro svim resursno-baziranim sektorima. Ekonomski rast uglavnom prati pojava zagađenosti vode, zraka i zemljišta, što je trajni problem koji ima veliki utjecaj na kvalitetu življenja na cijelome teritoriju Bosne i Hercegovine. Učestalost pojava ekstremnih klimatskih događaja poput povećane pojave suša, toplinskih valova, poplava, olujnih udara vjetra i požara su lokalna manifestacija globalnih klimatskih promjena i predstavljaju rastući pritisak na prirodu i građane u Bosni i Hercegovini (Tabela 3). Konačno, procesi širenja invazivnih vrsta predstavljaju važan izravni pritisak i doprinose gubitku biološke raznolikosti i koristi od prirode u BiH.

Tabela 3. Pregled intenziteta i trendova izravnih pritisaka po grupama ekosustava u BiH (Stupar et al., 2022)

	Konverzija staništa	Prekomjerno iskorištavanje resursa	Zagađenje	Invazivne vrste	Klimatske promjene
Nizijske i brdske listopadne šume i šikare	↗	↗	↗	↗	↗
Gorske šume	↗	↗	→	↗	↗
Reliktne borove šume	↗	↗	→	↗	↗
Mediterranske i submediterranske šume i šikare	↗	↗	↗	↗	↗
Umjereno vlažne livade	↗	→	↗	↗	↗
Suhe i kamenite livade i pašnjaci	→	↗	↗	↗	↗
Vlažna staništa i stajaće vode	↗	↗	↗	↗	↗
Tekuće vode	↗	↗	↗	↗	↗
More i morska obala	↗	↗	↗	↗	↗
Kanjoni, klisure, stijene	→	→	→	↗	↗
Pećine i druga podzemna staništa	→	→	→	→	→
Kraška polja	↗	↗	↗	→	↗
Visokoplaninski ekosustavi	↗	↗	↗	→	↗
Ratarske površine	↗	↗	↗	↗	↗
Voćnjaci i vinogradi	↗	→	↗	↗	↗
Ruderalne i zelene površine	↗	↗	↗	↗	↗
intenzitet	mali umjeren veliki				
trend	↘ opadajući → stabilan ↗ rastući				

C.3. Neizravni pritisci su posljedica procesa i promjena u društvu koje doprinose pojavi jednog ili više izravnih pritisaka.

Institucionalni pritisci na bioraznolikost i koristi od prirode imaju izraženi učinak koji se često manifestira kroz nedjelotvornu provedbu propisa, ograničene ljudske, tehničke i financijske institucionalne kapacitete te nepropisne i štetne prakse. Ekonomski pritisci u BiH proizlaze iz složenih tranzicijskih procesa i karaktera gospodarskih aktivnosti, a utemeljeni su na trenutnim praksama dominantnog korištenja prirodnih resursa za proizvodnju tržišnih dobara. U BiH su evidentirani migracije, smanjenje broja stanovnika i stalni pad prirodnog priraštaja, što se može promatrati kao negativni demografski pritisak. Njegova specifičnost je u tome što se manifestira kroz demografski rast gradova i izrazitu depopulaciju sela, čime se mijenja način korištenja zemljišta (izgradnja

i urbanizacija), omogućuju procesi sukcesije vegetacije i nezaustavljivo gube tradicionalna znanja i prakse (Tabela 4). Iako kulturni i religijski pritisci na bioraznolikost nisu izraženi, ustanovljeno je da svijest građana, institucija i donositelja odluka o potrebi zajedničkog djelovanja za očuvanje bioraznolikosti i okoliša nije na razini koja bi osigurala i podstakla preuzimanje odgovornosti svih aktera za zaštitu biološke raznolikosti i prirodnih resursa. Složenost neizravnih pritisaka i potreba za njihovim dodatnim istraživanjima ogleda se i u znanstvenim i tehnološkim pritiscima koji imaju rastući trend u BiH. Zbog nedostatka kapaciteta, suradnje i komunikacije znanstvena zajednica nedovoljno utječe na moderne izazove očuvanja bioraznolikosti.

Tabela 4. Pregled intenziteta i trendova neizravnih pritisaka po grupama ekosustava u BiH (Stupar et al., 2022)

	Institucionalni	Ekonomski	Demografski	Kulturni i religiozni	Naučni i tehnološki
Nizijske i brdske listopadne šume i šikare	→	→	↗	→	↗
Gorske šume	→	↗	↗	→	↗
Reliktne borove šume	→	↗	↗	→	↗
Mediterranske i submediterranske šume i šikare	→	↗	→	→	↗
Umjereno vlažne livade	↗	→	→	→	→
Suhe i kamenite livade i pašnjaci	→	↗	↗	→	→
Vlažna staništa i stajaće vode	↗	↗	↗	→	↗
Tekuće vode	↗	↗	↗	→	↗
More i morska obala	↗	↗	↗	→	→
Kanjoni, klisure, stijene	↗	→	→	→	→
Pećine i druga podzemna staništa	→	↗	↗	→	→
Kraška polja	↗	↗	↗	→	↗
Visokoplaninski ekosustavi	→	↗	↗	→	↗
Ratarske površine	↗	↗	↗	→	↗
Voćnjaci i vinogradi	↗	→	↗	→	↗
Ruderalne i zelene površine	↗	→	↗	→	↗
intenzitet					
	mali umjeren veliki				
trend	↘ → ↗				
	opadajući stabilan rastući				

D|?

Koje su postojeće i potencijalne opcije za unapređenje različitih sektorskih politika, intervencija, investicija i upravljačko-institucionalnih aranžmana za veći doprinos prirode i prirodnih resursa održivom razvoju BiH?

D. Iako postoje značajni potencijali za unapređenje, postojeće sektorske politike i upravljačko-institucionalni aranžmani trenutno ne osiguravaju potreban dugoročni, regulatorni i financijski okvir za veći doprinos prirode i prirodnih resursa održivom razvoju BiH.

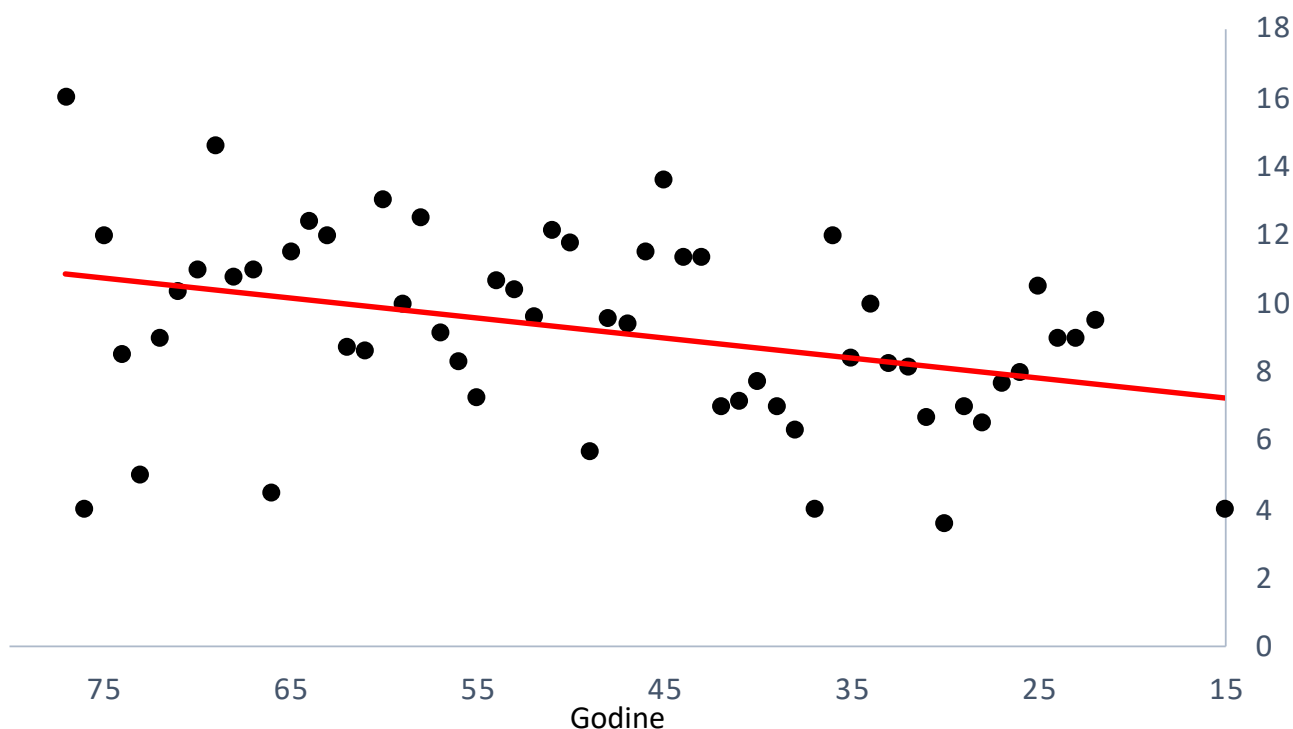
D.1. Osiguranje kvalitete života u BiH zahtijeva održivo upravljanje bioraznolikošću i koristima od prirode u BiH.

U politici za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti Bosna i Hercegovina se obvezala na doprinos globalnim, europskim i ciljevima Zapadnog Balkana, ali još uvijek nije pristupila sporazumima koji podržavaju očuvanje genetičke raznolikosti i s njima povezanih tradicionalnih znanja. BiH je prihvatila obveze koje proizlaze iz Kunming-Montreal globalnog okvira za bioraznolikost, a trenutno priprema i integrirani Nacionalni energetske i klimatski plan za period 2021.–2030. Međutim, BiH još uvijek nije postala članicom Nagoya protokola i ITPGRFA sporazuma, što ograničava mogućnosti reguliranog pristupa domaćim genetičkim resursima. Biološka raznolikost je integrirana u određeni broj sektorskih strategija, ali većinom nije integrirana u sektorske programe i propise. Evidentna je potreba koordiniranog i efikasnog plana za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti kroz višesektorski pristup.

D.2. Stanje kapaciteta i drugih neophodnih uvjeta za očuvanje bioraznolikosti i održivu upotrebu koristi od prirode nije zadovoljavajuće.

Informacijski sustavi za zaštitu prirode i praćenje stanja su uspostavljeni u entitetima i sadrže određeni broj podataka. Međutim, još uvijek nisu definirani prioriteti za monitoring, način prikupljanja i protok podataka, što otežava procese planiranja i uspostavu ekoloških mreža u BiH. Informacijski sustav Brčko distrikta BiH nije uspostavljen. Razvoj i primjena indikatora nije usklađena s potrebama izvješćivanja prema međunarodnim sporazumima

i EU institucijama, kao ni sa strategijama očuvanja specifične bioraznolikosti. Evidentan je nedostatak svih kapaciteta za potporu očuvanju i održivoj upotrebi bioraznolikosti, i to: institucionalnih i administrativnih kapaciteta u skladu s nadležnostima administrativnih cjelina, znanstvenoistraživačkih i financijskih kapaciteta. Uključenost znanstvenih kadrova u donošenje odluka za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti je nedovoljna. Zaštita i očuvanje prirode se u BiH financira kroz set neporeskih davanja/prihoda, čije je učešće u ukupnim javnim prihodima veoma nisko. Iako BiH dobija značajna inozemna sredstva za okoliš, sredstva za bioraznolikost imaju zanemarljiv udio. Sadržaji o temama lokalne biološke raznolikosti i tradicionalnih znanja nisu zastupljeni s dovoljnim fondom sati u osnovnom i srednjem obrazovanju, dok su u visokom obrazovanju zastupljeni u grupi prirodoslovno-matematičkih, poljoprivrednih i šumarskih znanosti. Istraživanjem je potvrđen gubitak tradicionalnih i lokalnih znanja u BiH, a pritom nije iskorištena mogućnost da ona budu uključena u proces donošenja odluka (Grafikon 2). Učešće javnosti i mjere socijalne pravde nisu na zadovoljavajućoj razini zbog nedostatka javno dostupnih informacija i kasnog uključivanja javnosti u proces donošenja odluka. Očuvanje i održiva upotreba prirode se ne shvata kao prioritet u medijskom prostoru. Jedinice lokalne samouprave imaju veliku, ali nedovoljno iskorištenu ulogu u procesima planiranja, očuvanja i održive upotrebe bioraznolikosti.

Grafikon 2. Gubitak tradicionalnih i lokalnih znanja (Barudanović et al., 2023)

D.3. Institucionalni i pravni dio okvira za upravljanje bioraznolikošću i koristima od prirode u BiH je složen, a kapaciteti i učinkovitost ovih komponenti okvira nisu dovoljni za dostizanje održivog razvoja.

Javne institucije u BiH su uspostavljene u skladu s ustavnom raspodjelom nadležnosti na različitim razinama vlasti. Međutim, institucije nadležne za donošenje i primjenu pravnog okvira za zaštitu bioraznolikosti i okoliša nisu nadležne i za donošenje i primjenu pravnog okvira za koristi od prirode. Institucionalni okvir je složeniji u FBiH. Postojeće institucije u BiH nisu dovoljno kadrovski i tehnički kapacitirane za provedbu i nadzor donesenih propisa. Horizontalno zakonodavstvo je u ograničenoj mjeri usklađeno s EU pravnim okvirom. Evidentna je vertikalna neusklađenost zakonskih propisa između administrativnih razina u BiH, kao i horizontalna između različitih sektora u pojedinim administrativnim cjelinama. Postupak izdavanja okolišne dozvole nije dovoljno transparentan te, zajedno s postupkom procjene utjecaja na okoliš, ne osigurava dovoljnu zaštitu biološke raznolikosti u tekućim razvojnim aktivnostima.

D.4. U BiH je na raspolaganju niz regulatornih, ekonomskih i informacijskih instrumenata/alata za održivo upravljanje bioraznolikošću i koristima od prirode koji nisu dovoljno iskorišteni.

U BiH se primjenjuju instrumenti/alati koji potječu iz različitih kategorija. Stupanj i kvaliteta njihove primjene nije na zadovoljavajućoj razini. Kapaciteti za primjenu navedenih instrumenata su nedovoljni. Primjena instrumenata nije ravnomjerna u BiH. Efikasnost alata/instrumenata za očuvanje i održivu upotrebu koristi od prirode veća je prema percepciji glavnih aktera nego prema izvorima iz nevladinog sektora. Analiza korištenih izvora pokazuje da je samo nekoliko alata/instrumenata (sanitarne i fitosanitarne mjere, alati za očuvanje sigurnosti hrane, certifikacija šuma) ravnomjerno i efikasno primijenjeno u BiH. Evidentan je nedostatak istraživanja za procjenu efikasnosti raspoloživih alata i instrumenata.

E|?

Koje nedostatke u praksi i znanju treba otkloniti kako bi se unaprijedio proces donošenja odluka s ciljem poboljšanja stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH?

E. Za donošenje odluka u cilju poboljšanja stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u BiH neophodno je otkloniti mnogobrojne nedostatke u znanju, koje karakterizira tematska, prostorna i vremenska nejednačenost. Definiranje prioriteta i znanstveno utemeljena rješenja mogu se postići kroz uspostavu kontinuiranog dijaloga između donositelja odluka i znanstvene zajednice.

E.1. U svim aspektima Procjene uočen je značajan nedostatak znanja. U cilju pouzdanije procjene stanja prirode za donošenje bolje informiranih odluka, neophodno je stvoriti uvjete za kontinuiranu provedbu istraživačkih aktivnosti i otklanjanje nedostataka u znanju. Potpora nadležnih institucija i uključenost kompletne društveno-političke zajednice u pitanja očuvanja i održive upotrebe bioraznolikosti predstavlja neophodan uvjet za realizaciju potrebnih istraživanja. Evidentan je nedostatak višedisciplinarnih i integrativnih istraživanja (prirodnih, društvenih, humanističkih i drugih znanosti i umjetnosti), pri čemu se to posebno odnosi na istraživanja u sferi relevantnih sektorskih politika (politike zaštite prirode, okolišne, šumarske, poljoprivredne, energetske, politike prostornog planiranja i drugih).

E.2. Znanstvena zajednica nije dovoljno i na efikasan način angažirana u kreiranju rješenja za održivi razvoj i unapređenje kvalitete života u Bosni i Hercegovini, što se može postići kroz uspostavu kontinuiranog dijaloga između donositelja odluka i znanstvene zajednice. U Procjeni je korišteno ukupno 2669 izvora (znanstvenih i stručnih referenci, izvješća i propisa), u čemu domaći izvori sudjeluju s preko 80%. Broj upotrijebljenih izvora ukazuje na visoku produktivnost znanstvene zajednice. Istovremeno, analiza nedostataka u znanju pokazuje da društvo ne raspolaže dovoljnim i sinteznim informacijama visoke relevantnosti za donošenje odluka o održivom upravljanju bioraznolikošću i koristima od prirode. Komunikacija između znanstvene zajednice i donositelja odluka je povremena, a sustavni put za postavljanje pitanja i traženje znanstveno utemeljenih odgovora nije uspostavljen. Znanstveno utemeljena rješenja, koja su već u praksi u Bosni i Hercegovini, ne uključuju lokalna i tradicionalna znanja o biološkoj raznolikosti, koja su već mogla doprinijeti održivosti odluka i blažim negativnim trendovima biološke raznolikosti u Bosni i Hercegovini. Uspostava kontinuiranog dijaloga između donositelja odluka i znanstvene zajednice može značajno povećati stupanj efikasnosti postojećih kapaciteta u pravcu rješavanja prioritarnih zadataka na očuvanju bioraznolikosti i održivosti koristi od prirode, te kreirati prihvatljive modele za popunjavanje uvjeta za integralno upravljanje u cilju održivog razvoja.

Da li je metodološki okvir za procjenu stanja prirode i upravljanja prirodnim resursima u Bosni i Hercegovini efikasan?

F. Metodološki okvir za procjenu stanja prirode u BiH dao je osnovu za jačanje dijaloga između znanstvene zajednice i donositelja odluka, pri čemu su generirana nova znanja, ojačani istraživački kapaciteti, kreirana istraživačka mreža i prepoznata nužnost potpore i uključenosti društvene zajednice u pitanja očuvanja i održive upotrebe bioraznolikosti.

F.1. IPBES-ov metodološki okvir predstavlja efikasan pristup za procjenu stanja prirode u Bosni i Hercegovini. Osim toga što na originalan način konceptualizira međudjelovanje društva i prirode, te sintetizira različite sustave znanja (klasična znanstvenoempirijska i tradicionalna znanja lokalnih zajednica) o stanju i koristima od prirode, bioraznolikosti i uslugama ekosustava, IPBES-ov metodološki okvir uključuje i termine kao što su “koristi od prirode” i “naučno-političko sučelje”. Kao globalno prepoznatljiv i inovativan pristup, IPBES-ov metodološki okvir treba biti dalje izučavan, razvijan i primjenjivan u Bosni i Hercegovini te na odgovarajući način prilagođavan prirodnim, društvenim i ekonomskim realitetima BiH društva.

F.2. IPBES-ov metodološki okvir daje trajnu osnovu za uspostavu i jačanje dijaloga između znanstvene zajednice i donositelja odluka. Dijalog između znanstvene zajednice i donositelja odluka predstavlja važno društveno pitanje koje podrazumijeva zajednički razvoj i razmjenu ideja i baza znanja s ciljem unapređenja procesa donošenja odluka. Procjenom stanja prirode, uz primjenu IPBES-ovog metodološkog okvira, donositelji odluka u nadležnim institucijama, na svim administrativno-političkim razinama, imaju na raspolaganju pouzdane i znanstveno utemeljene argumente za donošenje odluka u pravcu održivog korištenja prirodnih resursa, a znanstvena zajednica dobija precizne smjernice i potporu za provedbu relevantnih budućih istraživanja za kojima postoje društvene potrebe i za koje su utvrđeni nedostaci u znanju. Ovaj dijalog je obostrano koristan i

ukazuje na to da znanost i politika nisu dvije međusobno isključive i “zatvorene” kategorije, već područja ljudske djelatnosti koja bi trebala biti u stalnom međudjelovanju i koevoluciji. Osim toga što doprinosi sveobuhvatnom razumijevanju i vrednovanju ekosustavskih usluga koje priroda nudi ljudima, kontinuirani i participatorni znanstveno-politički dijalog omogućava napredniji pristup u zaštiti, upravljanju i održivom korištenju prirodnih resursa.

F.3. Procjena stanja prirode je generirala nova znanja, ojačala istraživačke kapacitete i stvorila osnovu za kreiranje snažne istraživačke mreže u BiH. Proces izrade Procjene stanja prirode je istovremeno bio proces učenja i izgradnje pojedinačnih i zajedničkih znanstvenoistraživačkih kapaciteta, što predstavlja značajan potencijal za realizaciju sličnih projekata u budućnosti. To se posebno odnosi na mlađe članove Višedisciplinarnog autorskog tima, kojima je sudjelovanje u izradi Procjene, u kombinaciji s različitim vidovima edukacije, pružilo jedinstvenu priliku da unaprijede svoja znanja o različitim aspektima izrade Procjene. Zajednički rad stručnjaka iz skoro svih dijelova BiH i različitih znanstvenih oblasti je primjer kako se, radeći na temama koje se bave prirodom i prirodnim resursima, može napraviti snažna domaća istraživačka mreža koja je sposobna realizirati i vrlo složene projekte. Uspostavljena suradnja je stvorila mogućnost za realizaciju različitih višedisciplinarnih i integrativnih istraživanja, koja za rezultat imaju nova, znanstveno utemeljena znanja o stanju prirode u BiH.

Slika 6.

Planina Prenj - endemni
razvojni centar (Foto:
Macanović)

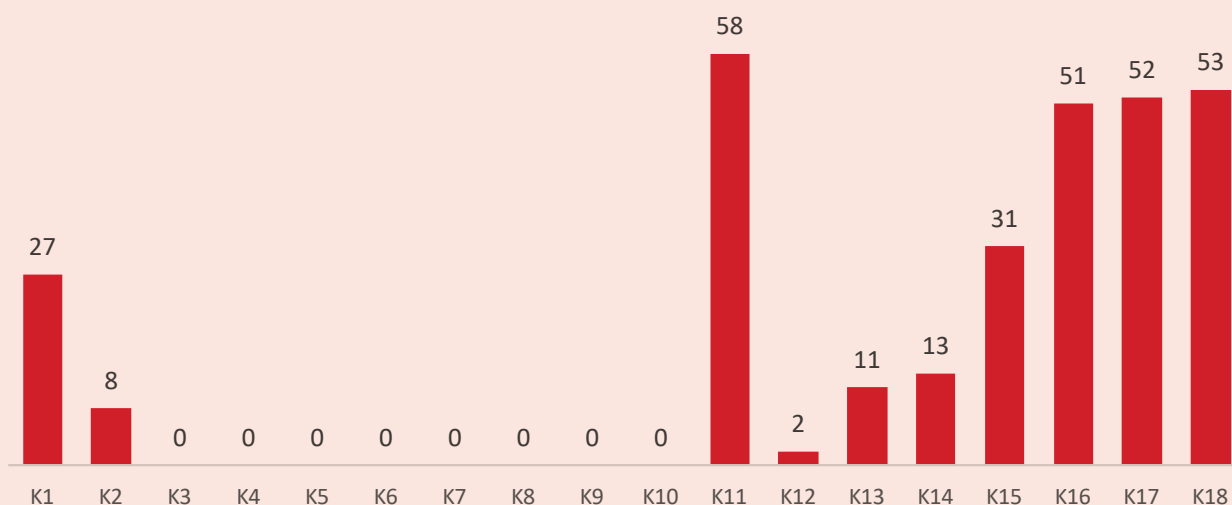
IZVRŠNI SAŽETCI ŠEST POGLAVLJA PROCJENE STANJA PRIRODE I UPRAVLJANJA PRIRODNIM RESURSIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

3.1. POGLAVLJE 2

Prirodni resursi i ekosustavi kontinuirano pružaju višestruke koristi građanima i pozitivno utječu na kvalitetu življenja pojedinaca i zajednice u ruralnim i urbanim područjima Bosne i Hercegovine (dobro utvrđeno). Uprkos postojećim negativnim utjecajima na tijek određenih kategorija koristi od prirode, priroda i ekosustavi (još uvijek) igraju ključnu ulogu u procesima reguliranja okolišnih i ekoloških procesa, opskrbljivanja hranom i materijalima za ljude i industriju, te potpore kvaliteti življenja kroz niz nematerijalnih koristi psihofizičkog i kulturnog karaktera (dobro utvrđeno) (2.2.1.1, 2.2.2.2, 2.2.3.22). Koncept "koristi od prirode" (eng. Nature's Contributions to People - NCP) na metodološki prihvaćenim osnovama omogućava sustavan prikaz informacija o tome kako priroda i ekosustavi doprinose kvaliteti življenja, uzimajući u obzir doprinose regulirajućeg, materijalnog i nematerijalnog karaktera. U tome su kontekstu rezultati ovoga poglavlja usmjereni na odgovor na ključno pitanje: Koliko i na koji način priroda i korištenje prirodnih resursa doprinose osiguranju sredstava za život, kvaliteti življenja i održivom razvoju BiH? Važno je napomenuti da su istraživanja o koristima od prirode još uvijek u početnoj fazi, kako u BiH, tako i na globalnoj razini, jer se radi o relativno novom konceptu. Ipak, rezultati ovoga poglavlja, u slučajevima gdje postoje dostupni

podatci i relevantna istraživanja, kvantificiraju koristi od prirode te ukazuju na metodološke modalitete za prikupljanje informacija neophodnih za sveobuhvatnu analizu svih kategorija koristi od prirode iz različitih područja ljudskog djelovanja (industrija, poljoprivreda, zaštita okoliša, ruralni razvoj i slično) u kojima se ove kategorije posebno reflektiraju. Konačno, zbog svoga geografskog položaja i bogatstva ekosustavskom i biološkom raznolikošću, sve kategorije koristi od prirode su relevantne na cijelome teritoriju BiH.

Njihov utjecaj na kvalitetu življenja u materijalnom smislu je izražen u ruralnim i urbanim područjima, ali i industriji, dok regulirajuće i nematerijalne koristi od prirode igraju važnu ulogu u unapređenju ambijentalnog i zdravstvenog konteksta svakodnevnoga života građana. Ipak, osim navedenog, istraživanje autora Barudanović et al. (2023) pokazuje da su regulirajuće koristi od prirode nedovoljno i veoma malo prepoznate kod stanovništva BiH (Grafikon 3). Stoga je važno analizirati i revidirati modalitete (političke, institucionalne i ekonomske) za provedbu mjera usmjerenih ka ciljevima održivog društveno-ekonomskog razvoja društva u BiH te analizirati ulogu prirode i upravljanja koristima od prirode u njihovom dostizanju.

Grafikon 3. Prepoznavanje 18 tipova koristi od prirode u razgovorima s lokalnim zajednicama (Barudanović et al., 2023)

Koristi od prirode regulirajućeg karaktera su ključni čimbenik za održavanje stabilnosti i kvalitete okoliša, a ekosustavi prirodnim procesima omogućuju i potpomažu prilagođavanje cjelokupnog društva i gospodarstva Bosne i Hercegovine globalnim ekološkim i energetske izazovima (utvrđeno, ali nepotpuno) (2.1.1). Koristi od prirode regulirajućeg karaktera su izravna posljedica sposobnosti ekosustava i vrsta koje ih čine da svojim procesima utječu na uvjete okoliša, a ujedno utječu na tijek nastanka materijalnih i nematerijalnih koristi od prirode i vrlo često, neizravno, doprinose kvaliteti života ljudi. Iako nedostaju specifična istraživanja o pojedinim kategorijama regulirajućih koristi od prirode, u Bosni i Hercegovini je izražena uloga ekosustava u procesima stvaranja i održavanja raznolikosti staništa, očuvanja genetskog materijala i potpomaganja migracijskih procesa (2.2.1.1). Izražen je doprinos ekosustava kroz potporu procesu oprašivanja (2.2.1.4.), prečišćavanju i održavanju kvalitete zraka (2.2.1.5), procesu ublažavanja posljedica acidifikacije mora (2.2.1.7)

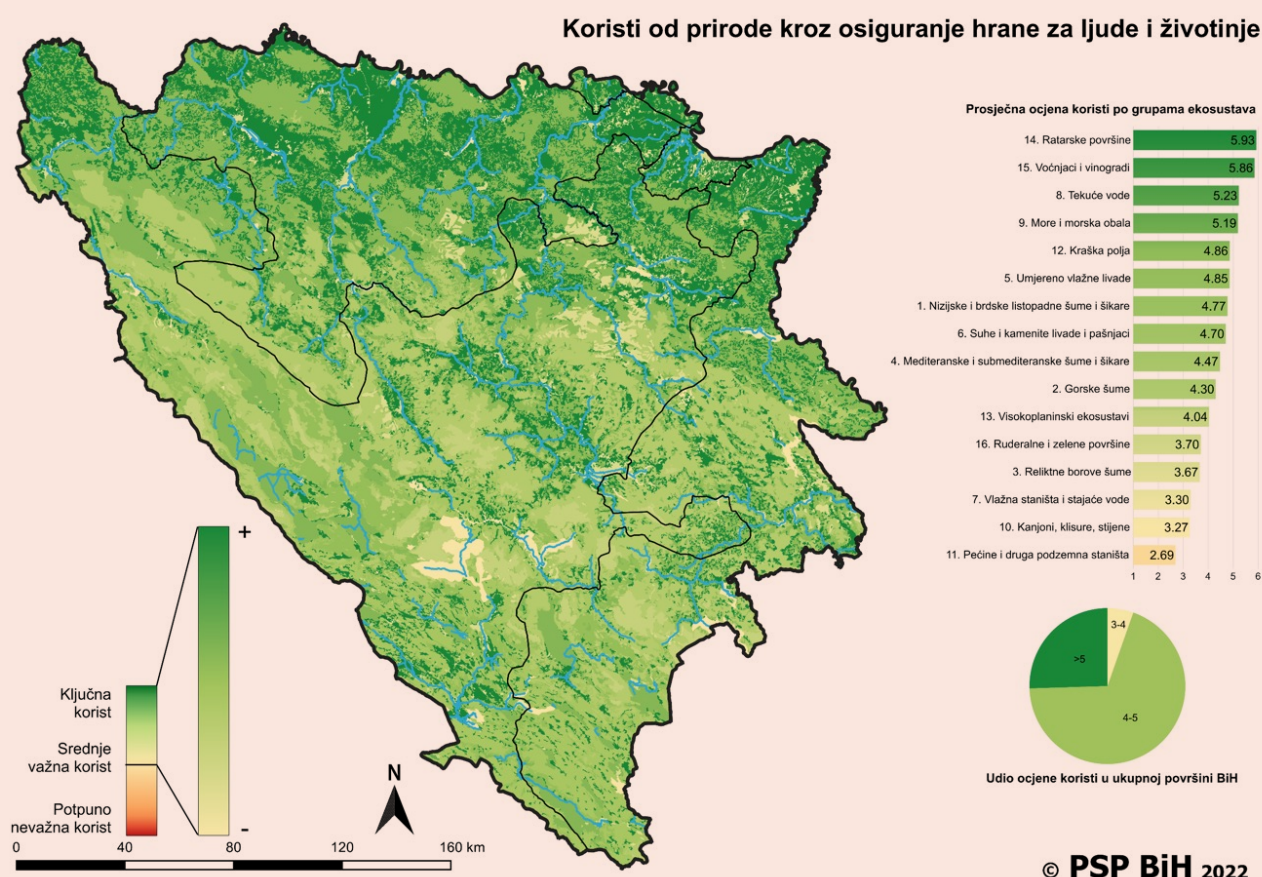
te procesu održavanja količine i kvalitete vode (2.2.1.8 i 2.2.1.9). Osim toga, priroda i ekosustavi su važni regulatori stanja, kvalitete i zaštite zemljišta (2.2.1.10), služe kao tzv. "zelena infrastruktura" u nastojanjima da se preveniraju i ublaže posljedice kriznih događaja i prirodnih katastrofa (2.2.1.11) te imaju važnu ulogu kao prirodni regulatori razgradnje otpadnih materija organskog karaktera (2.2.1.12). Uloga prirode i ekosustava dolazi do punog izražaja u kontekstu prilagodbe na klimatske promjene koje, iako promatrane kao globalni problem, imaju itekako izražene negativne učinke na lokalnoj razini. Ekološki stabilni i otporni ekosustavi imaju pozitivne učinke u procesu prilagođavanja na klimatske promjene na lokalnoj razini, ali ove koristi nisu dovoljne kako bi se u potpunosti ublažile negativne posljedice klimatskih promjena, pa je neophodna transformacija strateškog, upravljačkog i operativnog pristupa u klimatski osjetljivim sektorima kako bi se ublažile sve negativne posljedice na društvo i prirodu u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (2.2.1.6).

Slika 7. *Pinus heldreichii* H. Christ (Foto: Mataruga)

Priroda i ekosistemi su izvor različitih proizvoda, materijala i sirovina za ljude i privredu u Bosni i Hercegovini, služe kao osnova za lokalni razvoj i unapređenje kvaliteta življenja na lokalnom nivou i doprinose kreiranju ambijenta za privredni rast i poduzetništvo te društvenu stabilnost (dobro utvrđeno) (2.2.2.3). Koristi od prirode materijalnog karaktera su tzv. "output-i" ekosistemskih procesa koje u materijalnoj (fizičkoj) formi/obliku upotrebljavaju ljudi za različite svrhe s ciljem zadovoljenja egzistencijalnih potreba ili izgradnju infrastrukture. Koristi od prirode materijalnog karaktera su važan dio svakodnevne egzistencije ljudi, mnogih ekonomskih aktivnosti i čine važan preduslov za osiguranje i unapređenje kvaliteta života zajednica. Materijalne koristi od prirode imaju presudan značaj za ishranu ljudi pa je prezentiran značaj i status poljoprivredne

proizvodnje i dostupnost hrane za potrebe ljudi u BiH (2.2.2.1), modaliteti korištenja i prerade nedrvenih šumskih proizvoda (NŠP) i istaknuta važnost ovih proizvoda za razvoj ruralnih područja, kao i uloga ribarstva i lovstva u procesu proizvodnje hrane (Slika 8) i drugih materijalnih koristi (2.2.2.1 i 2.2.2.3). Ekosistemi imaju važnu ulogu u osiguranju energije za ljude u BiH, što je posebno izraženo kroz upotrebu drveta na tradicionalni način, ali i kroz opis potencijala za diverzifikaciju energetske miksa upotrebom energije na bazi poljoprivredne i šumske biomase (2.2.2.2.1). Ekosistemi daju značajan input za industrijsku proizvodnju u Bosni i Hercegovini i vrlo često služe za kreiranje proizvoda koji su prepoznatljivi i konkurentni na međunarodnim tržištima (2.2.2.3). U BiH je posebno prepoznata korist od prikupljanja i korištenja medicinske flore (Slika 9).

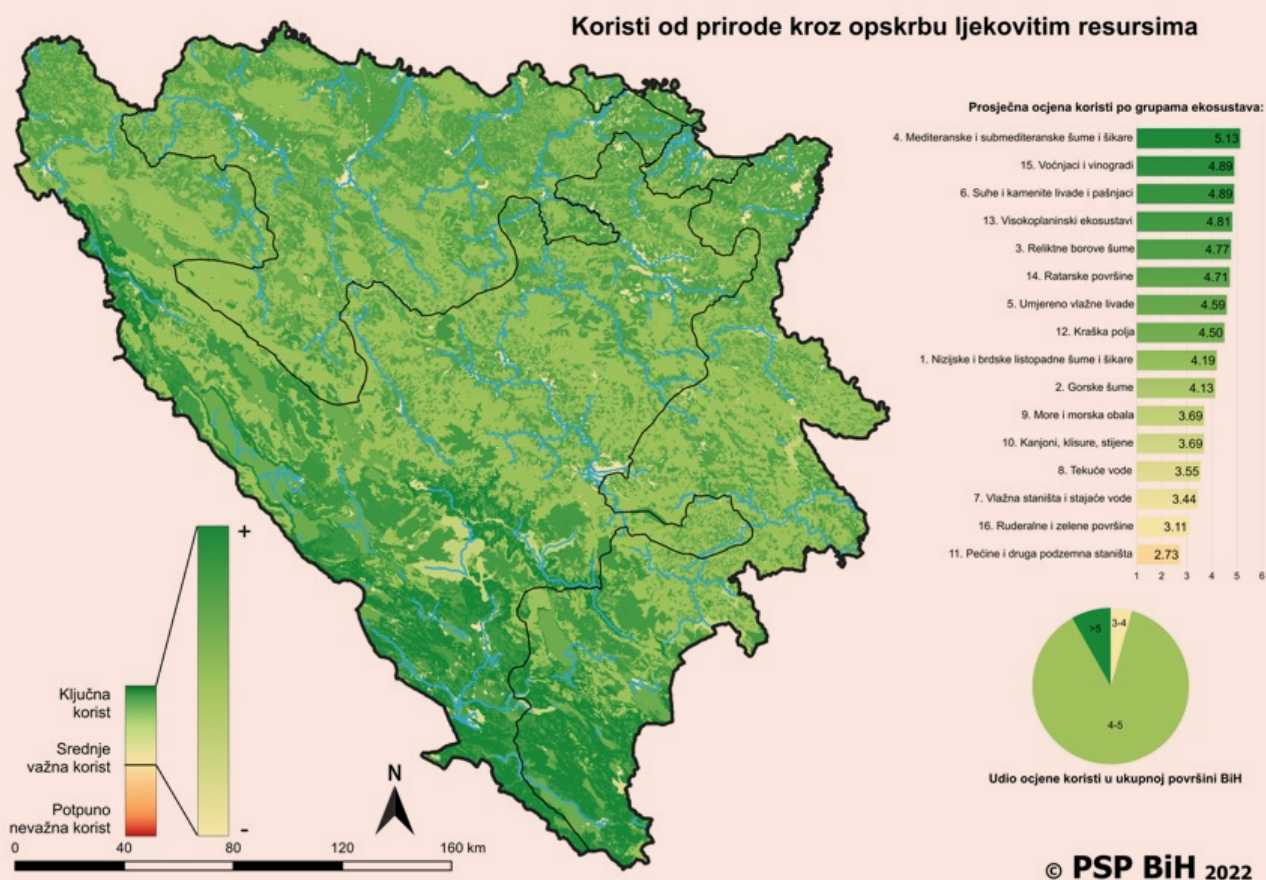

Slika 8. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od prirode kroz osiguranje hrane za ljude i životinje (Bećirović et al., 2023)

Priroda je važan dio kulturnog i tradicionalnog identiteta društva u Bosni i Hercegovini i služi za potporu procesu očuvanja i unapređenja zdravlja kroz set nematerijalnih koristi koje osigurava (utvrđeno, ali nepotpuno) (2.2.2.3).

Važnost prirode za unapređenje kvalitete življenja ljudi i zajednica se ogleda u njenoj sposobnosti da pruža usluge/koristi nematerijalnog karaktera. Ove kategorije koristi oslikavaju učinke prirode na subjektivno ili psihološko stanje kvalitete življenja pojedinaca, a time i na stanje društvene zajednice. Znanje o prirodi i prirodnim resursima je važan dio formalnog obrazovnog procesa u Bosni i Hercegovini i sve je izraženija potreba da se podučava i generira znanje o modalitetima održivog korištenja prirode s ciljem njenog očuvanja i podizanja opće svijesti o njenom značaju (2.2.3.1.1). Nezaobilazan dio općeg znanja o prirodi je sadržan u tradicionalnim znanjima, ali se ovome segmentu nije u dovoljnoj mjeri posvetila pozornost znanstvene i stručne javnosti, što, uz promjenu načina življenja i odlazak iz ruralnih krajeva, dovodi do nestanka ovih

segmenata kulturnog i tradicionalnog konteksta odnosa čovjeka i prirode. Prepoznato je da BiH ima prirodnu osnovu i potencijal za razvoj održivog turizma, ali je izazov kako pretvoriti potencijal u održiv ekonomski i društveni sustav, uz naglašenu potrebu za očuvanje ekosustava i prirode (Slika 9) (2.2.3.2) i provedbu mjera održivog i trajnog korištenja. Razvoj turizma doprinosi obogaćivanju kulturnog identiteta, odnosno ponovnom otkrivanju vlastite kulturne tradicije i može se promatrati kao važan čimbenik revitalizacije kulturnog naslijeđa i promocije kulture zajednice. Kroz valorizaciju kulturne tradicije i njenu promociju (i korištenje) u turizmu podstiče se i razvija kulturni identitet pojedinca, ali i šire zajednice. Društvo u Bosni i Hercegovini ima određenu razinu svijesti o potrebi očuvanja prirode, ali je generalno neophodno raditi na promociji važnosti prirodnih resursa za kvalitetu življenja i uvažavati stavove šire zajednice pri donošenju strateških i upravljačkih odluka (2.2.3.3).

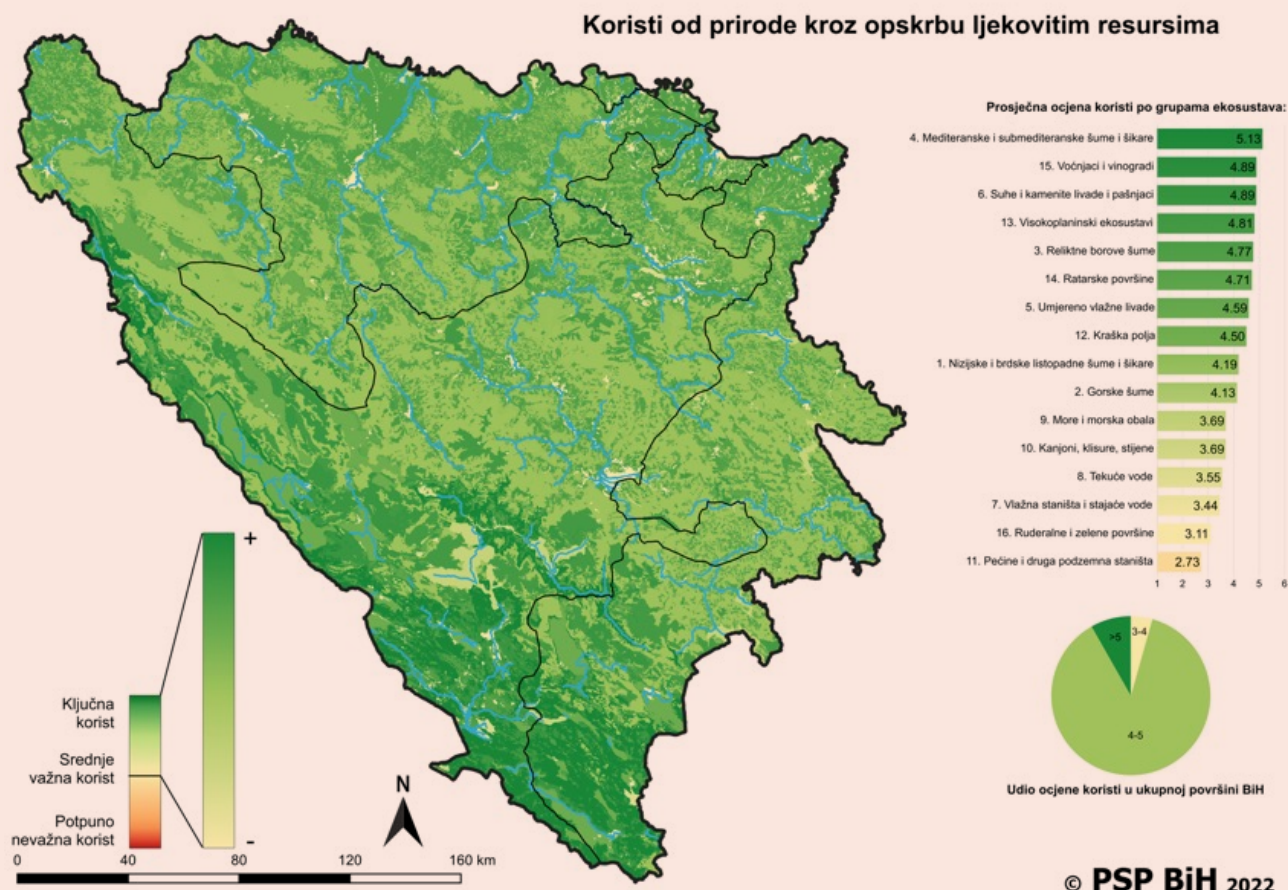

Slika 9. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od prirode kroz opskrbu ljekovitim resursima (Bećirović et al., 2023)

Iako raspolaže značajnim prirodnim resursima i potencijalima za proizvodnju hrane, Bosna i Hercegovina značajan dio potreba društva za hranom podmiruje uvozom, a na taj način se stvara ovisnost o eksternim izvorima i svojevrsna "ranjivost" pri poremećajima u trgovinsko-komercijalnim lancima (dobro utvrđeno) (2.2.2.1.1 i 2.2.2.1.2). Bosna i Hercegovina nema samodovoljnost u oblasti proizvodnje hrane, zbog čega hranu uvozi. Pored povećanja obujma i intenziteta proizvodnje u svim sektorima poljoprivrede, neophodno je podizanje prerađivačkih kapaciteta. U Bosni i Hercegovini je, u funkciji osiguranja hrane, nužno povećati kontrolu kvalitete (zdravstvena ispravnost hrane biljnog i animalnog podrijetla, veterinarsko-sanitarna kontrola hrane animalnog podrijetla i prehrambeni kvalitet hrane). Integracijom regionalnog tržišta, uvođenjem bescarinskog pristupa zemljama članicama, u procesu pristupanja EU, na tržištu Bosne i Hercegovine stvara se konkurentski pritisak, koji će imati širok raspon implikacija na poljoprivrednu proizvodnju i ruralno gospodarstvo. Neće svi proizvođači i prerađivači u poljoprivredi imati koristi od poboljšanog pristupa tržištu za svoje proizvode. Manje učinkoviti poljoprivredni prerađivači i proizvođači i oni koji raspolažu nižom kvalitetom

zemljišta, te nedovoljnim obujmom proizvodnje, suočit će se sa poteškoćama u nadmetanju s uvezenim proizvodima. Navedene poteškoće će nedvojbeno imati utjecaj na dugoročnu održivost mnogih ruralnih zajednica.

Bosna i Hercegovina raspolaže značajnim vodnim resursima i potencijalima, a priroda i ekosustavi značajno doprinose procesu osiguranja dovoljnih količina kvalitetne vode, neophodne za sigurnu opskrbu stanovništva (dobro utvrđeno) (2.2.1.8 i 2.2.1.9). Monitoring stanja kvalitete vodnih tijela, naročito površinskih voda, je zadovoljavajući i ima trend povećanja. Kvalitet površinskih voda na prostoru BiH je, generalno govoreći, s gledišta opće zdravstvene situacije stanovništva, ugrožen, a na nekim vodotocima ili dijelovima vodotoka i opasno narušen (Slika 10) (sliv rijeke Bosne). Najznačajniji uzroci zagađenja su komunalne otpadne vode, a potom otpadne vode industrije. Kvaliteta podzemnih voda je uglavnom dobra, ali će zasigurno biti sve manje kvalitetnih vodnih resursa ukoliko se proces zagađenja voda nastavi ili intenzivira, te ukoliko se zone prihranjivanja izvorišta ne zaštite. Pogoršanje kvalitete posljedica je porasta zagađenja voda i zahvata u prostoru kojima se degradiraju prirodni ekosustavi/staništa.

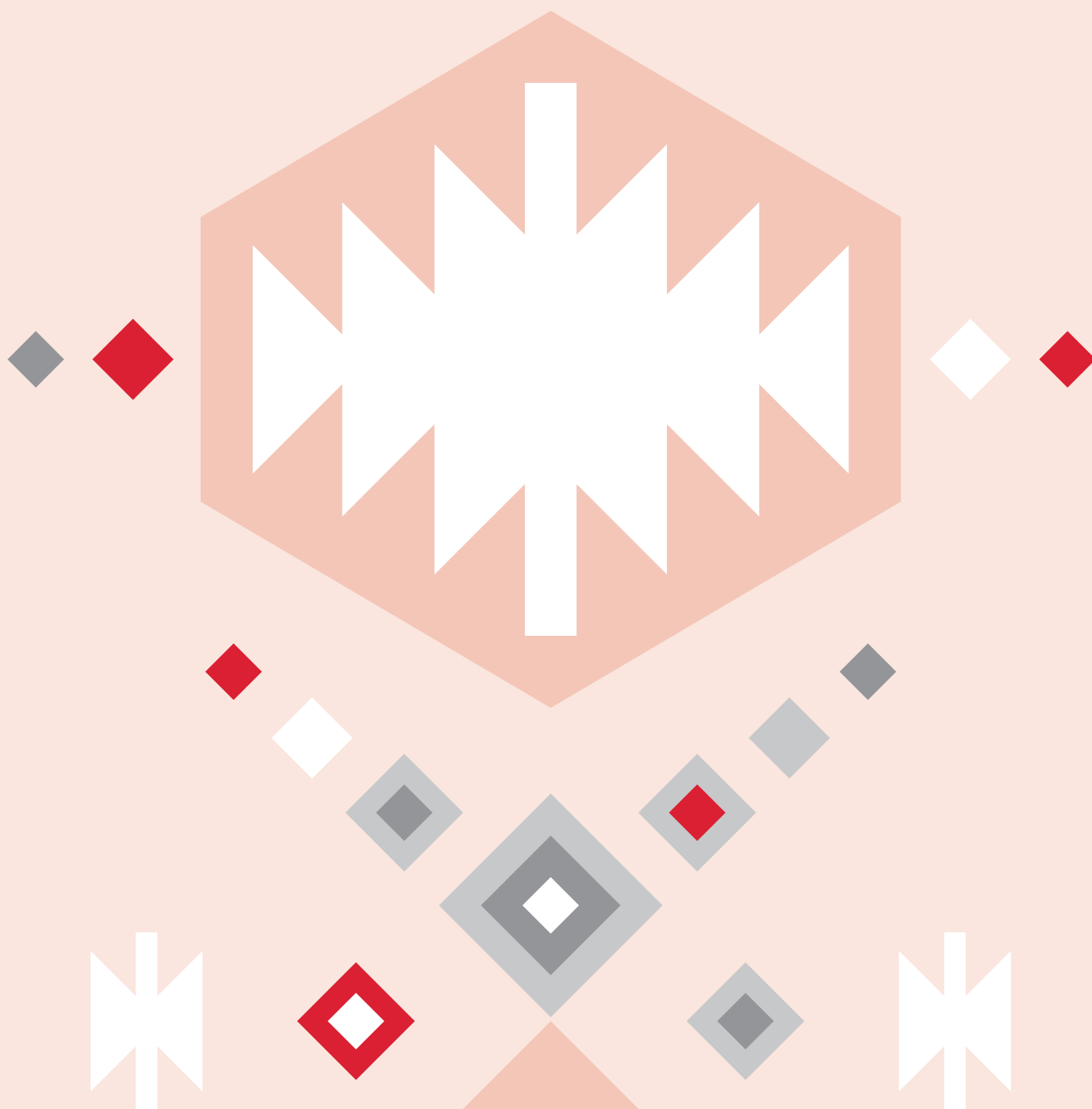

© PSP BiH 2022

Slika 10. Teritorijalni prikaz ocjena važnosti koristi od regulacije količine i protoka slatkih voda (Bećirović et al., 2023)

Međusobna povezanost svih kategorija koristi od prirode upućuje na potrebu sveobuhvatnijeg pristupa pri planiranju i korištenju materijalnih koristi od prirode, jer se njihovim iscrpljivanjem smanjuje i mogućnost ekosustava za pružanje koristi regulirajućeg i nematerijalnog karaktera (**utvrđeno, ali nepotpuno**). Aktualni trendovi korištenja ekosustava ukazuju na prisustvo degradiranosti ključnih komponenti i usmjerenost upravljačkih postupaka na korištenje materijalnih koristi, čime se ugrožavaju njihovi kapaciteti da doprinesu sigurnosti proizvodnje hrane, energije i vode (2.3).

Proces kontinuiranog praćenja stanja bioraznolikosti i stanja ekosustava treba, pored uobičajenih indikatora (brojnost vrsta, kvaliteta ekosustava i slično), obogatiti procedurama koje se zasnivaju na postupku procjene, mapiranja i vrednovanja ekosustavskih usluga, tj. koristi od prirode (**utvrđeno, ali nepotpuno**). Na taj se način, pored kvantitativnih indikatora uobičajenih za postupak monitoringa, mogu generirati korisne informacije koje govore o namjeni, rasporedu, ugroženosti i, konačno, vrijednosti pojedinih usluga ekosustava za koje je društvo zainteresirano (2.4).

3.2. POGLAVLJE 3

Bosnu i Hercegovinu karakterizira visok stupanj ekosustavske, specijske i genetičke raznolikosti u odnosu na europski prosjek. Specifičnost geografske pozicije BiH, uvjetovane klimatskim karakteristikama, reljefom, geološkom podlogom i zemljištem, uvjetuje bogatstvo živog svijeta ovih prostora (dobro utvrđeno) (3.1.1). Osnovni tipovi klime zastupljeni u BiH su: umjereni kontinentalni, planinski i jadranski (3.1.1.1). Bosna i Hercegovina je po geološkom sastavu veoma heterogeno područje. Sedimentne stijene imaju najveće rasprostranjenje, metamorfne nešto manje, magmatske najmanje (3.1.1.4). Prema postanku i tipu oblika reljefa na prostoru BiH se izdvaja: nizijski, brežuljkasti, planinski i kraški tip reljefa (3.1.1.5). Bez obzira na to što je BiH bogata vodama, problem predstavlja njihova neravnomjerna prostorna i vremenska raspodjela (3.1.1.7). Glavni tipovi tla u BiH su smeđa, kojih ima oko 50 % (smeđe 27% i kiselo smeđe 23%), crnice na krečnjaku čine oko 16 %, hidromorfna tla oko 20%, ilimerizirana 7% i crvenice 1,17% (3.1.1.8).

Znanstvena literatura u Bosni i Hercegovini navodi preko 250 tipova zajednica, po čemu se BiH nalazi u samom vrhu europske ljestvice zemalja s aspekta raznolikosti ekosustava. Znanstveno prepoznati tipovi zajednica još uvijek nisu rezultirali jedinstvenom klasifikacijom tipova staništa (dobro utvrđeno) (3.4.1). Šumske ekosustave (3.4.1.1) te ekosustave livada i pašnjaka (3.4.1.2) u Bosni i Hercegovini karakterizira visoka ekosustavska raznolikost te visok stupanj endemizma i reliktnosti (dobro utvrđeno). Velika raznolikost odlikuje i komplekse vodenih staništa (ekosustave vlažnih staništa stajaćih voda (3.4.1.3.1.1), tekućih voda (3.4.1.3.2), mora i morske obale (3.4.1.3.3). Ekosustavi u kraškim kompleksima predstavljaju grupu koja se karakterizira velikim stupnjem specifične (endemične i reliktnne) biološke raznolikosti u BiH (dobro utvrđeno) (3.4.1.4). Visokoplaninski kompleks u Bosni i Hercegovini je veoma složen, a sastoji se od niza različitih tipova ekosustava

koji su uvjetovani različitim geološkim podlogama i položajem planinskog masiva (dobro utvrđeno). Veliki dio specijskog bogatstva visokoplaninskog kompleksa čine endemične vrste i glacijalni relikti (dobro utvrđeno) (3.4.1.5). Tercijarna obradiva vegetacija u Bosni i Hercegovini pokazuje raznolikost povezanu s tipom kulture i poljoprivrednom praksom u primjeni (dobro utvrđeno) (3.4.1.6). Urbana flora i vegetacija je izuzetno floristički složena, a prema preliminarnim podatcima i izuzetno bogata jer broji preko 1.400 taksona u rangu vrsta i podvrsta (dobro utvrđeno). U sastav ovoga veoma dinamičnog kompleksa ulazi veliki broj alohtonih vrsta koje često pokazuju karakter invazivnosti (dobro utvrđeno) (3.4.1.7). U Bosni i Hercegovini ne postoje rezultati istraživanja otpornosti i funkcionalnosti ekosustava (dobro utvrđeno) (3.2.2). Ekosustavske usluge stanovništvu Bosne i Hercegovine najbolje su prepoznate kroz usluge opskrbe (dobro utvrđeno), dok ostali tipovi ekosustavskih usluga/koristi od prirode nisu dovoljno znanstveno istraženi (dobro utvrđeno) (3.2.3).

Bosnu i Hercegovinu karakterizira velika raznolikost vrsta riba, vodozemaca, gmazova, ptica, sisavaca, beskralježnjaka, vaskularnih biljaka, mahovina, cijanobakterija, algi, lišajeva i gljiva (utvrđeno, ali nepotpuno) (3.6.12). Raznolikost vrsta biljaka, životinja i gljiva u ekosustavima u Bosni i Hercegovini je visoka (dobro utvrđeno) (3.2.1.2). Raznolikost slatkovodnih agnata i riba Bosne i Hercegovine ogleda se u prisustvu 118 vrsta i podvrsta. Morsku ihtiofaunu čini 12 predstavnika riba sa hrskavičavim skeletom (sedam vrsta ajkula i pet vrsta raža) i približno 210 predstavnika riba sa koštanim skeletom (3.6.1). Pouzdano se zna da u Bosni i Hercegovini živi 23 vrste vodozemaca (dobro utvrđeno) (3.6.2), te 34 vrste i 37 podvrsta gmazova (dobro utvrđeno) (3.6.3). U Bosni i Hercegovini je u dosadašnjim istraživanjima zabilježena 351 vrsta ptica (dobro utvrđeno) (3.6.4), a u fauni sisavaca koji žive slobodno u prirodi zabilježeno je ukupno 91 vrsta kopnenih sisavaca (dobro

utvrđeno), dok su dosadašnja istraživanja morskih sisavaca teritorijalnih voda Bosne i Hercegovine nedovoljna (3.6.5). U Bosni i Hercegovini dosad je konstatirano 6.105 kopnenih beskrležnjaka i 127 vrsta morskih beskrležnjaka (utvrđeno, ali nepotpuno) (3.6.6). BiH se odlikuje izuzetnim florističkim bogatstvom taksona vaskularnih biljaka te, prema novijim istraživanjima, floru viših biljaka čini 4.403 taksona u rangu vrsta (3.317) i podvrsta (1.086) (3.6.8). Dostupne reference o mahovinama u BiH daju podatke za nešto više od 560 vrsta jetrenjača i mahovina, a još postoje nedovoljno istražena područja u kojima mahovine čine značajnu komponentu (3.6.9).

Prema posljednjim podacima diverzitet lišajeva je procenjen i trenutno je poznato 648 vrsta (4 podvrste i 14 varijeteta lišajeva), 13 neliheniziranih ili sumnjivo liheniziranih vrsta i 26 lihenikolnih gljiva (lišajске askomicete), ali također nisu u potpunosti istraženi (3.6.10). U literaturi se navodi podatak da su u BiH identificirane 552 vrste gljiva, međutim, prema analiziranim literaturnim izvorima i procjenama istraživača gljiva u BiH, njihov broj premašuje 2.000 vrsta (utvrđeno, ali nekompletno) (3.6.11). Cijanobakterije i alge u Bosni i Hercegovini su zastupljene sa 2.373 vrste, od čega je 1.859 slatkovodnih i terestričkih i 514 marinskih vrsta, a također postoji veliki broj staništa koja su nedovoljno ili potpuno neistražena (dobro utvrđeno) (3.6.12).

Slika 11. *Moltkia petraea* (Tratt.) Griseb. (Foto: Lubarda)

Istraživanja, inventarizacija i kolekcije genetičkih resursa pokazuju da na području današnje BiH postoji dugogodišnja tradicija gajenja autohtonih sorti žitarica, voćki i vinove loze, lokalnih populacija povrća, gajenja lokalnih rasa životinja kao i korištenja ljekovitih i aromatičnih biljaka (utvrđeno, ali nepotpuno) (3.7.11). Bosna i Hercegovina priznata je kao zemlja podrijetla dviju pasmina pasa: bosanskohercegovačko-hrvatski pastirski pas - tornjak i bosanski oštrolaki gonič - barak, zatim bosanskohercegovačkog brdskog konja, te dvije autohtone pasmine goveda - buša i gatačko govedo (dobro utvrđeno) (3.7.2). Veliki problem u očuvanju genetičke raznolikosti endemičnih, rijetkih i ugroženih vrsta u BiH predstavlja i manjak znanstvenih i stručnih podataka o utvrđenom broju autohtonih biljnih i životinjskih vrsta koje predstavljaju poseban dio cjelokupne bosanskohercegovačke flore i faune, kao i potvrđenih parametara autohtonosti. Aktivnosti na očuvanju životinjskih genetičkih resursa su još uvijek malobrojne, banke gena ne postoje, a projekti zaštite se odvijaju na razini pojedinaca ili udruženja (3.7.4). Nestručnim gazdovanjem u šumskim ekosustavima se smanjuje genetička raznolikost, a prekomjernim korištenjem mogu se narušiti prirodne strukture (3.7.5).

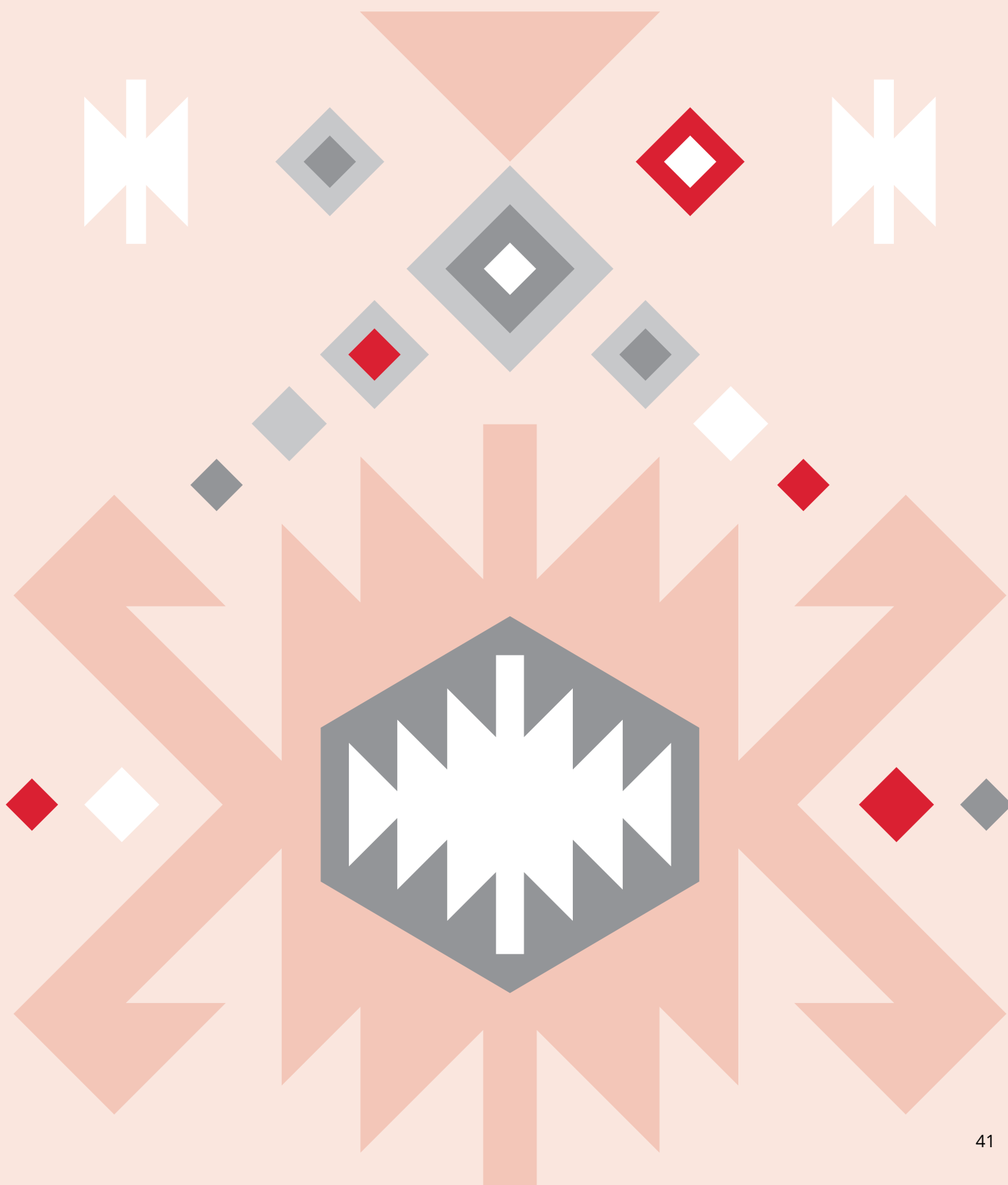
Kao rezultat ekosustavskih funkcija, svaka grupa ekosustava na specifičan način sudjeluje u kreiranju ukupnih regulirajućih, materijalnih i nematerijalnih koristi od prirode. Tri grupe ekosustava (šumski, vodeni i poljoprivredni) daju ključne koristi, odnosno esencijalne ekosustavske usluge stanovništvu u Bosni i Hercegovini (utvrđeno, ali nepotpuno) (3.1.1). Šumski ekosustavi se dijele na visokoproduktivne i niskoproduktivne u smislu proizvodnje drvne mase, a imaju čitav niz zaštitnih funkcija: smanjenje rizika od poplava, usvajanje CO₂, regulacija klime, prečišćavanje zraka, stvaranje zemljišta i sprečavanje erozije i slično (3.1.1). Vodeni ekosustavi obuhvataju ekosustave tekućica, planinskih potoka, jezerskih ekosustava, te močvarnih i barskih staništa, imaju posebnu vrijednost i ključnu ulogu u pružanju koristi od prirode. Nažalost, vodeni ekosustavi trpe visok pritisak i kontinuiranu degradaciju (3.1.1). Poljoprivredni ekosustavi su od velike važnosti za proizvodnju hrane i ekosustavske usluge koje potječu od agrobioraznolikosti (3.1.1).

Uslijed slabemogućnosti terenskih istraživanja, proučavanje i praćenje ekosustavske, specijske i genetičke raznolikosti u Bosni i Hercegovini je pretrpjelo povijesni zastoj u periodu od 1992. do kraja prvoga desetljeća 21. stoljeća. Najveći broj podataka o bioraznolikosti odnosi se na određene grupe vrsta i ekosustave koji su bili u središtu istraživanja, dok za pojedine postoje potpune praznine (dobro utvrđeno) (3.10). Današnje stanje podataka o bioraznolikosti u Bosni i Hercegovini je rezultat diskontinuiteta u istraživanjima i kapaciteta za potporu novim istraživanjima u posljednjim desetljećima (dobro utvrđeno). O tome svjedoče identificirana nedostajuća znanja (sve sekcije poglavlja). Postojeći podatci o ekosustavima su većinom zastarjeli i znanstveno neusuglašeni (3.9). Najviše podataka postoji za područja oko većih gradova ili za ona koja su istraživačima privlačila veliku pozornost (specifične geološke podloge, visoke planine ili geomorfološki fenomeni) (3.10). Nije izvršena suvremena inventarizacija živog svijeta u Bosni i Hercegovini (3.6, 3.7). Postoje novija istraživanja (npr. za vaskularnu floru), ali se još uvijek vrlo malo zna o bioraznolikosti Bosne i Hercegovine, posebno nekih grupa kao što su beskraljčnjaci, gljive i mikroorganizmi (3.6).

U Bosni i Hercegovini postoji izrazito bogatstvo tradicionalnih i lokalnih znanja i praksi u korištenju bioraznolikosti, ali je potvrđen njihov gubitak uslijed demografskih promjena (dobro utvrđeno). Korištenje potencijala biološke raznolikosti igralo je važnu ulogu u povijesnom razvoju naše zemlje (dobro utvrđeno), ali ne postoji sustavno prikupljanje i dokumentiranje tradicionalnih znanja o upotrebi bioraznolikosti u Bosni i Hercegovini (3.3). Kroz posljednjih stotinjak godina industrijalizacijom i depopulacijom ruralnih područja primjetna je tendencija slabijeg korištenja tradicionalnih znanja o biološkoj raznolikosti (dobro utvrđeno), a iščezavaju i brojni stari zanati koji su koristili proizvode od biljaka, a posebno od šume (dobro utvrđeno) (3.3.2). Tradicionalna znanja u Bosni i Hercegovini su na granici nestanka. Dobar dio znanja o korištenju biološke raznolikosti kao izvora hrane je potpuno zanemaren, a znanja o ljekovitom bilju djelomično opstaju kroz prakticiranje narodne medicine (3.3.4).

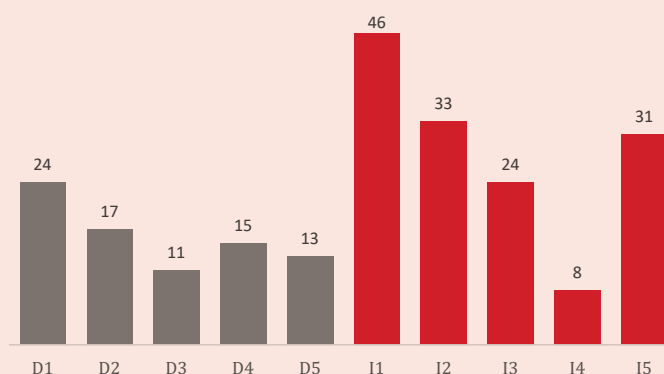
Na području Bosne i Hercegovine se bilježi sve veći broj stranih invazivnih vrsta biljaka, životinja i gljiva, bez podataka o njihovoj rasprostranjenosti (dobro utvrđeno). Njihova

sadašnja rasprostranjenost, kao i izravni utjecaj na autohtonu bioraznolikost u BiH nije dovoljno poznat (dobro utvrđeno) (3.8.1).

3.3. POGLAVLJE 4

Svi izravni pritisci (konverzija staništa, prekomjerno iskorištavanje resursa, zagađenje, invazivne vrste i klimatske promjene) značajno utječu na bioraznolikost i koristi od prirode u BiH (dobro utvrđeno) (4.2). Izravni pritisci u BiH rijetko djeluju samostalno, dok u međusobnoj kombinaciji imaju pojačano ili promijenjeno negativno djelovanje na bioraznolikost i koristi od prirode (dobro utvrđeno) (4.4). Isto tako, snažno međudjelovanje izravnih pritisaka kroz različite sustave utječe na njihove trendove (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.6). Društveni pritisci koji u većoj ili manjoj mjeri neizravno utječu na stanje i trendove prirode i prirodnih resursa u BiH su institucionalni, ekonomski, demografski, kulturalni i religijski te znanstveni i tehnološki pritisci (dobro utvrđeno) (Grafikon 4) (4.3).

Grafikon 4. Prepoznavanje izravnih (D1-D5) i neizravnih (I1-I5) pritisaka na prirodu u Bosni i Hercegovini (Barudanović et al., 2023)

Konverzija (degradacija) staništa predstavlja jedan od najizraženijih izravnih pritisaka na bioraznolikost i koristi od prirode u BiH (dobro utvrđeno) (4.2.1). U BiH je prisutan trend kontinuiranog smanjivanja poljoprivrednih površina. Pojavi zapuštenosti poljoprivrednog zemljišta, odnosno prelasku zemljišta u sukcesiju šumske vegetacije, kao i trajnog gubitka poljoprivrednog zemljišta doprinijeli su: izgradnja naselja, industrijskih i drugih objekata, puteva, kao i vodnih akumulacija, erozijski procesi i klizišta, površinske eksploatacije raznih sirovina, odlaganja otpada itd. (dobro utvrđeno) (4.2.1.1). Promjene površina zemljišnog pokrivača u klasi šumske vegetacije i drugih prirodnih površina rezultat su dva procesa koji se odvijaju istovremeno: (1) progresivne sukcesije - širenja šuma obrastanjem slobodnih površina ili obnove oštećene šumske vegetacije i (2) regresivne sukcesije - degradacije šumskog pokrivača (dobro utvrđeno). Neplanska i stihijska izgradnja dovela je do evidentne degradacije prirodnih ekosustava i konverzije staništa. U konačnici, širenje umjetnih površina predstavlja jednu od najvećih izravnih prijetnji prirodnim staništima (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.1.3). Iako je BiH jedna od bioraznolikošću najbogatijih zemalja u Europi, taj resurs nije dovoljno

prepoznat, niti su ugrožena područja adekvatno zaštićena. Danas je u BiH zaštićeno tek oko 3.46% površine (dobro utvrđeno) (4.2.1.7).

Prekomjerno korištenje resursa u oblasti šumarstva, lovstva i ribarstva, kao i nekontrolirano korištenje vode i ekstrakcija mineralnih sirovina predstavljaju značajan pritisak na bioraznolikost i koristi od prirode u BiH (dobro utvrđeno) (4.2.22). Imajući u vidu da se prema zvaničnim podacima u šumama proizvodnog karaktera siječe tek oko 50% godišnjeg prirasta, a u izdavačkim šumama oko 43% od ukupnoga godišnjeg prirasta, može se konstatirati da gazdovanje šumskim resursima u BiH nema elemente pretjeranog korištenja (dobro utvrđeno) (4.2.2.1). Međutim, neravnomjerno korištenje šumskih resursa na cijeloj površini šuma proizvodnog karaktera u BiH i negativna percepcija javnosti općenito imaju za posljedicu loš imidž sektora šumarstva i prekomjerno korištenje šumskih resursa, koncentrirano na manjim površinama i na pojedinim lokalitetima (utvrđeno, ali nepotpuno). Zbog nedostajućih znanja o proizvodnim mogućnostima, potencijalima i trenutnom opsegu korištenja nedrvenih šumskih proizvoda, ne može se utvrditi opseg korištenja nedrvenih šumskih proizvoda u BiH

(dobro utvrđeno) (4.2.2.1). Različiti zakonski propisi u entitetima i njihovo različito tumačenje, nedostatak kvalitetnih kadrova, uski i privatni interesi, kao i čest izostanak odgovarajuće institucionalne potpore osnovni su problemi sektora lovstva u BiH (dobro utvrđeno) (4.2.2.2). Riblji fond u BiH je prvenstveno ugrožen pregrađivanjem riječnih tokova, čime se onemogućava razmnožavanje. Najugroženije vrste na otvorenim vodama su salmonidne i jesetarske. Značajan pritisak je i nekontroliran unos i poribljavanje stranim invazivnim vrstama koje ulaze u kompeticiju s autohtonim ribljim fondom. Prisutan je pritisak i ribolovaca, pri čemu su na udaru prvenstveno ekonomski cijenjene vrste riba. Značajan utjecaj ispoljavaju i promjene kvalitete staništa koje se ogledaju u promjenama parametra kvalitete vode, koje su uzrokovane različitim čimbenicima, počevši od zagađenja vode, pregrađivanja vodnih tijela i klimatskih promjena (dobro utvrđeno) (4.2.2.4). Rezultati procjene pritiska na kemijsko stanje podzemnih voda ukazuju na dominantnost pritiska iz poljoprivrede. Utjecaji hidroelektrana i malih hidroelektrana na okoliš i uopće na vodna tijela površinskih voda u BiH su višestruki (prekid kontinuiteta riječnog toka, promjena hidrološkog režima, promjena geometrije korita, uz promjenu kategorije sa tekućice na stajaćice, sastava i pada obala, obraslosti obala, mikroklimatske promjene, promjene granulometrijskog sastava riječnog dna, kao i utjecaji na biljne i životinjske zajednice u smislu promjene staništa i sastava vrsta). Pritisci od naselja ili dijelova aglomeracija bez uređene odvodnje otpadnih voda te od odlagališta otpada znatno su blaži (dobro utvrđeno) (4.2.2.4). Korištenje voda, a samim time i produkcija otpadnih voda, u BiH je najzastupljenije u kućanstvima, a zatim slijede industrija i poljoprivreda (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.2.4.1). U BiH se, kao i u svijetu, najviše koriste podzemne vode (dobro utvrđeno) (4.2.2.4.1). Korištenje vode u BiH karakterizira izuzetno visok udio gubitaka. Posljednjih je godina prisutan trend njihova smanjenja (dobro utvrđeno). Korištenje voda (antropogenim utjecajem) ima za posljedicu trend pogoršanja kvalitete vode vodnih tijela (dobro utvrđeno). Ove se promjene stanja vodnih tijela izravno reflektiraju na populacije pojedinih vrsta flore i faune, pa često dovode i do njihovog uništavanja, ali i razvoja novih prilagodljivijih vrsta (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.2.4.1). Utjecaj ekstrakcije minerala

i fosilnih goriva na prirodu u svijetu je neosporan i dobro dokumentiran, dok u BiH nedostaju istraživanja koja će dokumentirati stanje, promjene i trendove. Na osnovi malog broja istraživanja dokazano je da ekstrakcija minerala i fosilnih goriva ima negativan utjecaj na bioraznolikost i koristi od prirode (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.1.4.2). U konačnici, evidentan je nedostatak praćenja iskorištavanja resursa, kao i primjene visoke tehnologije u zaštiti okoliša.

Zagađenje je najveći pritisak na bioraznolikost, koristi od prirode, kao i ljudsko zdravlje. Zagađenje zemljišta, vode i zraka je aktualan problem u BiH (dobro utvrđeno) (4.2.3). Zagađenje tla je najintenzivnije u industrijskim područjima Slika 12. Većina odlagališta otpada su neadekvatno sanirana. BiH je jedna od minama najzagađenijih zemalja u svijetu (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.3.1). Pogoršanje kvalitete površinskih voda u BiH su doprinijeli rast industrijske proizvodnje i nekontroliranog ispuštanja otpadnih voda bez tretmana, te nepostojanje dovoljne pokrivenosti kanalizacijskom mrežom i uređajima za tretman otpadnih voda (dobro utvrđeno) (4.2.3.2). Najveći pritisak na podzemne vode predstavlja korištenje zemljišta, odnosno poljoprivreda. Prisutan je trend porasta sekundarnog tretmana (komunalnih) otpadnih voda (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.3.2). Zrak je u Sarajevu tijekom zimskih mjeseci jedan od najzagađenijih u svijetu. Parametri kvalitete zraka su predmet praćenja u pojedinim gradovima u BiH. U svijetu je utjecaj zagađenja zraka na prirodu nesporen i dobro dokumentiran, dok u BiH nedostaju istraživanja koja će dokumentirati stanje, promjene i trendove (dobro utvrđeno) (4.2.3.2). Sadržaj prirodno prisutnih radionuklida u uzorcima tla sa teritorija BiH je u skladu sa svjetskim srednjim vrijednostima. Osiromašeni uran je otkriven na području Hadžića, kao i na području Han-Pijeska. Međutim, sva ispitivanja istraženih lokaliteta navode na to da je osiromašeni uran detektiran, ali da je u granicama koje ne nose radiološki rizik po zdravlje i okoliš. Procjenjuje se da je oko 3,3 tone streljiva od osiromašenog urana emitirano u okoliš u BiH tijekom NATO napada 1995. godine (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.3.4). U konačnici, evidentan je nedostatak znanstveno utemeljenog monitoringa stanja i trendova zagađenja u BiH.

Slika 12. ArcelorMittal Zenica - Koksara (Foto: UG Eko forum Zenica)

Invazivne vrste čine sve značajniji pritisak na bioraznolikost u BiH (dobro utvrđeno) (4.2.4).

Invazivne vrste su se povećale u broju za sve taksonomske skupine u BiH, što ima ozbiljne učinke na bioraznolikost i koristi od prirode (utvrđeno, ali nepotpuno). Iako su praćenje i kontrola stranih invazivnih vrsta predviđeni Strategijom i akcijskim planom za zaštitu biološke raznolikosti BiH, još uvijek ne postoji sustav koji bi spriječio njihovo unošenje, niti plan borbe protiv već prisutnih vrsta. Evidentan je nedostatak znanstveno utemeljenog praćenja (dobro utvrđeno) (4.2.4.1).

Promjena klime predstavlja rastući pritisak na bioraznolikost u BiH (dobro utvrđeno) (4.2.5).

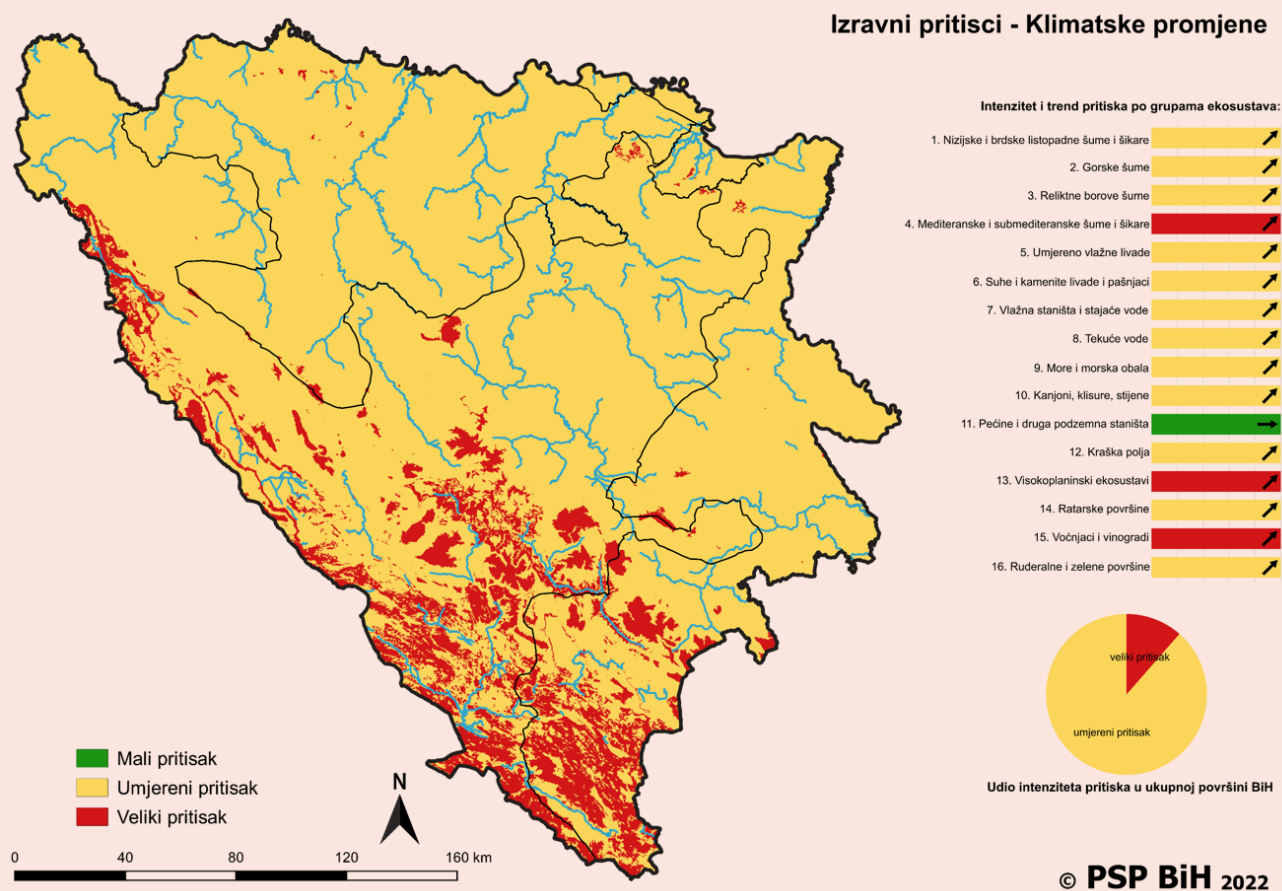
Sa priličnom sigurnošću se može tvrditi da će klimatske promjene ostaviti traga na prirodu u BiH (Slika 13). Postoji potreba za sustavnim istraživanjima učinaka klimatskih promjena kroz postavljanje i praćenje višegodišnjih oglada (4.2.5.1). Na osnovi malog broja istraživanja provedenih u BiH dokazan je značajan utjecaj klimatskih promjena na fenologiju i rast (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.5.1.1), te nedostatak rezultata istraživanja o utjecaju klimatskih promjena na

području BiH (dobro utvrđeno) (4.2.5.1.1). U BiH nema rezultata istraživanja o utjecaju klimatskih promjena na ekološke procese i funkcioniranje ekosustava (dobro utvrđeno) (4.2.5.1.2), premda se očekuju negativne posljedice (dobro utvrđeno) (4.2.5.1.2). U BiH nema rezultata istraživanja o utjecaju ekstremnih klimatskih događaja na biološku raznolikost (dobro utvrđeno) (4.2.5.1.3). Temperatura zraka u BiH je značajno porasla u posljednjih nekoliko desetljeća (dobro utvrđeno). Iako su temperature porasle u svim godišnjim sezonama, porast je bio najveći u sezoni ljeto, dok su u sezoni jesen temperature neznatno porasle (dobro utvrđeno). Promjene režima oborina nisu pokazale prostorno i vremenski koherentne trendove (prisutni su pozitivni i negativni trendovi) godišnjih, sezonskih i mjesečnih oborina (dobro utvrđeno). Znatno veće promjene utvrđene su u rasporedu oborina po godišnjim sezonama nego u ukupnoj godišnjoj količini oborina na određenom području - najizraženije promjene predstavljaju negativni trend oborina u sezoni ljeto i pozitivni trend u sezoni jesen (dobro utvrđeno) (4.2.5.2). Klimatske promjene dovode do promjene učestalosti, intenziteta, prostornog

obuhvata i/ili trajanja vremenskih i klimatskih ekstremnih događaja, poput toplih valova, suše, poplava, požara i olujnih udara vjetera u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.5.2.1). Indeksi ekstremnih temperatura zasnovani na apsolutnim vrijednostima, te indeksi topli dani, tople noći, dužina trajanja toplih valova, ljetni dani, tropski dani, tropske noći bilježe izražene pozitivne trendove u BiH, dok hladni indeksi (hladni dani, hladne noći, dužina trajanja hladnih valova, ledeni dani, mrazni dani) bilježe negativne trendove (dobro utvrđeno) (4.2.5.2.1). Promjena rasporeda oborina tijekom godine (naročito opadajući trend u sezoni ljeto) uz porast temperature zraka ključni su čimbenici sve učestalije pojave suša u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.2.5.2.1). Suvremene trendove mnogih ekstremnih događaja teško je procijeniti zbog nedostatka istraživanja koja bi obuhvatala cijeli teritorij BiH i činjenice da su rijetki u svojoj frekvenciji pojavljivanja (dobro utvrđeno) (4.2.5.2.1). Danas se bilježe rekordno visoke koncentracije CO₂. Svi scenariji pokazuju

da će koncentracije CO₂ nastaviti rasti do kraja 21. stoljeća (dobro utvrđeno) (4.2.5.2.2). Projekcije promjena temperature zraka u BiH do kraja 21. stoljeća pokazuju da će temperature nastaviti kontinuirano rasti na cijelom teritoriju (dobro utvrđeno) (4.2.5.2).

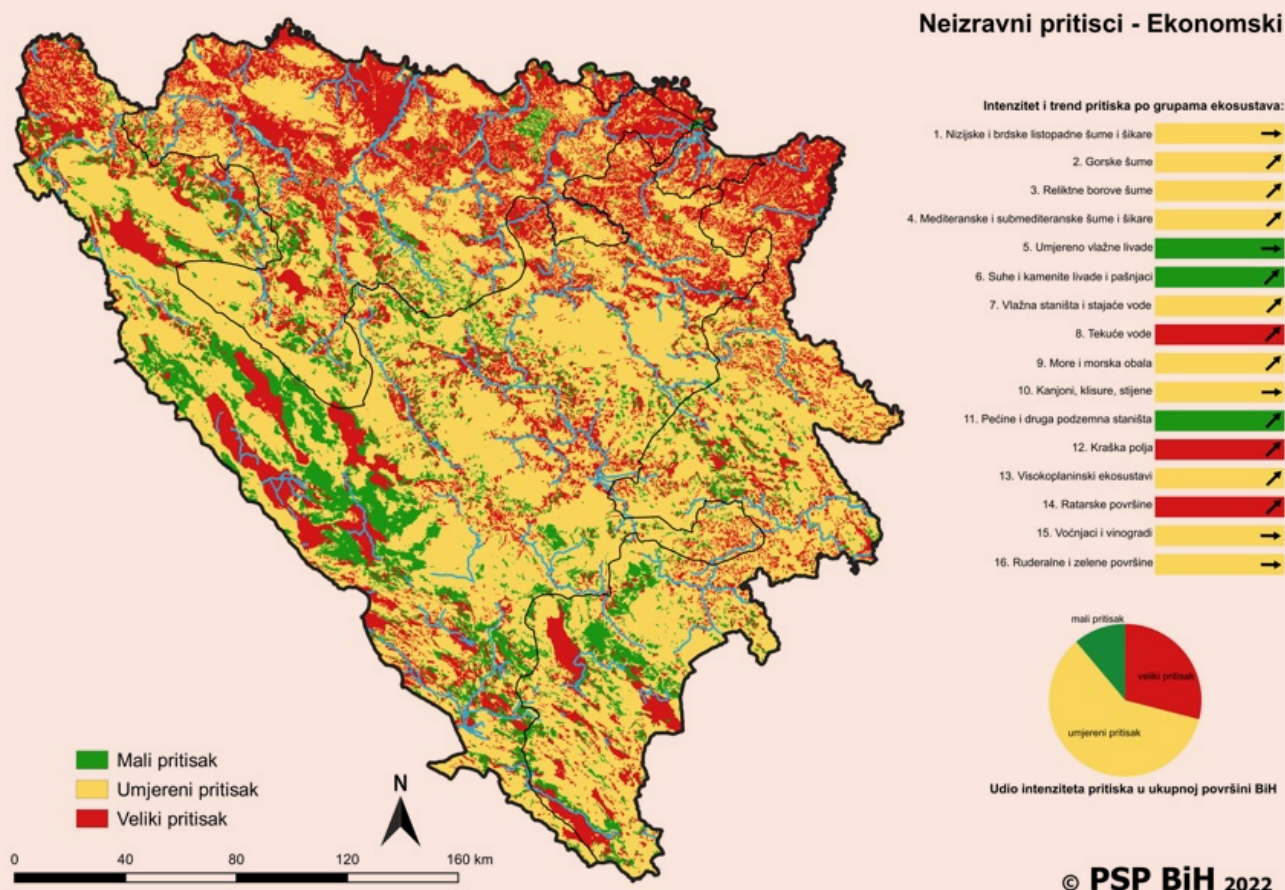
Porast temperature će biti prisutan u svim godišnjim sezonama, a naročito tijekom ljeta. Do kraja 21. stoljeća skoro na cijelom teritoriju BiH doći će do smanjenja količine oborina, na godišnjoj razini i u pojedinim sezonama (naročito u sezoni ljeto) (dobro utvrđeno) (4.2.5.2). Rast proizvodnje i potrošnje po glavi stanovnika glavni je pokretač povećanja globalnih emisija stakleničkih plinova (dobro utvrđeno) (4.3.4). Iako su u BiH emisije po glavi stanovnika manje od prosjeka Europske unije, emisije u odnosu na bruto domaći proizvod su skoro pet puta veće nego u Europskoj uniji, što ukazuje na neracionalno korištenje resursa (prije svega energije) (dobro utvrđeno) (4.3.4).

Slika 13. Klimatske promjene kao izravni pritisak na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)

Institucionalni neizravni pritisci u BiH proizlaze iz nepotpune provedbe propisa, složenog institucionalnog okvira, ali i identificiranih protupravnih radnji u oblasti okoliša (dobro utvrđeno) (4.3.3, 4.3.5). Usvajanje setova zakona o okolišu u svim administrativnim jedinicama u BiH, uključujući Zakon o zaštiti prirode kao temeljni zakon koji uređuje pitanja biološke raznolikosti, osiguralo je pravnu zaštitu prirode i prirodnih resursa u BiH na početku 21. stoljeća. Međutim, nepotpuna i nerazvijena podzakonska regulativa onemogućava djelotvornu i učinkovitu provedbu odredbi u praksi (dobro utvrđeno) (4.3.3). S druge strane, na institucionalnoj razini pritisci proizlaze iz nedostatka organizacijske strukture i mehanizma koordinacije za učinkovitu provedbu međunarodnih sporazuma, slabe i ograničene horizontalne i vertikalne međuinstitucionalne suradnje, neodgovarajuće integracije pitanja vrijednosti biološke raznolikosti u sektorske i međusektorske politike i odsustva međusektorske koordinacije i suradnje, nepostojanja stručnih institucija za zaštitu prirode na državnoj i entitetskim razinama, nepostojanja javnih institucija za upravljanje zaštićenim područjima. Nadležne institucije djeluju s ograničenim ljudskim kapacitetima, kako u smislu broja zaposlenih u odnosu na opseg posla, tako i u domenu stručnosti (dobro utvrđeno) (4.3.3). Sve razine zakonodavne vlasti u BiH kontinuirano karakterizira nedovoljno demokratski i transparentan sustav donošenja odluka o upotrebi prirodnih resursa i u njima sadržane biološke raznolikosti. Pored svega navedenog, prisutan je i kronični nedostatak financijskih sredstava za provedbu propisa, kao i za znanstvenoistraživačke i stručne aktivnosti za zaštitu i očuvanje prirode (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.3.3). Ekološki izazovi i problemi su u BiH povezani sa sustavnom korupcijom. Riječ je o administrativnoj korupciji manifestiranoj kroz podmićivanje, nepotizam i sl., ali i političkoj korupciji koja je proizašla iz kroničnog stanja zarobljenosti u kojem se država nalazi. Takve društvene okolnosti omogućuju da pojedinci i interesne grupe, u cilju stjecanja koristi za sebe ili druge, neformalnim kanalima utječu na procese donošenja odluka u tijelima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, čime nepovratno nanose štetu prirodi i prirodnim resursima u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.3.3).

Neizravni ekonomski pritisci na bioraznolikost u BiH u velikoj mjeri proizlaze iz složenih tranzicijskih procesa i prirode gospodarskih aktivnosti koje se uglavnom zasnivaju na korištenju prirodnih resursa za proizvodnju tržišnih dobara (dobro utvrđeno) (4.3.4, 4.3.5, 4.3.9). Specifični oblici industrijskog razvoja BiH u posljednjih 100 godina (površinska eksploatacija ugljena, talionice, teška industrija, kemijska industrija, procesna itd.) u izuzetno velikoj mjeri su promijenili sliku bioraznolikosti (Slika 14). Razvoj energetskega sektora (hidroakumulacije i termoelektrane) je doveo do degradacije čitavih kompleksa različitih staništa, pri čemu su uništena i čitava područja od međunarodnog značaja (kao što su Buško blato i Popovo polje) (dobro utvrđeno) (4.3.9). Ekonomski sustav BiH je obilježen procesom produžene tranzicije, neadekvatno izvršenim procesom restrukturiranja i privatizacije, fragmentiranošću tržišta, zakonodavstva, regulatornih okvira, poslovnih praksi, kao i ključnih ekonomskih reformi (dobro utvrđeno) (4.3.5). Dosadašnja politika korištenja prirodnih resursa za proizvodnju tržišnih dobara u BiH nije održiva. Iako su principi održive proizvodnje i potrošnje prirodnih resursa integrirani u mnoge sektorske strategije i planove u BiH, gospodarska društva, pogotovo ona koja se bave proizvodnjom i koriste više vrsta prirodnih resursa, nisu dovoljno osviještena i ne prave planove kako bi se resursi koje koriste crpli na održiv način. Osim toga, efikasnost u korištenju resursa u industrijskim procesima nije u dovoljnoj mjeri zastupljena u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.3.9). U konačnici, sustav uspostavljen na ovakvim načelima ograničava potencijale ekonomskog rasta i održivog razvoja, utječe na investicijsku klimu, administrativne procedure i političku stabilnost. Nedostaje potpora sustavnom promicanju načela održivog razvoja i smanjenju siromaštva kroz programe ekonomskog i društvenog razvoja (dobro utvrđeno) (4.3.4).

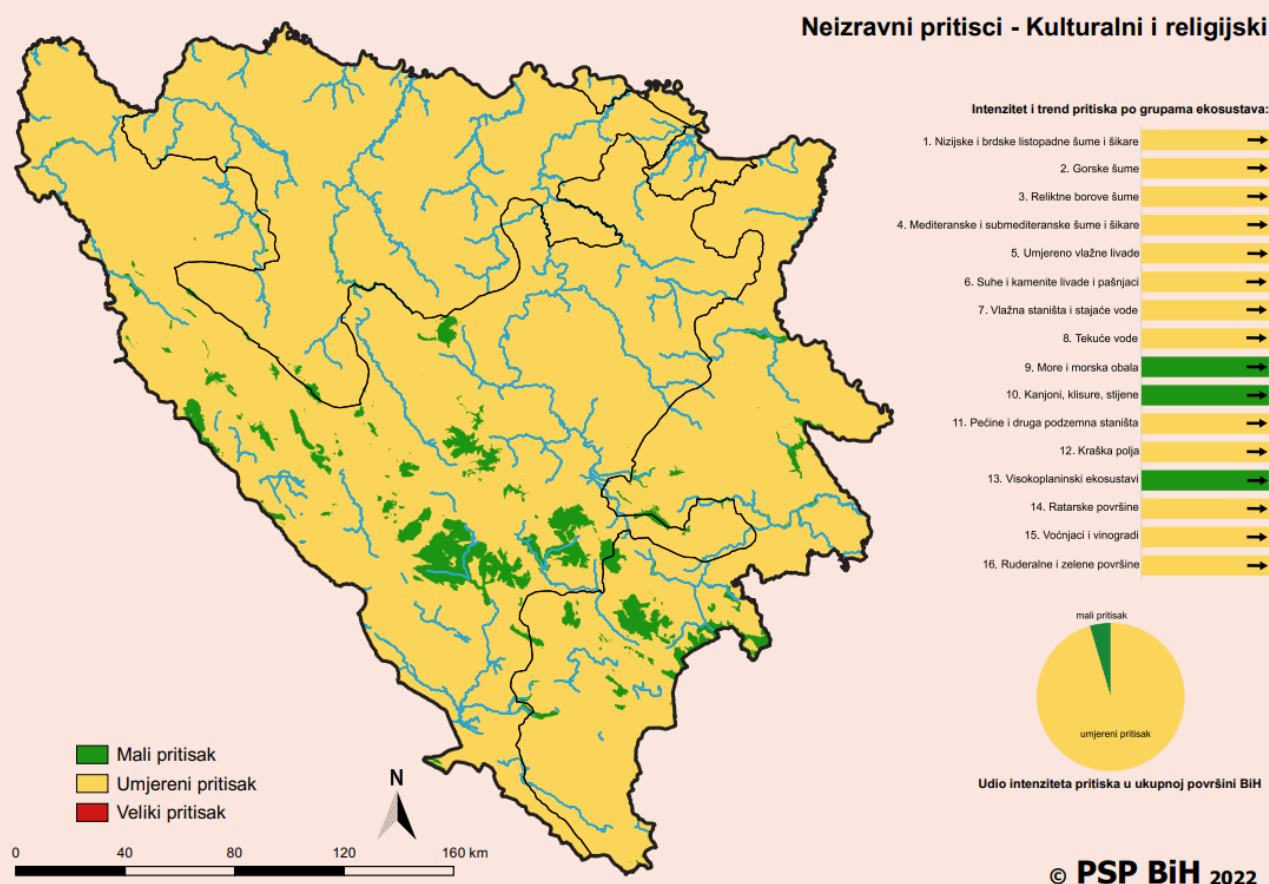
Slika 14. Ekonomski neizravni pritisci na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)

Negativni demografski trendovi, koji su u BiH povezani s ukupnim društvenim i ekonomskim okolnostima, utječu na naseljenost i stanje prirode i prirodnih resursa (dobro utvrđeno) (4.3.6, 4.3.9). Demografsku sliku BiH značajno je promijenio oružani sukob u periodu 1992.-1995. godine. Danas se država suočava s jednom od najnižih stopa fertiliteta na svijetu, visokom prosječnom starošću stanovništva, visokim stopama emigracija, pretežno populacije radno sposobnih, mladih ljudi (dobro utvrđeno) (4.3.6). Osim toga, veliki demografski značaj ima i neravnomjeran razvoj urbanih i ruralnih sredina uslijed migracije stanovništva iz manje razvijenih u razvijenije dijelove države (Banja Luka, Sarajevo, Tuzla, Mostar, Zenica, Trebinje itd.) (dobro utvrđeno) (4.3.6). Povlačeći za sobom ekonomske

i druge društvene pritiske, ovakvi nepovoljni demografski trendovi utječu na konverziju staništa. Migracije stanovništva iz većih nadmorskih visina - ruralnih područja ostavile su nenaseljenima velika područja. Istovremeno su takve migracije stvorile velike pritiske u urbanim sredinama, što se posljedično odrazilo na daljnju urbanizaciju. Nenaseljena područja, koja su pored prirode stoljećima oblikovali čovjek, domaće životinje i dr., krenula su putem sukcesije, tako da su se neka vrlo osjetljiva staništa smanjila, a prisutna je tendencija njihova daljnjeg smanjivanja (dobro utvrđeno) (4.3.6). Unutrašnje migracije i emigracije stanovništva iz BiH negativno se odražavaju na gubitak tradicionalnih znanja i praksi (4.3.9).

odnos ljudi prema prirodi ogleda se u niskom interesu za preuzimanje uloge i odgovornosti u zaštiti bioraznolikosti. Ekološki aktivizam kao vid organiziranih aktivnosti u očuvanju bioraznolikosti je intenziviran (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.3.7, 4.3.9). Javna je svijest u organima vlasti na svim razinama, obrazovanju, medijima te društvu uopće o važnosti i vrijednosti biološke raznolikosti, kao i načinima njene zaštite i održivosti, na niskoj razini (dobro utvrđeno) (4.3.7). Iako se kontinuirano radi na podizanju javne svijesti u ovim segmentima, odnos građana prema okolišu pokazuje da su poduzete aktivnosti nedovoljne te da je neophodno dodatno raditi na edukaciji javnosti. Pojedine lokalne zajednice i

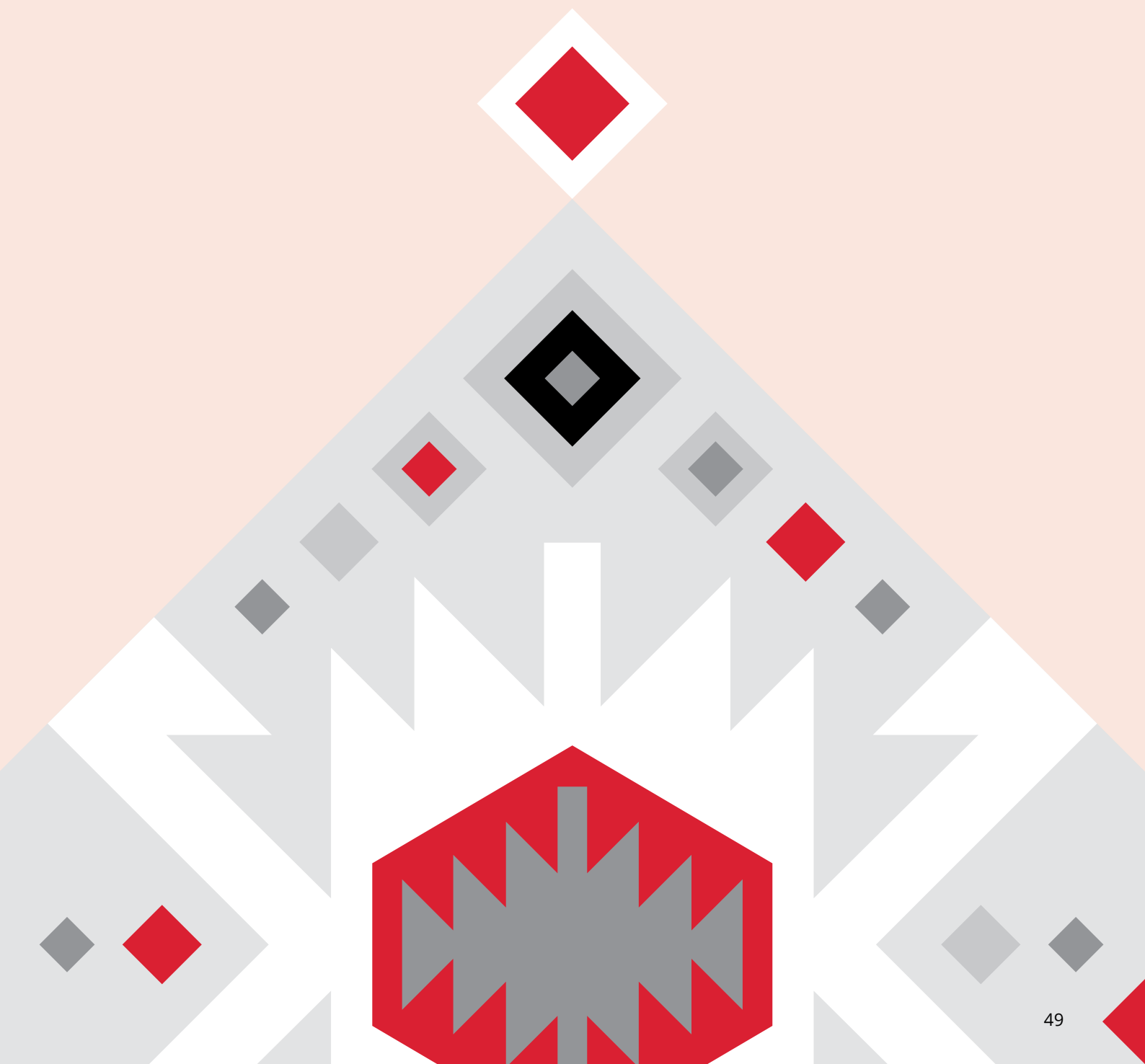
dalje imaju tendenciju protivljenja uspostavljanju novih zaštićenih područja zbog nedostatka svijesti o potencijalnim ekonomskim mogućnostima povezanim sa zaštićenim područjima, ali i zabrinutosti da će im zaštićena područja ograničiti pristup prirodnim resursima (utvrđeno, ali nepotpuno) (4.3.9). S druge strane, autohtono stanovništvo ruralnih krajeva koristi tradicionalna znanja u svakodnevnoj praksi te tako pridonosi očuvanju biološke raznolikosti u područjima u kojima žive (utvrđeno, ali nepotpuno) (Slika 15) (4.3.9).

Slika 15. Kulturalni i religijski neizravni pritisci na koristi od prirode (Stupar et al., 2022)

Zbog nepovoljnog položaja znanosti, uzrokovanog malim znanstvenoistraživačkim, tehničkim i financijskim kapacitetima, te zbog nedostatka suradnje i komunikacije, znanstvena zajednica nedovoljno utječe na moderne izazove očuvanja bioraznolikosti (dobro utvrđeno) (4.3.8). Sredstva plasirana za financiranje projekata i znanstvenoistraživačke djelatnosti, koji doprinose ispunjenju ciljeva o biološkoj raznolikosti u BiH, iako relevantna, nisu značajna kada se analizira njihov udio u sveukupnim izdancima u proračunima entiteta (dobro utvrđeno) (4.3.8). Plasiranje navedenih sredstava ne vrši se uvijek na koordiniran način, a plasirana sredstava ne omogućuju potpuno

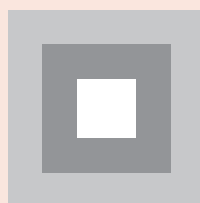
postizanje ciljeva zaštite biološke raznolikosti (dobro utvrđeno) (4.3.8). Nedovoljni materijalni i institucionalni kapaciteti utječu na nizak stupanj transformacije znanstvenih istraživanja u publikacije i inovacije koje bi imale pozitivan pritisak na bioraznolikost (dobro utvrđeno) (4.3.8). Iako je uspostavljen CHM BiH mehanizam (eng. Clearing House Mechanism), koji ima za cilj pružanje učinkovite informacijske usluge, promicanje i omogućavanje znanstvene i tehničke suradnje, dijeljenje znanja i razmjenu podataka, još uvijek nisu kreirane baze podataka svih znanstvenoistraživačkih institucija i stručnjaka u oblasti biološke raznolikosti (dobro utvrđeno) (4.3.8).

3.4. POGLAVLJE 5

Scenariji su alat za informiranje donositelja odluka za procjenu utjecaja mjera politike na budući razvoj i stanje prirode (dobro utvrđeno) (5.1). Modeli i scenariji su važni alati za bolje razumijevanje složenih međudjelovanja prirode i društva. Korištenje pristupa scenarija može donijeti brojne koristi pri donošenju odluka, posebno odluka koje na prvo mjesto stavljaju dugoročne koristi (dobro utvrđeno) (5.1.2). Unatoč složenosti izazova s kojima će se društvo susretati u budućnosti, razumijevanje potencijalnih utjecaja koje pritisci mogu imati na stanje prirode i koristi od prirode i razumijevanje ključnih međuodnosa između komponenti sustava je važno za informirano donošenje odluka i razvoj efikasnih strategija upravljanja. Scenariji i modeli daju mogućnost da se uzroci i posljedice promjena u prirodi razumiju na objektivni i holistički način (dobro utvrđeno) (5.1). Scenariji predstavljaju moguće i obično pojednostavljene opise kako se budućnost može razviti, a ti opisi su zasnovani na konzistentnom setu pretpostavki o ključnim pritiscima i njihovim odnosima (dobro utvrđeno) (5.1.2). Za razvoj scenarija u praktičnom smislu moguće je koristiti više dimenzija i više čimbenika, što povećava složenost sustava koji se opisuje, ali daje potencijalno bliži opis mogućih budućnosti u odnosu na pristup s dvije ose (dobro utvrđeno) (5.1.2). Glavne koristi upotrebe scenarija i modela su bolje razumijevanje procesa, veza i slijeda događaja koji mogu dati bolji uvid kakvo će biti buduće stanje prirode (dobro utvrđeno) (5.1.2). Alati koji mogu pružiti potporu pri donošenju odluka doprinose da takve odluke imaju prednost u odnosu na ad hoc odluke jer pružaju informacije o potencijalnim ishodima odluka (dobro utvrđeno) (5.1.2).

U dosadašnjoj praksi scenarijske analize su u BiH korištene isključivo za predviđanje učinaka klimatskih promjena. U donošenju odluka vezanih za stanje bioraznolikosti i koristi od prirode mogu se koristiti različiti tipovi scenarija (dobro utvrđeno) (5.1). Nisu poznati izvori i primjeri gdje se modeli i scenariji koriste za donošenje odluka koje imaju utjecaja na stanje prirode i koristi od prirode u Bosni i Hercegovini (dobro utvrđeno) (5.1.2). Scenariji utjecaja na prirodu i koristi od prirode se mogu koristiti u svim fazama donošenja odluka. U odnosu na cilj i način provedbe, scenariji se dijele u četiri grupe: (I) istraživački scenariji, (II) scenariji za definiranje cilja, (III) scenariji za procjenu učinkovitosti ranijih odluka i (IV) scenariji za predviđanje učinkovitosti budućih odluka. Istraživački scenariji se primarno koriste u fazi donošenja agende, a u najjednostavnijem slučaju predstavljaju ekstrapoliranje dosadašnjih trendova stanja prirode u budućnost. Druga grupa scenarija se koristi kao alat za testiranje održivosti i učinkovitosti različitih putova do ranije definiranog cilja. Treća grupa scenarija se koristi za predviđanje učinaka alternativnih intervencija politike ili upravljanja na ishode biološke raznolikosti, u traženju odgovora na pitanje: "Šta bi se desilo da su drugačije odluke donesene?" Posljednja grupa scenarija analizira učinke odluka ili upravljačkih praksi koje su prethodno donesene i poredi ih s alternativnim odlukama i praksama. Ovom analizom se dolazi do odgovora na pitanje: "Da li su donesene odluke postigle željene ciljeve i ishode?" (dobro utvrđeno) (5.1.2).

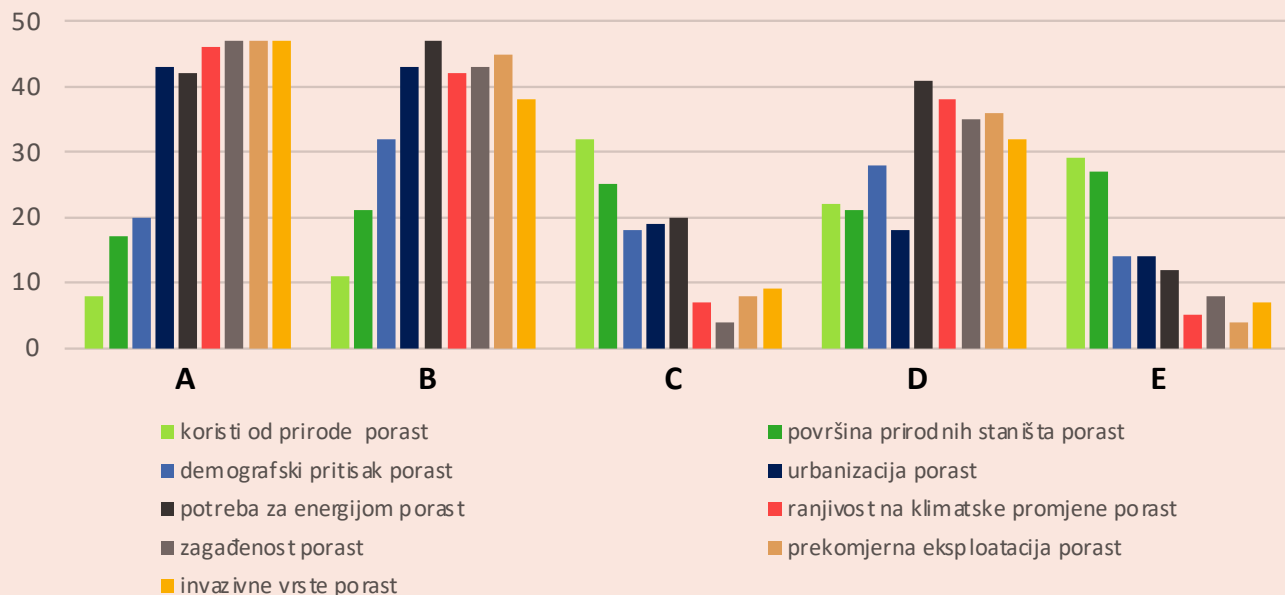

Ključna odrednica razvoja BiH je opredjeljenje ka provedbi Zelene agende za Zapadni Balkan, što uključuje klimatsku neutralnost, kružnu ekonomiju, zaštitu bioraznolikosti, borbu protiv zagađenja vode, zraka i zemljišta, održivost ruralnih područja i lanaca za proizvodnju hrane. Ključni čimbenici održivog razvoja su prilagodba na klimatske promjene kroz smanjenje izravnih i neizravnih pritisaka u cilju poboljšanja kvalitete života i zaustavljanja negativnih demografskih trendova (dobro utvrđeno) (5.2, 5.3, 4.2, 4.3). Zbog nepobitne povezanosti sustava na globalnim i regionalnim prostornim razinama, procjenu budućeg stanja prirode Bosne i Hercegovine je važno uokviriti u globalne i regionalne procese i, samim time, u globalne i regionalne opise mogućih budućnosti (5.2.1). Bosna i Hercegovina je na putu prema ostvarivanju ciljeva održivog razvoja u 2018. godini rangirana na 71. mjesto od 156 zemalja koje su obuhvaćene analizom. U cilju održivog razvoja, BiH nastoji razdvojiti gospodarski rast od negativnih učinaka na okoliš (dobro utvrđeno) (5.5). Procjena budućeg stanja prirode u BiH se temelji na predvidivim socioekonomskim obrascima i predvidivom intenzitetu promjena klime (5.2.1). Najekstremnije povećanje može se očekivati do kraja 21. stoljeća, kada bi srednje godišnje temperature mogle porasti za 5°C (dobro utvrđeno) (5.3.1.2). Ovakav porast se očekuje u slučaju da se emisije stakleničkih plinova ne budu smanjivale. Prema istim scenarijima, u BiH se očekuje značajna promjena distribucije oborina tijekom godine. Prema kraju 21. stoljeća može se očekivati veliki deficit oborina, naročito u ljetnom periodu. Međutim, promjena oborina će se manifestirati i u pojačanju intenziteta oborina

koji će uvjetovati bujične i urbane poplave (dobro utvrđeno) (5.3.1.2). Pored klimatskih promjena, stanje prirode i koristi od prirode ovise o intenzitetu djelovanja niza izravnih i neizravnih pritisaka (5.3.1, 4.2.1, 4.2.2, 4.2.3, 4.2.4, 4.3.3, 4.3.4, 4.3.5, 4.3.7, 4.3.8). Negativni demografski trendovi, koji su u BiH povezani s ukupnim društvenim i ekonomskim okolnostima, utječu na naseljenost i stanje prirode i prirodnih resursa (dobro utvrđeno) (4.3.6). Za Bosnu i Hercegovinu je predviđeno značajno opadanje broja stanovnika do 2050. godine u svim scenarijima. BiH se suočava sa starenjem stanovništva. Pad broja stanovnika bi pratile i promjene u starosnoj strukturi stanovništva, sa značajnije većim udjelom starijeg stanovništva. Prirodni i ekonomski resursi ruralnih područja su nedovoljno iskorišteni zbog činjenice da populacija mladih napušta ta područja ostavljajući u njima stariju populaciju. Ove promjene mogu dovesti do promjene u socioekonomskim pritiscima koji mogu imati dalji utjecaj na stanje prirode i koristi od prirode (dobro utvrđeno) (5.3.1.1). Zelena agenda za Zapadni Balkan predviđena je Europskim zelenim planom, koji predstavlja skup politika i mjera kako bi Europska unija postala klimatski neutralna do 2050. godine. Europski zeleni plan, a time i Zelena agenda za Zapadni Balkan je način da se pojača učinkovito korištenje resursa prelaskom na čistu, kružnu ekonomiju i da se obnovi bioraznolikost i smanji zagađenje (dobro utvrđeno) (5.2.1). Bosna i Hercegovina, država koja obiluje prirodnim dobrima, provodi napore da u narednih 10 godina ispuni ciljeve Zelenog plana za Zapadni Balkan i usvoji načela kružne ekonomije i dekarbonizacije (dobro utvrđeno) (5.2.1).

Rezultat scenarijske analize je pet mogućih scenarija razvoja u Bosni i Hercegovini, i to: scenarij razvoja prema uobičajenim praksama (A), scenarij gospodarskog rasta na bazi intenzivnog korištenja resursa (B), scenarij integralnog upravljanja prirodom i koristima od prirode u pravcu klimatske neutralnosti (C), scenarij proizvodnje hrane kao razvojni prioritet (D) i scenarij proširenja zaštićenih područja kao razvojni prioritet (E) (dobro utvrđeno) (5.6).

Grafikon 5. Prihvatljivost razvojnih scenarija

U scenariju A jedna od ključnih karakteristika je korištenje fosilnih goriva za proizvodnju energije i niska resursna učinkovitost, što uzrokuje pritiske na prirodu (eksploatacija, transport, emisije) i globalne klimatske promjene (Grafikon 5). Scenarij se karakterizira visokom resursnom intenzivnosti, što rezultira iscrpljivanjem prirodnih resursa i velikim pritiskom na sve grupe ekosustava, uz relativno nizak stupanj ekonomskog razvoja (dobro utvrđeno) (5.6.1). U scenariju B stopa ekonomskog rasta je viša nego u scenariju A. Viša stopa ekonomskog rasta je posljedica intenzivnije eksploatacije prirodnih resursa, kako obnovljivih, tako i neobnovljivih. Veća stopa ekonomskog rasta smanjuje odliv stanovništva, zbog čega raste broj stanovnika, pa značajno raste i potreba za energijom. Razvoj poljoprivrede i generalno proizvodnje hrane u okolnostima klimatskih promjena vrši pritisak na vodne resurse zbog intenzivnog navodnjavanja. Utjecaj na klimatske promjene se povećava zbog povećanja emisije stakleničkih plinova (5.6.2). Scenarij C je na liniji ispunjavanja cilja klimatske neutralnosti BiH do 2050. godine, uz visok stupanj provedbe strategija zaštite okoliša na svim razinama vlasti. U ovom scenariju se smanjuje eksploatacija i korištenje ugljena, tj. uključuje potpunu dekarbonizaciju

proizvodnje električne energije. Korištenje obnovljivih resursa za proizvodnju energije se vrši na integralan način, uz istovremeno ulaganje u mjere prilagođavanja na klimatske promjene.

Ovaj scenarij podrazumijeva i visok stupanj integracije i suradnje s EU te korištenje globalnih fondova za ublažavanje klimatskih promjena i prilagodbu na klimatske promjene (dobro utvrđeno) (5.6.3). Prema ovome scenariju, poljoprivreda je proširena na gotovo sve obradive površine i veći udio ukupne proizvodnje dolazi iz velike komercijalne poljoprivrede. Velika područja, koja su trenutno ruralna, postaju urbanizirana. Potrošnja resursa i emisija stakleničkih plinova po glavi stanovnika se povećava. Izloženosti na klimatske promjene mogu biti povećane, ali se razina prilagođavanja povećava kako bi se sveukupno smanjila ranjivost. Potrebe i proizvodnja energije se mijenjaju kao u scenariju B, a intenzivno korištenje površinskih i podzemnih voda za navodnjavanje stvara dodatni pritisak na ekosustave (dobro utvrđeno) (5.6.4). Scenarij D se temelji na velikom ($\geq 30\%$) proširenju zaštićenih područja kao čimbeniku za održivi razvoj lokalnih zajednica. U ovome scenariju je osigurana održivost prirode, ekosustavskih

usluga i prirodnih resursa. Iskorištavaju se potencijali za razvoj turizma, što, uslijed gradnje novih infrastruktura, može dovesti do konverzije staništa i povećane zagađenosti u zaštićenim i nezaštićenim područjima. Povećava se mogućnost usvajanja (ponora) stakleničkih plinova i raste otpornost na klimatske promjene zbog povećanja zaštićenih područja. U zaštićenim područjima se provode ograničene gospodarske aktivnosti, pa su pritisci kao što su urbanizacija, promjena namjene zemljišta, intenzivna poljoprivreda itd. više izraženi na ostalim područjima (dobro utvrđeno) (5.6.5)..

Integralno upravljanje prirodom i koristima od prirode u pravcu klimatske neutralnosti osigurava održivost biološke raznolikosti uz gospodarski razvoj u BiH. Integralni razvoj zahtijeva unapređenje postojećih praksi upravljanja prirodom, koristima od prirode i pritiscima na prirodu. Nastavljanje dosadašnjih obrazaca gospodarskog razvoja vodi ka daljem gubitku biološke raznolikosti i koristi od prirode u BiH (dobro utvrđeno) (5.6, 6.4).

Integralna (višesektorska) primjena EU pravne tekovine bi mogla doprinijeti promjeni sadašnjeg stanja opcija za upravljanje bioraznolikošću s obzirom na potencijale: (a) konsolidiranja i bolje iskorištenosti postojećih institucionalnih, znanstvenih i finansijskih kapaciteta, (b) integriranja zaštite bioraznolikosti u aktivnosti koje vode prema klimatskoj neutralnosti, (c) lakše integracije u sektorske politike i (d) pristupa fondovima za Bosnu i Hercegovinu kao zemlju Zapadnog Balkana sa kandidatskim statusom za EU (dobro utvrđeno) (6.5). Uslijed nedostatka znanstvenih izvora i kvalitetnih pokazatelja za procjenu utjecaja različitih scenarija razvoja na prirodu i ekosustavske usluge, prikupljeni su stavovi širokog kruga interesnih strana. Stavovi pokazuju da se u scenarijima A, B i D nastavlja intenzivni pritisci kao što su rast urbanizacije, prekomjerne eksploatacije, zagađenosti, potreba za energijom, ranjivosti na klimatske promjene i pritiska od invazivnih vrsta, dok scenariji C i E pokazuju rast koristi od prirode i mali gubitak površine prirodnih staništa. Scenarij integralnog upravljanja prirodom i koristima od prirode uključuje prednosti transpozicije i provedbe EU pravne tekovine i uspostave ekoloških mreža na razini entiteta i Distrikta Brčko BiH. Iako porast pritiska od urbanizacije, potreba za energijom, zagađenost, prekomjerna eksploatacija resursa i pritisak od invazivnih vrsta imaju manji porast u scenariju E nego u scenariju integralnog upravljanja

C, treba uzeti u obzir da bi povećanjem površine zaštićenih područja na $\geq 30\%$ Bosne i Hercegovine došlo do jačih pritisaka na preostalih 70% teritorija. To dugoročno može voditi većem gubitku prirodnih staništa i porastu pritiska na nezaštićenim područjima, nego u slučaju primjene scenarija integralnog upravljanja (C). Scenarij integralnog upravljanja također uključuje porast površina pod zaštitom u određenom postotku (dobro utvrđeno) (5.6.6). Razvoj BiH prema scenariju integralnog upravljanja prirodom i koristima od prirode je izravno ovisan o stupnju ispunjenosti neophodnih uvjeta, a to su: (I) integriranje očuvanja i održive upotrebe prirode u sektorske politike, (II) provedba planova, uspostava praćenja i izvješćivanje, (III) gradnja institucionalnih i znanstvenoistraživačkih kapaciteta, osiguranje finansijskih kapaciteta, (IV) integriranje tradicionalnih i lokalnih znanja u formalno obrazovanje, (V) sudjelovanje javnosti u donošenju odluka, (VI) komunikacija i razmjena informacija, (VII) razvoj odnosa lokalne zajednice prema bioraznolikosti, (VIII) aktivna borba protiv neizravnih pritisaka u društvu te (IX) uključivanje tradicionalnih znanja u donošenje odluka (dobro utvrđeno) (6.4).

U BiH postoji evidentan nedostatak istraživanja i nedostatak alata za scenarijsku analizu, što ograničava znanstveno utemeljeno donošenje odluka (dobro utvrđeno) (5.1.2, 5.3.1, 6.4). U Bosni i Hercegovini je vrlo izražen nedostatak znanja te znanstvenih i stručnih izvora o pripremi i upotrebi scenarija u procesima planiranja i donošenja odluka o bioraznolikosti. Primjetan je nedostatak primarnih podataka o bioraznolikosti, koji su neophodni za modeliranje u procjeni stanja prirode (dobro utvrđeno) (5.1.2). Osnova za pripremu scenarija o budućem stanju prirode su i demografski podatci, gdje se uočava nedostatak izvora o scenarijima kretanja stanovništva. Također postoji značajan manjak podataka i literature o potencijalnim utjecajima promjena stanovništva na stanje prirode (dobro utvrđeno) (5.3.1.1). Sustav agencija za statistiku u BiH je složen i nedovoljno opskrbljen podacima relevantnim za pripremu scenarija. Priprema, praćenje i upotreba indikatora su ograničeni. Indikatori u oblasti bioraznolikosti i usluga ekosustava nisu funkcionalni i nisu usklađeni s indikatorima u međunarodnoj upotrebi (6.3.2.3).

3.5. POGLAVLJE 6

U politici za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti Bosna i Hercegovina se obvezala na doprinos globalnim, europskim i ciljevima Zapadnog Balkana. U skladu s vizijom klimatske neutralnosti do 2050., očuvanje postojećih i oporavak degradiranih ekosustava predstavlja glavni strateški pravac u upravljanju bioraznolikošću u BiH (dobro utvrđeno) (6.1.1). BiH je uskladila svoje ciljeve s Globalnim planom za bioraznolikost usvajanjem NBSAP-a 2015. godine (dobro utvrđeno) (6.1.1). Nedovoljan napredak u provedbi NBSAP-a ukazuje, kako na potrebu gradnje novih, tako i na potrebu konsolidiranja postojećih kapaciteta institucionalnog okvira za očuvanje prirode i održivu upotrebu prirodnih resursa (dobro utvrđeno) (6.1.1). Za bolji napredak u provedbi NBSAP-a neophodno je jačanje pravnog (dobro utvrđeno) (6.1.2.1), institucionalnog (dobro utvrđeno) (6.1.2.2) i financijskog okvira (dobro utvrđeno) (6.3.3.3), čemu značajan doprinos može dati potpuno usklađivanje okolišnih i sektorskih propisa s EU pravnom tekovinom i njihova provedba (dobro utvrđeno) (6.1.2.1). BiH se obvezala da će izvršiti reviziju NBSAP-a u skladu s Globalnim okvirom za bioraznolikost (dobro utvrđeno) (6.1.1), te je pripremila prvu verziju integriranog Nacionalnog energetskog i klimatskog plana za period 2021.-2030. (dobro utvrđeno) (6.2.6.7), koji analizira scenarije za postizanje klimatske neutralnosti do 2050.

Iako je BiH pristupila velikom broju međunarodnih sporazuma koji se odnose na biološku raznolikost vrsta i ekosustave, još uvijek nije pristupila sporazumima koji podržavaju očuvanje genetičke raznolikosti i s njima povezanih tradicionalnih znanja (dobro utvrđeno) (6.1.1, 6.3.9). S izuzetkom podsticaja za uzgoj autohtonih pasmina i sorti, tradicionalna i lokalna znanja o bioraznolikosti nisu uključena u procese donošenja odluka u BiH (dobro utvrđeno) (6.3.9). Do sada identificirane mogućnosti za uključivanje tradicionalnih i lokalnih znanja u procese donošenja odluka su uspostava centara, kombiniranje formalnih i tradicionalnih znanja u

sustavu obrazovanja i pristup Nagoya protokolu i ITPGRFA-u (dobro utvrđeno) (6.3.9). Za uključivanje tradicionalnih i lokalnih znanja u donošenje odluka neophodna je potpora kako viših, tako i lokalnih administracija (dobro utvrđeno) (6.3.9).

pravni okvir. Rastući pritisci u periodu društvene i ekonomske tranzicije, usporen proces usklađivanja s EU pravnom tekovinom, horizontalna i vertikalna neusuglašenost zakonodavstva i fragmentirano donošenje odluka o prirodi i prirodnim resursima ostavljaju sve veće mogućnosti za gubitak bioraznolikosti i prirodnih staništa u BiH (dobro utvrđeno) (6.1.2.1, 6.1.2.2, 6.3.2.1). Javne institucije u oblasti okoliša i prirode u BiH su uspostavljene u skladu s ustavnom raspodjelom nadležnosti na različitim razinama vlasti, međutim, institucije nadležne za donošenje i provedbu pravnog okvira za zaštitu bioraznolikosti i okoliša nisu nadležne za donošenje i provedbu pravnog okvira za koristi od prirode. Institucionalni okvir je složeniji u FBiH (dobro utvrđeno) (6.1.2.2). Postojeće institucije nisu dovoljno kadrovski osposobljene za provedbu i nadzor donesenih propisa (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.1.2.2). Horizontalno zakonodavstvo je u ograničenoj mjeri usklađeno s EU pravnom tekovinom. Evidentna je vertikalna neusklađenost zakonskih propisa između administrativnih razina u BiH, kao i horizontalna između različitih sektora u pojedinim administrativnim cjelinama. Zakoni o zaštiti prirode i okoliša nisu harmonizirani (dobro utvrđeno) (6.1.2.1). Koordinacija aktivnosti u BiH, s ciljem unapređenja pravnog okvira za očuvanje i održivo korištenje bioraznolikosti (koristi od prirode), nije uspostavljena u dovoljnoj mjeri (dobro utvrđeno) (6.1.2.1, 6.3.2.1). Postupak okolišne dozvole nije dovoljno transparentan (dobro utvrđeno) (6.2.2.2) te, zajedno s postupkom procjene utjecaja na okoliš, ne osigurava dovoljnu zaštitu biološke raznolikosti u razvojnim aktivnostima (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.2.2).

U BiH je na raspolaganju niz regulatornih, ekonomskih i informacijskih instrumenata/alata za održivo upravljanje bioraznolikošću

i koristima od prirode. Međutim, sadašnji stupanj i kvaliteta primjene postojećih alata/instrumenata ne može osigurati trajno očuvanje bioraznolikosti u BiH (dobro utvrđeno) (6.2, 6.4). Za upravljanje bioraznolikošću i održivu upotrebu koristi od prirode u BiH se primjenjuju instrumenti/alati koji potječu iz različitih kategorija. Stupanj i kvaliteta njihove primjene nije na zadovoljavajućoj razini. Kapaciteti za primjenu navedenih instrumenata su nedovoljni. Primjena instrumenata nije ravnomjerna u BiH (dobro utvrđeno) (6.4). Učinkovitost alata/instrumenata za očuvanje i održivu upotrebu koristi od prirode je veća prema percepciji glavnih aktera nego prema izvorima iz nevladinog sektora (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.4). Pristup informacijama, učešće javnosti i mjere socijalne pravde nisu na zadovoljavajućoj razini zbog nedostatka javno dostupnih informacija i kasnog uključivanja javnosti u proces donošenja odluka (dobro utvrđeno) (6.3.5).

Površina zaštićenih područja je mala, a njihova učinkovitost u zaštiti ugrožene bioraznolikosti nije istražena (dobro utvrđeno) (6.2.2.1). Iako relevantni propisi u BiH omogućuju integrirano izdavanje dozvola, proces njihovog izdavanja je fragmentiran, te ih izdaju različiti organi koji međusobno nisu u koordinaciji. Odvojene dozvole se izdaju za zagađenje zraka, zemljišta i vode, a inspekcijski nadzor se ne provodi koordinirano (dobro utvrđeno) (6.2.2.2). Crvene liste FBiH-a, RS-a i BD-a BiH su međusobno neusuglašene ili ne postoje (dobro utvrđeno) (6.2.1.1). Ne postoje programi ex-situ očuvanja autohtonih ugroženih vrsta u botaničkim i zoološkim vrtovima u BiH (dobro utvrđeno) (6.2.3.2). Ne postoji adekvatan zakonski okvir za ex-situ očuvanje genetičkih resursa i formiranje banaka gena (dobro utvrđeno) (6.2.3.1). Stručna javnost nije upoznata s koristima koje proizlaze iz korištenja potencijala sjemenskih objekata (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.3.2). Oblast zaštite zdravlja biljaka, zdravlja životinja i sigurnosti hrane u BiH je relativno dobro zakonski uređena, ali kapaciteti nisu odgovarajući (dobro utvrđeno) (6.2.3.3). Provedeni

su projekti identifikacije EU vrsta i staništa u BiH, ali ekološke mreže u entitetima i BD-u BiH nisu uspostavljene (dobro utvrđeno) (6.2.4.1). Neophodno je donijeti propise koji detaljnije uređuju oblast ocjene prihvatljivosti zahvata u prirodi, način utvrđivanja prevladavajućeg javnog interesa i kompenzacijske uvjete (dobro utvrđeno) (6.2.4.2). Kvalitet provedenih strateških procjena utjecaja na okoliš nije zadovoljavajući (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.4.3). Neophodna je dalja harmonizacija domaćih propisa i politika s pravnim okvirom EU u oblasti prostornog planiranja, tranzicijskih planskih dokumenata i uključivanje javnosti u proces planiranja (dobro utvrđeno) (6.2.4.4). Liste invazivnih vrsta ne postoje za sve administrativne cjeline u BiH (dobro utvrđeno) (6.2.4.5). Certificiranje gospodarenja šumskim resursima predstavlja učinkovit alat za zaštitu i održivo korištenje šumskih resursa, a samim time i očuvanje općekorisnih funkcija šumskih ekosustava (dobro utvrđeno) (6.2.5.1). U procesu izdvajanja šuma visoke zaštitne vrijednosti osigurana je uključenost svih relevantnih interesnih grupa u proces planiranja gospodarenja (dobro utvrđeno) (6.2.5.2). Provedba zakonskih rješenja o vodozaštitnim zonama na terenu nije zadovoljavajuća, što je rezultat različitih interesa za korištenje prostora (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.5.3). U BiH je dokazan gubitak tradicionalnih i lokalnih znanja o održivoj upotrebi medicinske flore i svih drugih grupa biljaka, životinja i gljiva. BiH nije članicom Nagoya protokola i ITPGRFA-a, koji bi predstavljali međunarodni okvir za razvoj domaćih propisa za očuvanje i poštenu podjelu dobiti od reguliranog korištenja tradicionalnih znanja (dobro utvrđeno) (6.2.5.4). Strateški okvir u oblasti poljoprivrede pokazuje da sve razine vlasti u vrh prioriteta stavljaju održivo upravljanje prirodnim resursima, očuvanje bioraznolikosti, međutim, bilo po broju programa i mjera koje ulaze u godišnji okvir financiranja, ovaj dio strategija nije prioritet (dobro utvrđeno) (6.2.6.1). Podsektor ribarstva i akvakulture ne koristi u dovoljnoj mjeri postojeće prirodne kapacitete (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.6.2). Međusektorska suradnja i odgovornost

sektora voda i sektora zaštite okoliša, prostornog planiranja, komunalnoga gospodarstva, industrije, transporta, poljoprivrede, šumarstva, turizama, u cilju postizanja integralnog održivog upravljanja vodama, nije definirana dovoljno (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.6.3). Složenost ustrojstva šumarskog sektora doprinosi smanjenju učinkovitosti alata/instrumenata koji doprinose očuvanju i održivoj upotrebi bioraznolikosti i prirodnih resursa u šumama (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.6.4). Ne postoji koordinacija o zajedničkim pitanjima između četiri lovačka saveza koja djeluju u BiH. Relevantne interesne grupe ne sudjeluju dovoljno u procesu planiranja, gospodarenja i zdravstvene zaštite divljači (dobro utvrđeno) (6.2.6.5). Studija utjecaja na okoliš ne garantira očuvanje bioraznolikosti, što je naročito važno u slučaju nepostojanja obveze izdavanja okolišne dozvole. Ne postoji horizontalna veza između Studije i postupka izdavanja drugih akata, kao što su vodne dozvole, građevinske dozvole i odobrenja za rad. Koordinirano usuglašavanje s EU pravnom tekovinom može doprinijeti ravnoteži između razvoja industrije i očuvanja bioraznolikosti (dobro utvrđeno) (6.2.6.6). BiH nije u potpunosti uskladila zakonodavstvo u

sektoru energetike s EU pravnom tekovinom (dobro utvrđeno) (6.2.6.7). Male hidroelektrane se smatraju izuzetno štetnima po okoliš, jer njihov poguban utjecaj na očuvanje bioraznolikosti i održivi razvoj okoliša značajno prevazilazi njihovu učinkovitost u proizvodnji električne energije. Pri izgradnji energetske objekata i radu na jačanju održivosti opskrbe energijom od presudne je važnosti osigurati zaštitu okoliša, smanjiti negativne učinke klimatskih promjena i održati biološku raznovrsnost (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.2.6.7). Građanski aktivizam je barijera za realizaciju projekata kojima se smanjuju vrijednosti javnih dobara u okolišu (dobro utvrđeno) (6.3.8). Utjecaj izgradnje i korištenja infrastrukturnih prometnih objekata može biti reduciran i usporen uz kvalitetnu primjenu postojećih alata u pravnom okviru (dobro utvrđeno) (6.2.6.8). Turizam je djelatnost koja može doprinijeti očuvanju i održivoj upotrebi koristi od prirode, kao i povećanju prihoda lokalnog stanovništva u BiH, ukoliko se poštuju principi održivosti (dobro utvrđeno) (6.8.6.9).

Slika 16. Koristi od prirode - tradicionalno sušenje ljekovitih biljaka (Foto: Hatibović)

Institucionalni i financijski kapaciteti za učinkovitu i kvalitetnu primjenu alata/instrumenata za očuvanje bioraznolikosti i održivu upotrebu koristi od prirode su nedovoljni. Znanstveni kapaciteti nisu iskorišteni kao platforma za traženje optimalnih rješenja, a tradicionalna i lokalna znanja nisu uključena u donošenje održivih odluka (dobro utvrđeno) (6.3.3). U BiH je evidentan nedostatak institucionalnih i administrativnih kapaciteta koji mogu podržavati očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti u skladu s nadležnostima administrativnih cjelina. Nedovoljni institucionalni kapaciteti su jedna od prepreka u provedbi globalnih ciljeva, ciljeva EU i BiH za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti (dobro utvrđeno) (6.3.3.1). Nedovoljni znanstvenoistraživački kapaciteti i njihova slaba uključenost u donošenje odluka su jedna od prepreka u provedbi globalnih ciljeva, ciljeva EU i BiH za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti. Društveni i ekonomski izazovi nakon ratnih dešavanja 1992.-1995. su doveli do zastoja u znanstvenoistraživačkoj djelatnosti u oblasti bioraznolikosti, što se odrazilo na stanje podataka i stanje kapaciteta znanstvenoistraživačkih institucija (dobro utvrđeno) (6.3.3.2). O sadašnjem stanju znanstvenih kapaciteta svjedoče brojni publicirani znanstveni izvori čije analize pokazuju da mali broj pripadnika znanstvene zajednice pruža podatke relevantne za održivo upravljanje bioraznolikošću u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.3.3.2). U BiH je evidentan nedostatak financijskih kapaciteta za očuvanje i razvoj mehanizama za održivu upotrebu bioraznolikosti. BiH dobija značajna inozemna sredstva za okoliš, u kojima sredstva za bioraznolikost imaju zanemarljiv udio. Zaštita i očuvanje prirode se u BiH financira kroz set neporeskih davanja/prihoda, odnosno vrsta prihoda koji uključuju takse, naknade, kazne i druge mjere, dakle skoro isključivo iz javnih prihoda s funkcijom zaštite okoliša, čije je učešće u ukupnim javnim prihodima veoma nisko (dobro utvrđeno) (6.3.3.1).

Sustavno praćenje stanja bioraznolikosti i transparentan protok podataka nisu uspostavljeni u BiH, što sužava mogućnosti učinkovitog planiranja, donošenja i provedbe odluka, te potporu drugih sektora i javnosti za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti.

Razvoj funkcionalnog sustava praćenja nije usklađen s potrebama izvješćivanja prema međunarodnim sporazumima i EU institucijama (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Sustavno praćenje stanja te prikupljanje i analiza podataka o bioraznolikosti praktično ne postoje u BiH. Istraživanja bioraznolikosti se provode po potrebi, ali rezultati istraživanja nisu dostupni, osim ako su publicirani (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Informacijski sustav za zaštitu prirode i praćenje stanja RS-a i Informacijski sustav zaštite prirode FBiH su uspostavljeni i sadrže određeni broj podataka. Dalji prioriteti u praćenju vrsta i staništa, te prikupljanje i protok podataka do informacijskih sustava nisu utvrđeni, što zaustavlja procese planiranja i uspostave ekoloških mreža u BiH. Informacijski sustav BD-a BiH nije uspostavljen (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Primarni podatci o bioraznolikosti (ekosustavi, vrste, geni) su rasuti u nizu privatnih (ne uvijek i dostupnih) i javnih baza podataka. Različito su struktuirani i formatirani, što dalje onemogućava objedinjavanje bar dostupnih podataka u jedinstvene baze (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Razvoj, primjena i praćenje indikatora stanja bioraznolikosti nije propisano kao dio institucionalnih zaduženja, niti je u praksu uveden neki od modela vaninstitucionalnog praćenja. Taj nedostatak ostavlja negativne posljedice u obvezama izvješćivanja putem statističkih agencija u BiH (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Razvoj i primjena indikatora nisu usklađeni sa strategijama očuvanja specifične bioraznolikosti u BiH, niti sa potrebama izvješćivanja prema međunarodnim sporazumima i EU institucijama (dobro utvrđeno) (6.3.2.3). Nije propisano niti uvedeno u praksu sustavno rješenje za validaciju/verifikaciju podataka o bioraznolikosti, koji se koriste za potrebe pripreme različitih izvješća (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Razvoj funkcionalnog sustava monitoringa nije usklađen sa strategijama očuvanja specifične bioraznolikosti BiH (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Nedostatak funkcionalnog sustava monitoringa smanjuje efikasnost donesenih odluka za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti, a istovremeno zaustavlja proces planiranja i proglašenja ekoloških mreža (dobro utvrđeno) (6.3.2.2). Monitoring šumskih, poljoprivrednih i vodnih ekosustava se provodi kroz rad nadležnih sektora. Podatci o monitoringu nisu javno dostupni (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.3.2.2).

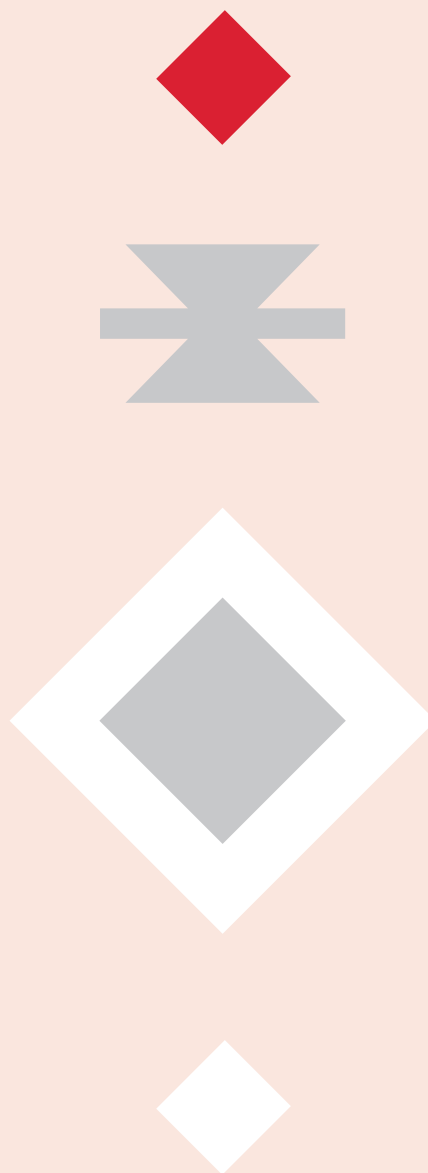
Osiguranje kvalitete života zahtijeva održivo upravljanje bioraznolikošću i koristima od prirode u BiH, što je moguće dostići konsolidiranjem postojećih i gradnjom novih institucionalnih, financijskih i znanstvenih kapaciteta za korištenje EU pravnog okvira, primjenom znanstveno utemeljenih rješenja, uz učešće lokalnih zajednica i njihovih znanja i funkcionalan sustav obrazovanja (dobro utvrđeno) (6.5). Institucionalni i pravni dio okvira za upravljanje bioraznolikošću i koristima od prirode u BiH je složen, a stanje i učinkovitost pojedinih komponenti okvira nije zadovoljavajuće (dobro utvrđeno) (6.3.1). Biološka raznolikost je integrirana u određeni broj sektorskih strategija u BiH, ali većinom nije integrirana u sektorske programe i propise (dobro utvrđeno) (6.3.1). Izvešća o provedbi Konvencije o biološkoj raznolikosti, drugih konvencija vezanih za bioraznolikost i okoliš, te izvešća međunarodnih organizacija ističu potrebu koordiniranog i učinkovitog plana za očuvanje i održivu upotrebu bioraznolikosti kroz višesektorski pristup u BiH (dobro utvrđeno) (6.3.2.1). Sve vrste medija imaju veliku ulogu i moć, ali nedovoljnu potporu i kapacitete za dijeljenje informacija i podizanje svijesti o očuvanju i održivoj upotrebi bioraznolikosti u BiH (dobro utvrđeno) (6.3.6). Lokalne zajednice (jedinice lokalne samouprave) imaju veliku, ali nedovoljnu iskorištenu ulogu u procesima planiranja, očuvanja i održive upotrebe bioraznolikosti u BiH (utvrđeno, ali nepotpuno) (6.3.7). Planiranjem promotivnog, edukativnog, infrastrukturnog i gospodarskog osnaživanja lokalnih zajednica, koje su ključne za turistička područja, osigurao bi se dugoročan održivi razvoj područja (dobro utvrđeno) (6.2.6.9). Sadržaji o temama biološke raznolikosti (naročito lokalne) nisu zastupljeni s dovoljnim fondom sati u osnovnom i srednjem obrazovanju (dobro utvrđeno) (6.3.4.1). Programi koji su izravno ili neizravno vezani za biološku raznolikost zastupljeni su najviše na fakultetima iz grupacije prirodoslovno-matematičkih i poljoprivrednih znanosti, dok obrazovanje za održivi razvoj traži reformu svih znanstvenih oblasti (dobro utvrđeno) (6.3.4.1). Tradicionalna i lokalna znanja u obrazovnom sustavu u BiH su na samoj margini i skoro potpuno izostavljena, osim u specijalističkim planovima i programima za visoko obrazovanje (dobro utvrđeno) (6.3.4.1). Mogućnosti za uključivanje tradicionalnih i lokalnih znanja u procese donošenja odluka su uspostava

centara, kombiniranje formalnih i tradicionalnih znanja u sustavu obrazovanja i pristup Nagoya protokolu i ITPGRFA-u (dobro utvrđeno) (6.3.9). Za uključivanje tradicionalnih i lokalnih znanja u donošenje odluka neophodna je potpora kako viših, tako i lokalnih administracija (dobro utvrđeno) (6.3.9). Stalni dijalog između donositelja odluka i znanstvene zajednice nedostaje kao informacijski alat za kreiranje znanstveno opravdanih rješenja (dobro utvrđeno) (6.5). Integralna (višesektorska) primjena EU pravnog okvira bi mogla doprinijeti promjeni sadašnjeg stanja opcija za upravljanje bioraznolikošću s obzirom na potencijale (a) konsolidiranja i bolje iskorištenosti postojećih institucionalnih, znanstvenih i financijskih kapaciteta, (b) integriranja zaštite bioraznolikosti u aktivnosti koje vode prema klimatskoj neutralnosti, (c) lakše integracije u sektorske politike i (d) pristupa fondovima za BiH, kao zemlju Zapadnog Balkana sa kandidatskim statusom za EU (dobro utvrđeno) (6.5).

Nedostatci u znanju se odnose kako na stanje i vrijednosti bioraznolikosti, tako i na izravne i društvene pritiske na bioraznolikost, trendove regulirajućih, materijalnih i nematerijalnih koristi od prirode, a naročito na učinkovitost pojedinih alata, opcija upravljanja i od njih ovisnih scenarija za bioraznolikost (dobro utvrđeno) (6.8). Identificirani ključni nalazi i nedostatci u znanju ukazuju na činjenicu da znanstvena zajednica nije dovoljno i na učinkovit način angažirana u kreiranju rješenja za održivi razvoj i unapređenja kvalitete života u Bosni i Hercegovini (dobro utvrđeno) (2.2, 3.15, 4.3, 5.6, 6.5, 6.6). Usmjeravanje istraživanja, prema društveno relevantnim, a znanstveno utemeljenim rješenjima, se može postići kroz uspostavu kontinuiranog dijaloga između donositelja odluka i znanstvene zajednice. Komunikacija između znanstvene zajednice i donositelja odluka je povremena, a sustavni put za postavljanje pitanja i traženje znanstveno utemeljenih odgovora nije uspostavljen. Uspostava kontinuiranog dijaloga između donositelja odluka i znanstvene zajednice može značajno povećati stupanj efikasnosti postojećih kapaciteta u pravcu rješavanja prioritetnih zadataka na očuvanju bioraznolikosti i održivosti koristi od prirode, te kreirati prihvatljive modele za popunjavanje uvjeta za integralno upravljanje u cilju održivog razvoja (dobro utvrđeno) (6.3.6, 6.4, 6.7). Znanstveno

utemeljena rješenja, koja su već u praksi u Bosni i Hercegovini, nisu uključila lokalna i tradicionalna znanja o biološkoj raznolikosti, koja su već mogla doprinijeti održivosti odluka i blažim negativnim trendovima biološke raznolikosti i koristi od prirode u Bosni i Hercegovini (dobro utvrđeno) (6.3.9, 6.7). U Procjeni je korišteno ukupno 2669 izvora (znanstvenih i stručnih referenci, izvješća i propisa), od čega je preko 80 % domaćih izvora (dobro utvrđeno) (6.7). Broj upotrijebljenih izvora ukazuje na visoku produktivnost znanstvene zajednice. Istovremeno, analiza pokazuje da društvo ne raspolaže dovoljnim i sinteznim informacijama visoke relevantnosti za donošenje odluka o održivom upravljanju bioraznolikošću i koristima od prirode (2.5, 3.1, 4.2, 5.1, 6.6). Sustavni pristup u razumijevanju i ulozi koristi od prirode za unapređenje kvalitete življenja u BiH nije razvijen. Ne postoje istraživanja sadašnjeg stanja koristi od prirode, te nije moguće egzaktno ustanoviti trendove pojedinih koristi od prirode u BiH (dobro utvrđeno) (2.2, 6.6). Inventarizacija bioraznolikosti u BiH nije u potpunosti provedena, dok sintaksonomska klasifikacija biljnih zajednica još uvijek nije usklađena unutar znanstvene zajednice u BiH, a niti sa suvremenim europskim sustavom klasifikacije. Genetička istraživanja su sporadična s akcentom na analizu stupnja genetičke raznolikosti (dobro utvrđeno) (3.4, 6.6). Postoji diskontinuitet u istraživanjima, nastao kao posljedica ratnih dešavanja 1992.-1995. godine i nedostatka terenskih istraživanja u poslijeratnom periodu (dobro utvrđeno) (3.11, 6.6). Biološka raznolikost svih grupa nije dovoljno istražena (3.4, 6.6). Stanje biološke raznolikosti u svim grupama ekosustavima u Bosni i Hercegovini nije predmet stalnog praćenja i sustavnih istraživanja. Kao posljedica nepostojanja monitoringa i oskudnih istraživanja ne postoje ni pouzdani podatci o trendovima bioraznolikosti (dobro utvrđeno) (3.2, 6.6). Postoji veliki nedostatak istraživanja utjecaja gubitka prirodnih staništa (konverzije), prekomjerne eksploatacije resursa, zagađenja zemljišta, zraka i vode, invazivnih vrsta, a naročito klimatskih promjena na stanje bioraznolikosti u BiH. Postojeće stanje znanja o utjecajima izravnih i neizravnih pritisaka rezultat je nesustavnog pristupa i usmjerenosti na pritisak od zagađenja (dobro utvrđeno) (4.2, 6.6). Nisu poduzeta ni jednostrana, ni višedisciplinarna istraživanja o utjecaju institucionalnih, ekonomskih, demografskih, kulturno-religijskih i znanstveno-

tehnoloških neizravnih pritisaka na prirodu u BiH (dobro utvrđeno) (4.2, 6.6). Nisu identificirani domaći literaturni izvori sa scenarijskim analizama i/ili trendovima gena, vrsta i ekosustava koji bi doprinijeli pripremi scenarijske analize održivog upravljanja bioraznolikošću (5.6, 6.6). Najveći nedostatak znanja o mogućnostima upravljanja se odnosi na analize učinkovitosti postojećih alata/ instrumenata i učincima njihove primjene na stanje bioraznolikosti u Bosni i Hercegovini (dobro utvrđeno) (6.4, 6.6, 6.8).

4 PRILOG

4.1. PRILOG 1 SUDIONICI NA PROJEKTU

PROJEKTNJI ODBOR	
PREZIME I IME	INSTITUCIJA
1. Habul, Adi	Fond za zaštitu okoliša FBiH
2. Kovačević, Dragan	Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa
3. Mujaković, Zineta	Federalno ministarstvo okoliša i turizma
4. Pešković, Bajram	Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva
5. Radusin, Svjetlana	Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS
6. Stančić, Stanko	Vlada Brčko distrikta BiH, Odjeljenje za prostorno planiranje i imovinsko-pravne poslove
7. Stojičić, Željka	Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS
8. Šahbegović, Alma	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH

PROJEKTNI TIM

KOORDINATORICA PROJEKTA

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
1. Barudanović, Senka	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet

SUPREDSJEDATELJI PROCJENE

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
1. Avdibegović, Mersudin	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
2. Mataruga, Milan	Univerzitet u Banjoj Luci, Šumarski fakultet
3. Milićević, Mirjana	Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti
4. Škrijelj, Rifat	Univerzitet u Sarajevu

KOORDINATORI POGLAVLJA PROCJENE

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
1. Ballian, Dalibor	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
2. Bećirović, Dženan	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
3. Čengić, Mirza	Department of Environmental Science – Radboud University
4. Dekić, Radoslav	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
5. Đurić, Gordana	Univerzitet u Banjoj Luci, Poljoprivredni fakultet
6. Husika, Azrudin	Univerzitet u Sarajevu, Mašinski fakultet
7. Jurković, Josip	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
8. Kobajica, Sandra	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
9. Lubarda, Biljana	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
10. Peštek, Almir	Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet
11. Trbić, Goran	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet

VIŠEDISCIPLINARNI AUTORSKI TIM

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
1. Adrović, Avdul	Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet
2. Aličić, Merim	Rudnik uglja "Kreka" d.o.o. Tuzla
3. Avdibegović, Mersudin	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
4. Bajramović, Zlatan	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka
5. Ballian, Dalibor	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
6. Banda, Amra	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
7. Barudanović, Senka	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
8. Bajrić, Muhamed	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
9. Bećirović, Dženan	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
10. Bilić Šobot, Diana	Univerzitet u Nišu, Poljoprivredni fakultet Kruševac (Srbija)
11. Bottonjić-Karahusić, Aida	Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet
12. Brajić, Amila	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
13. Budimlić, Muhamed	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
14. Cvjetković, Branislav	Univerzitet u Banjoj Luci, Šumarski fakultet
15. Čadro, Sabrija	Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet
16. Čaušević, Amra	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
17. Čengić, Benjamin	Univerzitet u Sarajevu, Veterinarski Fakultet
18. Čengić, Mirza	Department of Environmental Science – Radboud University
19. Čolaković, Armin	Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine
20. Čustović, Hamid	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
21. Davidović Gidas, Jelena	Univerzitet u Banjoj Luci, Poljoprivredni fakultet
22. Dekić, Radoslav	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
23. Dragomirović, Aleksandra-Anja	Centar za životnu sredinu, Banja Luka
24. Dragomirović, Dragan	Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet
25. Drašković, Branislav	Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Poljoprivredni fakultet
26. Džaferović, Aida	Univerzitet u Bihaću, Biotehnički fakultet
27. Đurić, Gordana	Univerzitet u Banjoj Luci, Poljoprivredni fakultet
28. Eterović, Toni	Univerzitet u Sarajevu, Veterinarski Fakultet
29. Gajić, Andrej	NVO Sharklab ADRIA: Centar za marinsku i slatkovodnu biologiju
30. Hadžiahmetović-Jurida, Elvira	Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet
31. Hadžić-Drežnjak, Emina	Univerzitet u Sarajevu, Građevinski fakultet
32. Hadžić, Emina	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet (projektni tim)
33. Hamidović, Saud	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
34. Hatibović, Ena	Univerzitet u Sarajevu, Centar za istraživanje i razvoj (projektni tim)
35. Hodžić, Adnan	ŠGD Hercegbosanske šume, Kupres d.o.o.
36. Hrelja, Edin	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
37. Hrković-Porobija, Amina	Univerzitet u Sarajevu, Veterinarski Fakultet
38. Hukić, Emira	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
39. Hukić, Lejla	NVO Inicijativa za šumarstvo i okoliš – FEA
40. Huremović, Jasna	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
41. Husika, Azrudin	Univerzitet u Sarajevu, Mašinski fakultet
42. Ibrahimpašić, Jasmina	Univerzitet u Bihaću, Biotehnički fakultet
43. Ibragić, Saida	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
44. Isaković, Senita	JU Srednja škola poljoprivrede, prehrane, veterine i uslužnih djelatnosti Sarajevo
45. Jurković, Josip	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
46. Kahrić, Adla	NVO Sharklab ADRIA: Centar za marinsku i slatkovodnu biologiju
47. Kalamujić Stroil, Belma	Univerzitet u Sarajevu, Institut za genetičko inženjerstvo i biotehnologiju
48. Kalem, Aida	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za saobraćaj i komunikacije
49. Kamberović, Jasmina	Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet
50. Karahmet, Enver	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
51. Kazić, Amra	Univerzitet u Sarajevu, Institut za genetičko inženjerstvo i biotehnologiju
52. Kelečević, Biljana	Univerzitet u Banjoj Luci, Poljoprivredni fakultet
53. Kobajica, Sandra	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
54. Kolčaković, Mersiha	Sveučilište Hercegovina
55. Kondić, Danijela	Univerzitet u Banjoj Luci, Poljoprivredni fakultet
56. Kunovac, Saša	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
57. Lazović-Pita, Lejla	Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet
58. Lemeš, Samir	Univerzitet u Zenici, Politehnički fakultet
59. Lolić, Svjetlana	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
60. Lubarda, Biljana	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
61. Lukić-Bilela, Lada	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
62. Ljuša, Melisa	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
63. Macanović, Armin	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet (projektni tim)
64. Manojlović, Maja	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
65. Marić, Bruno	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
66. Marić, Nataša	Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Poljoprivredni fakultet
67. Marinković, Draško	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
68. Mašić, Ermin	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet (projektni tim)
69. Mataruga, Milan	Univerzitet u Banjoj Luci, Šumarski fakultet
70. Memišević Hodžić, Mirzeta	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
71. Milićević, Mirjana	Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti
72. Mitrašinović-Brulić, Maja	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
73. Musa, Snježana	Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti
74. Nikolajev, Amina	Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet
75. Nuhanović, Mirza	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
76. Omerhodžić, Adnan	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za saobraćaj i komunikacije
77. Pešević, Dušica	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
78. Peštek, Almir	Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet
79. Petronić, Slađana	Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Poljoprivredni fakultet
80. Popov, Tatjana	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
81. Ramić, Emina	Univerzitet u Sarajevu, Farmaceutski fakultet
82. Rokvić Knežić, Gordana	Univerzitet u Banjoj Luci, Poljoprivredni fakultet
83. Romčević, Dragan	Nacionalni park "Kozara"
84. Sarajlić, Nermina	Ornitološko društvo "Naše ptice"
85. Serdar-Raković, Tajana	Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet
86. Smječanin, Narcisa	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
87. Spahić, Elmir	Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
88. Šimić, Edvin	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za saobraćaj i komunikacije
89. Škapur, Vedad	Univerzitet u Sarajevu, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
90. Škrijelj, Rifat	Univerzitet u Sarajevu
91. Šnjegota, Dragana	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet
92. Šobot, Aleksandar	Univerzitet u Novom Mestu (Slovenija), Fakultet za upravne i poslovne nauke
93. Šunje, Emina	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
94. Šuvalija, Suvada	Univerzitet u Sarajevu, Građevinski fakultet
95. Topčagić, Anela	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
96. Trbić, Goran	Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet

PREZIME I IME	INSTITUCIJA
97. Treštić, Tarik	Univerzitet u Sarajevu, Šumarski fakultet
98. Trožić-Borovac, Sadbera	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
99. Tursunović, Amir	NVO Ekološko udruženje "JEZERO" Živinice
100. Velić, Lejla	Univerzitet u Sarajevu, Veterinarski fakultet
101. Vila, Mirjana	ŠGD Hercegbosanske šume, Kupres d.o.o.
102. Zečić, Emina	Samostalni ekspert za biodiverzitet
103. Zimić, Adnan	Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
104. Žero, Sabina	Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet
105. Žiga, Jusuf	Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

4.2. PRILOG 2

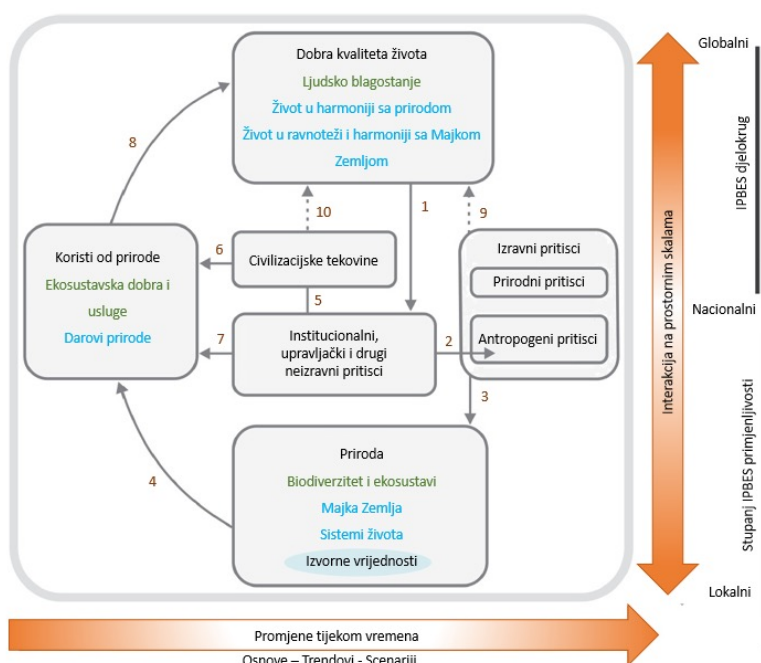
IPBES-OV KONCEPTUALNI OKVIR

Konceptualni okvir je razvio i odobrio IPBES. Okvir obuhvata komponente sustava koji se sastoji od ljudi, prirode i odnosa među njima (Díaz et al., 2015).

Konceptualni okvir (Slika 17) pomaže u rješavanju složenih zadataka tako što pojašnjava i usmjerava na razmišljanje o odnosima te podržava komunikaciju između disciplina i sustava znanja, kao i između znanja i politika. Glavni elementi su:

- **Priroda:** prirodni svijet, s naglaskom na raznolikosti živih organizama i njihovih međudjelovanja među sobom i s njihovim okolišem.
- **Civilizacijske tekovine:** znanje, tehnologija, rad, financijska sredstva i izgrađenost infrastrukture koja je, zajedno s prirodom, neophodna u koprodukciji doprinosa prirode ljudima.
- **Koristi od prirode:** svi doprinosi prirode, pozitivni i negativni, kvalitetu života ljudi kao pojedinaca i društava.
- **Pritisци:** svi vanjski čimbenici koji utječu na prirodu, a samim tim i na opskrbu koristima od prirode. Konceptualni okvir uključuje izravne i neizravne pritiske.

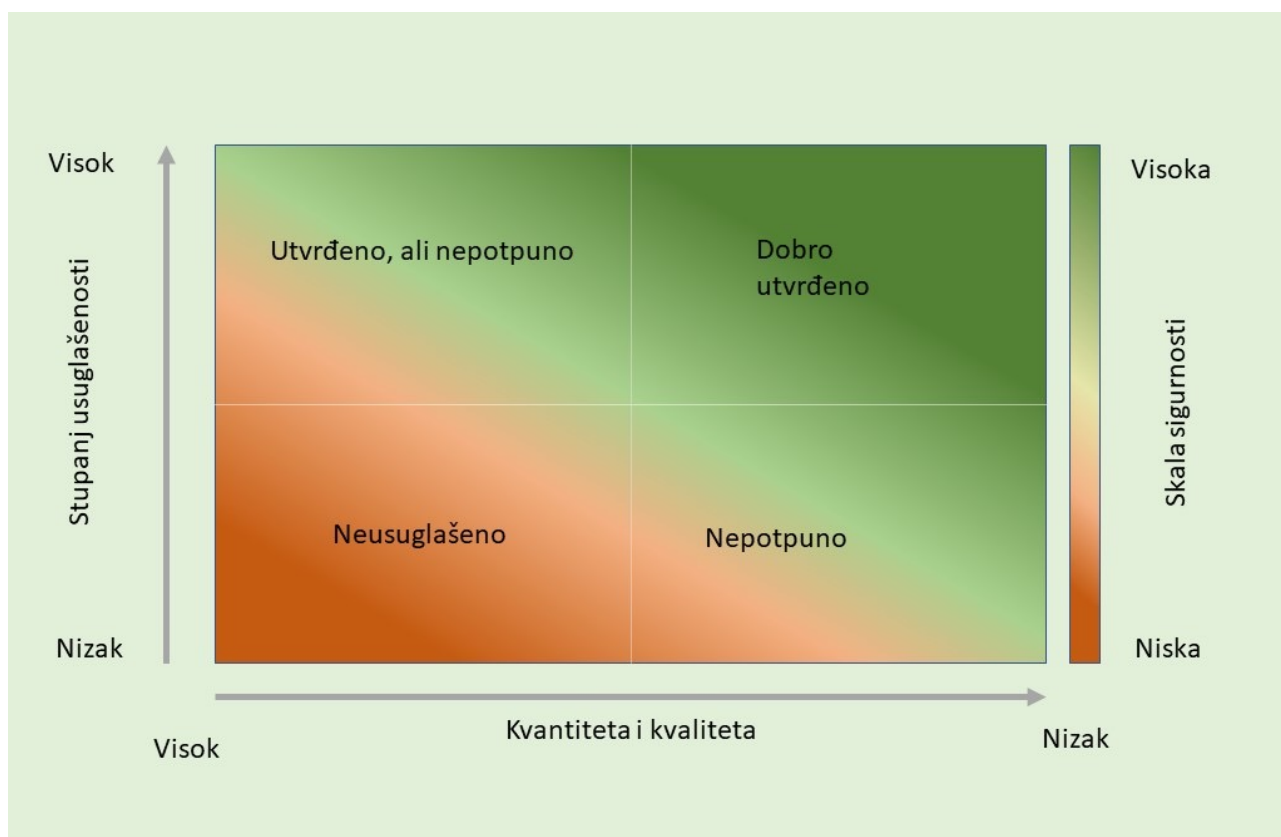
- **Dobra kvaliteta života:** postizanje ispunjenog ljudskog života koji se temelji na više čimbenika kao što su: pristup hrani, vodi, zdravlje, obrazovanje, sigurnost i kulturni identitet, materijalni prosperitet, duhovno zadovoljstvo i sloboda izbora.

Slika 17. Shematski prikaz IPBES konceptualnog okvira (prilagođeno iz: Díaz et al., 2015)

4.3. PRILOG 3

STUPNJEVI POUZDANOSTI I USUGLAŠENOSTI ZNANJA

Slika 18. IPBES-ov model stupnja pouzdanosti podataka (prilagođeno iz: IPBES, 2018)

Vjerodostojnost ključnih rezultata/nalaza je potkrijepljena ocjenom stupnja pouzdanosti korištenih podataka i literaturnih izvora do kojih se došlo i koji su analizirani.

Model stupnja pouzdanosti podataka prepoznaje 4 razine pouzdanosti podataka (Slika 18):

- 1. Dobro utvrđeno** - mnogo izvora/dokaza i visoka usuglašenost između njih;
- 2. Utvrđeno, ali nepotpuno** - malo (ograničeni) izvori/dokazi i visoka usuglašenost između njih;
- 3. Neusuglašeno** - mnogo izvora/dokaza i niska usuglašenost između njih;
- 4. Nepouzdan** - malo (ili ograničeni) izvori/dokazi i niska usuglašenost između njih.

4.4. PRILOG 4

GRUPE EKOSUSTAVA

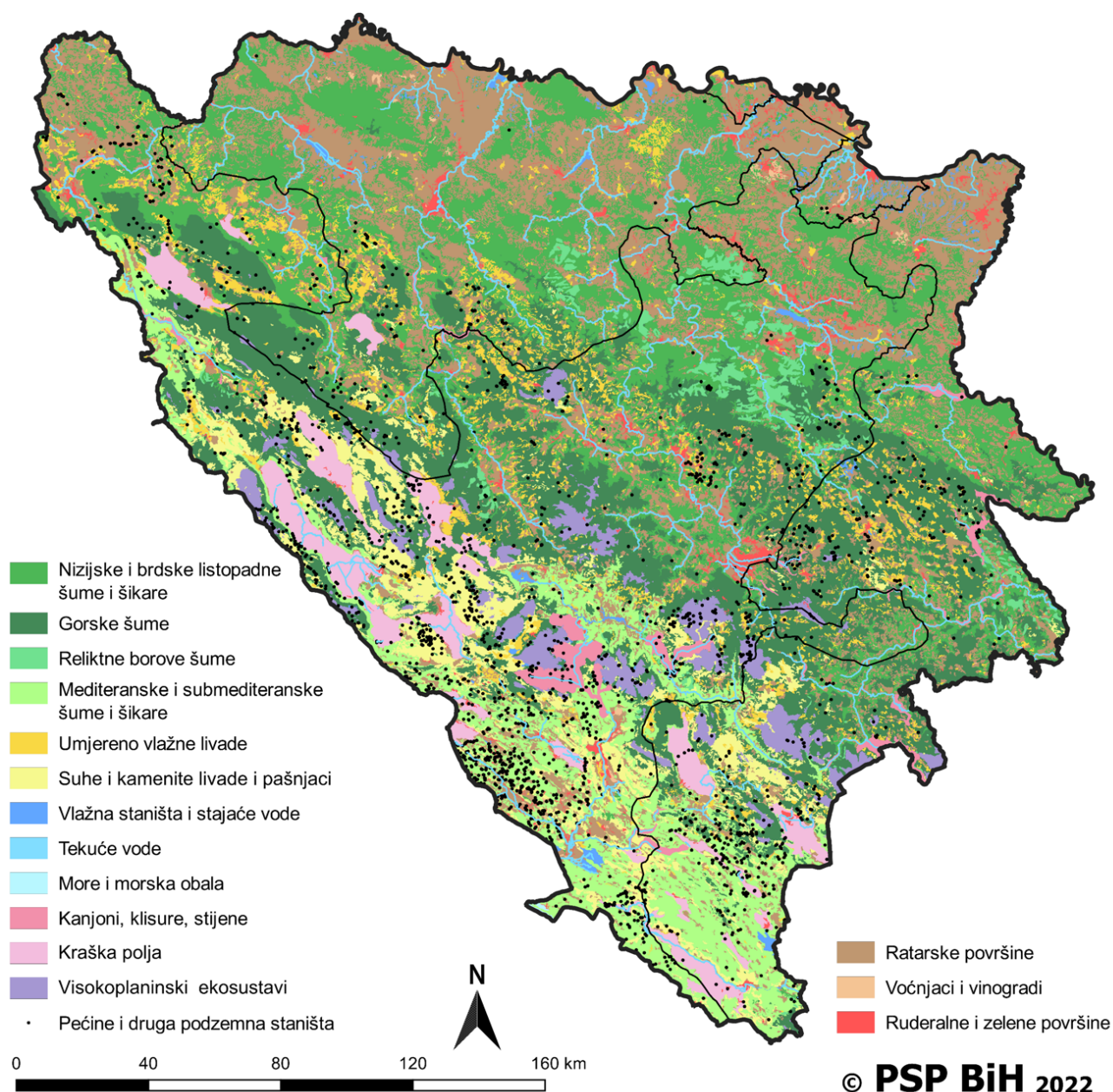
Za potrebe *Procjene* urađena je diferencijacija grupa ekosistema BiH prema osnovnim uslovima na staništu (Tabela 5) (Stupar et al., 2022). Ekosistemi

u BiH su grupirani u 16 grupa (Slika 19), kako slijedi:

Tabela 5. Grupe ekosistema (Stupar et al., 2022)

	Grupa ekosustava	Površina /ha/	Ključni ekosustavi ili njihova obilježja (opis)
1.	Nizijske i brdske listopadne šume i šikare	1111378	Sve listopadne šume i šikare izvan mediteranskog utjecaja (kontinentalno područje), ispod gorskog pojasa, a izvan utjecaja podzemne i nadzemne vode: pripanonske bukove šume, šume pitomog kestena, šume kitnjaka i graba, sladuna i cera, čiste šume kitnjaka, čiste šume cera, šume lužnjaka i graba, sukcesivni stadiji sa brezom i/ili trepetljikom, šume plemenitih lišćara. Sva "mikrostaništa" vezana za šume ovoga pojasa, koja se zbog relativno male površine ne mogu prikazati na karti, kao što su visoke zeleni, potoci i rječice i sl., na karti ekosustava generalizirana su u ovu kategoriju.
2.	Gorske šume	1.091.917	Sve šume gorskog pojasa, od kojih najveći dio čine čiste šume bukve, mješovite šume bukve i jele, bukve jele i smrče, jele i smrče i čiste šume smrče. Manjim dijelom su tu šume sa bijelim borom, sukcesivni stadiji sa brezom i/ili trepetljikom, šume plemenitih lišćara. Sva "mikrostaništa" vezana za šume ovoga pojasa, koja se zbog relativno male površine ne mogu prikazati na karti, kao što su visoke zeleni, potoci i rječice, tresetišta i sl., na karti ekosustava generalizirana su u ovu kategoriju.
3.	Reliktne borove šume	71.014	Šume crnog (i bijelog) bora na ultrabazitima, dolomitima i krečnjacima. Reliktne šume munike su na karti generalizirane u kompleks visokoplaninskih ekosustava.
4.	Mediterranske i submediteranske šume i šikare	420.886	Zimzelene mediteranske i listopadne submediteranske šume i šikare, izvan utjecaja podzemne i nadzemne vode
5.	Umjereno vlažne livade	265.427	Livade košanice većinom nizijskog i brdskog pojasa

	Grupa ekosustava	Površina /ha/	Ključni ekosustavi ili njihova obilježja (opis)
6.	Suhe i kamenite livade i pašnjaci	303.428	Termofilne i kserofilne livade i kamenjare od mediteranskog, submediteranskog, mediteransko-montanog do brdskog pojasa kontinentalnog područja na svim geološkim podlogama
7.	Vlažna staništa i stajaće vode	40.8	Jezera, hidroakumulacije, bare, močvare, tresetišta, vlažne livade, obalne šume vrba, topola i joha te šume tvrdih lišćara (lužnjak, vez, poljski jasen) pod utjecajem podzemne vode
8.	Tekuće vode	17.871	Veće rijeke, kanali i rukavci
9.	More i morska obala	1.453	Svi tipovi morskih i obalnih staništa
10.	Kanjoni, klisure i stijene	77.536 –	Kompleks staništa koja čine funkcionalnu cjelinu: stjenovite litice i strme padine, sipari, kanjonske šume i šikare. S njima povezani stalni ili povremeni vodotoci su na karti generalizirani u ovu kategoriju.
11.	Pećine i druga podzemna staništa	191.762	Speleološki objekti (pećine, jame i sl.). Ova kategorija nema površinu jer je predstavljena točkama koje označavaju ulaz u speleološki objekt..
12.	Kraška polja		Kompleks staništa koja čine funkcionalnu cjelinu: povremena jezera, bare i močvare, tresetišta, vlažne, mezofilne i termofilne livade, fragmenti vlažnih šuma lužnjaka, poljskog jasena, vraba i johe, kao i poljoprivredne površine. S njima povezani stalni ili povremeni vodotoci su na karti generalizirani u ovu kategoriju.
13.	Visokoplaninski ekosustavi	155.527	Kompleks staništa iznad 1.500 m koje je nemoguće pojedinačno iskartirati, a čine funkcionalnu cjelinu: stjenoviti grebeni i litice, sipari, planinska jezera, potoci i rječice, planinske (subalpijske) šume i šikare, šibljaci, vrištine i planinske rudine, visoke zeleni, snježanici.
14.	Ratarske površine	1.276.010	Ratarske površine i umjetne livade
15.	Voćnjaci i vinogradi	9.362	Voćnjaci i vinogradi
16.	Ruderalne i zelene površine	86.901	Urbani ekosustavi

Slika 19. Geografska distribucija grupa ekosustava u BiH (Stupar et al., 2022)

4.5. PRILOG 5

TIPOLOGIJA KORISTI OD PRIRODE I PRITISAKA NA PRIRODU

Definirano je 18 kategorija koristi od prirode (prema Díaz et al. 2018) (Slika 20) koje su organizirane u tri djelomično preklapljene grupe, a to su:

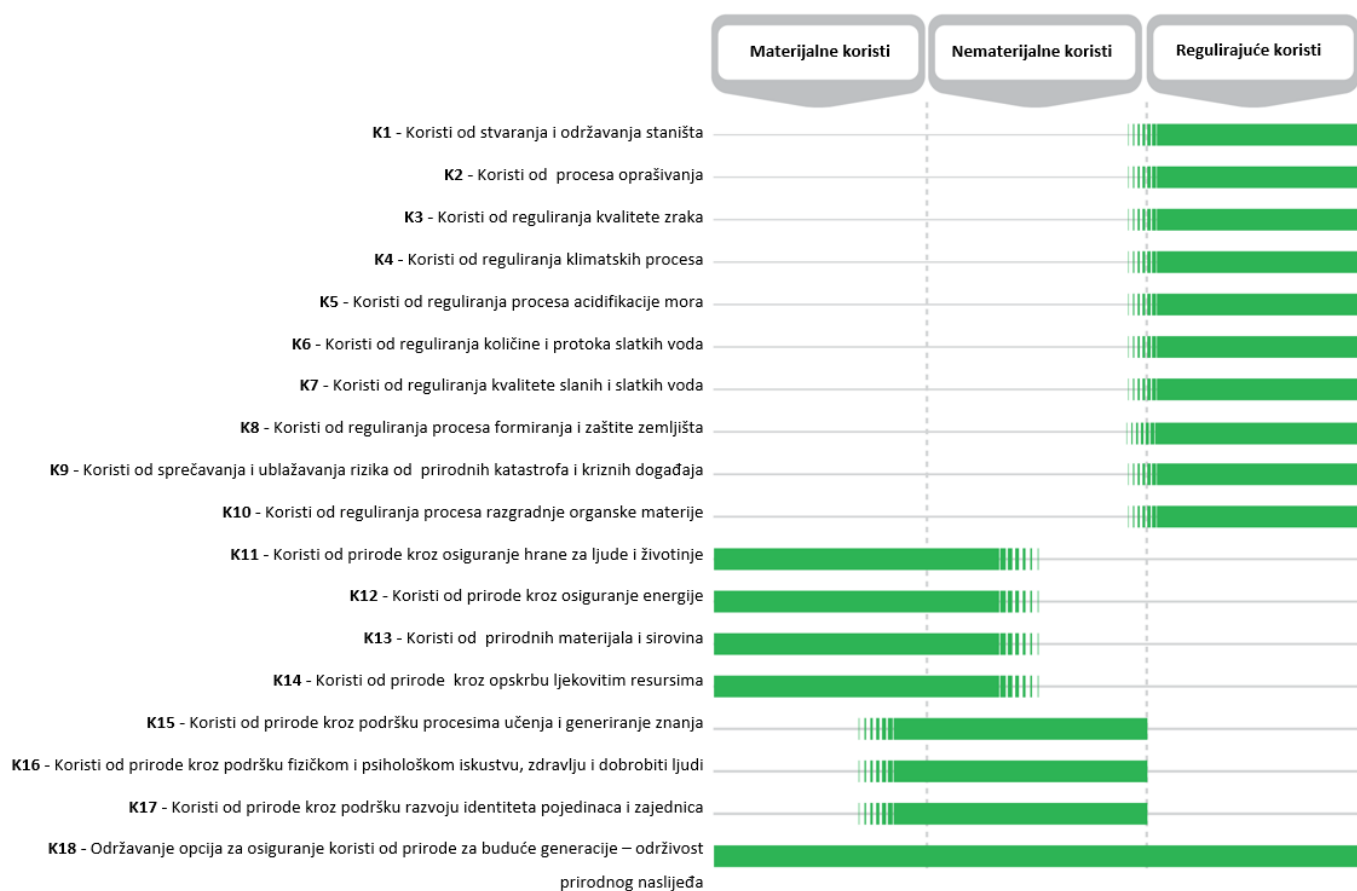
1. regulirajuće,
2. materijalne i
3. nematerijalne koristi.

Tip koristi ovisi o prirodi doprinosa kvaliteti života ljudi.

Grupu **materijalnih** koristi od prirode čine sirovine, materijali i ostali materijalni elementi koje osigurava priroda, a ljudi ih izravno koriste za svoje životne aktivnosti i stvaranje drugih materijalnih dobara kroz gospodarske i druge aktivnosti.

Nematerijalnu grupu koristi od prirode čine učinci prirode i prirodnih procesa na iskustvenu i psihološku dimenziju kvalitete života ljudi na pojedinačnoj i kolektivnoj razini.

Regulirajuća grupa koristi od prirode je rezultat funkcionalnosti i sposobnosti ekosustava i organizama da utječu na uvjete okoliša i reguliraju nastanak materijalnih i nematerijalnih koristi od prirode. Ove koristi neizravno, ali stalno utječu na kvalitetu života ljudi.

Slika 20. Tipologija koristi od prirode (prema Díaz et al. 2018)

Tipologija pritisaka na bioraznolikost/prirodu

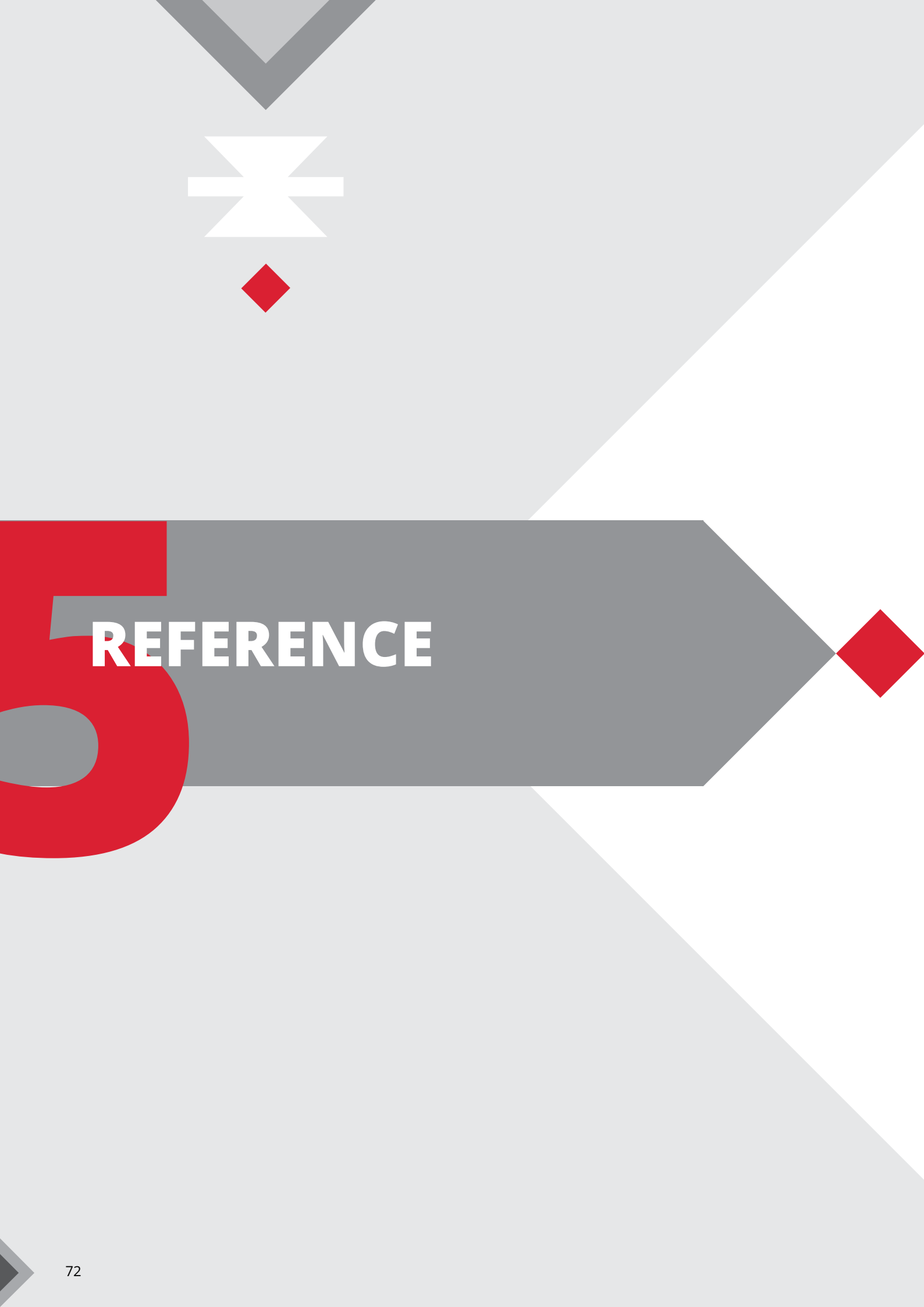
Prema IPBES-u (2018), definirane su dvije velike grupe pritisaka na bioraznolikost, a to su:

1. izravni pritisci (pritisci na licu mjesta) i
2. neizravni pritisci (nepovoljne društvene pojave i kretanja).

Obje grupe pritisaka se dalje diferenciraju na pripadajuće kategorije, kako je prikazano u tabeli 6 koja slijedi.

Tabela 6. Tipologija pritisaka na prirodu (prema IPBES, 2018)

IZRAVNI PRITISCI	NEIZRAVNI PRITISCI
1. Konverzija (gubitak, promjena) staništa	1. Institucionalni pritisci
2. Prekomjerno iskorištavanje bioraznolikosti	2. Ekonomski pritisci
3. Zagađenje	3. Demografski pritisci
4. Invazivne vrste	4. Kulturalni i religijski pritisci
5. Klimatske promjene	5. Znanstveni i tehnološki pritisci

REFERENCE

Barudanović, S., Ballian, D., Macanović, A., Đurić, G., Hatibović, E., Kolčaković, M., Savić, D. (2023). Stanje tradicionalnih znanja o biodiverzitetu u Bosni i Hercegovini. UG Fondoko, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu.

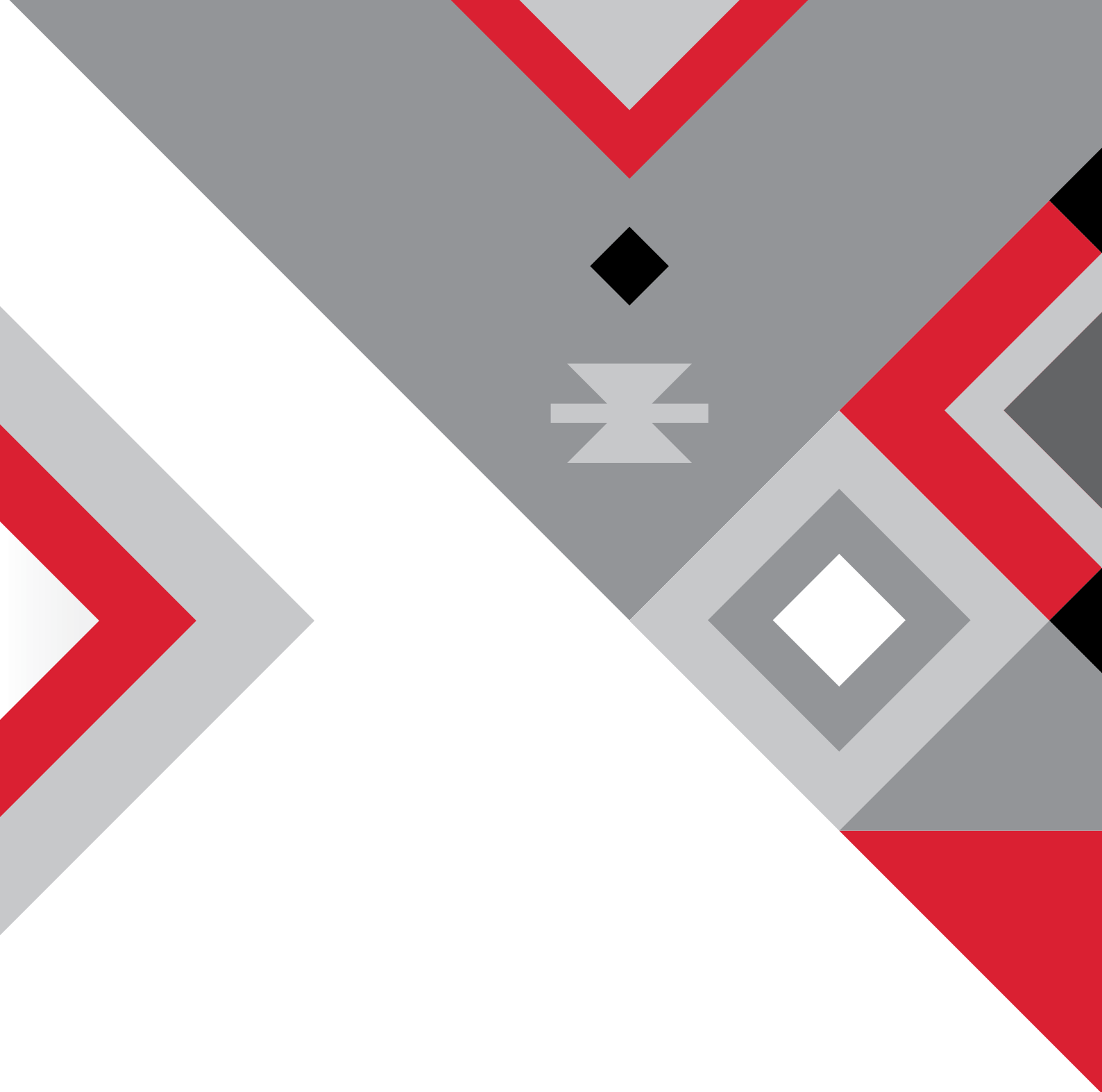
Bećirović, Dž., Barudanović, S., Mataruga, M., Mirjana M., Jurković, J., Kobajica, S., Brajić, A., Avdibegović, M., Stupar, V. (2023). Procjena važnosti kategorija koristi od prirode i prikaz njihove teritorijalne distribucije u BiH. Radovi Šumarskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Díaz, S., Pascual, U., Stenseke, M., Martín-López, B., Watson, T. R., Molnár, Z., Hill, R., Chan, M. A. K., Baste, I. A., Brauman, A. K., Polasky, S., Church, A., Lonsdale, M., Larigauderie, A., Leadley, W. P., van Oudenhoven, P. E. A., van der Plaat, F., Schröter, M., Lavorel, S., Aumeeruddy-Thomas, Y., Bukvareva, E., Davies, K., Demissew, S., Erpul, G., Failler, P., Guerra, A. C., Hewitt, C. L., Keune, H., Lindley, S., Shirayama, Y. (2018). Assessing nature's contributions to people. *Science*, 359 (6373), 270–272.

Díaz, S., Demissew, S., Carabias, J., Joly, C., Lonsdale, M., Ash, N., Larigauderie, A., Adhikari, J. R., Arico, S., Báldi, A., Bartuska, A., Baste, I. A., Bilgin, A., Brondizio, S., Chan, K. M., Figueroa, V. E., Duraipappah, A., Fischer, M., Hill, R., Koetz, T., Leadley, P., Lyver, P., Mace, G. M., Martin-Lopez, B., Okumura, M., Pacheco, D., Pascual, U., Pérez, E. S., Reyers, B., Roth, E., Saito, O., Scholes, R. J., Sharma, N., Tallis, H., Thaman, R., Watson, R., Yahara, T., Hamid, Z. A., Akosim, C., Al-Hafedh, Y., Allahverdiyev, R., Amankwah, E., Asah S. T., Asfaw, Z., Bartus, G., Brooks, L. A., Caillaux, J., Dalle, G., Darnaedi, D., Driver, A., Erpul, G., Escobar-Eyzaguirre, P., Failler, P., Mokhtar Fouda, A. M., Fu, B., Gundimeda, H., Hashimoto, S., Homer, F., Lavorel, S., Lichtenstein, G., Mala, W. A., Mandivenyi, W., Matczak, P., Mbizvo, C., Mehrdadi, M., Metzger, J. P., Mikissa, J. B., Moller, H., Mooney, H. A., Mumby, P., Nagendra, H., Nesshover, C., Oteng-Yeboah, A. A., Pataki, G., Roué, M., Rubis, J., Schultz, M., Smith, P., Sumaila, R., Takeuchi, K., Thomas, S., Verma, M., Yeo-Chang, Z., Diana Zlatanova (2015). The IPBES Conceptual Framework – connecting nature and people, *Current Opinion in Environmental Sustainability*. Volume 14, pages 1–16, <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2014.11.002>.

IPBES (2018). The IPBES regional assessment report on biodiversity and ecosystem services for Europe and Central Asia. Rounsevell, M., Fischer, M., Torre-Marín Rando, A. and Mader, A. (eds. Secretariat of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Bonn, Germany, 892 pages.

Stupar, V., Avdibegović, M., Barudanović, S., Jurković, J., Kobajica, S., Mataruga, M. & Bećirović, D. (2022). Pritisci na prirodu u Bosni i Hercegovini: Procjena statusa i trendova po grupama kosustava. *Glasnik Šumarskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, (32), 33–58.

Podržano od strane:

Federal Ministry
for the Environment, Nature Conservation,
Nuclear Safety and Consumer Protection

IKI

INTERNATIONAL
CLIMATE
INITIATIVE

based on a decision of
the German Bundestag

U partnerstvu sa:

WCMC

NATIONAL
ECOSYSTEM
ASSESSMENT
INITIATIVE

unesco

BESNet
Biodiversity and Ecosystem Services Network